

Biznes-Эксперт

№ 8, 2018

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ

МОЛИЯ

ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАР

ИЛМИЙ АМАЛИЁТ

УШБУ СОН МАВЗУСИ:

Ўзбекистонда аудиторлик
фаолиятида аудит сифат
назоратини ташкил қилишнинг
хусусиятлари

ТЕМА НОМЕРА:

Совершенствование порядка
передачи в доверительное
управление государственных
пакетов акций

89

ПРИВАТИЗАЦИЯ

ФИНАНСЫ

ЦЕННЫЕ БУМАГИ

НАУЧНАЯ ПРАКТИКА

ДИҚҚАТ!

“Бизнес-Daily Медиа” ноширлик уйи МЧЖ ва EBSCO Publishing, Inc. (АҚШ) ўртасида 2017 йил 8 августда тузилган лицензия шартномасига асосан, “Biznes-эксперт” журнали жаҳоннинг энг йирик академик нашрлар электрон тизими ҳисобланган EBSCOhost маълумотлар базасига киритилган ва шу тизим орқали дунё бўйлаб тарқалмоқда.

ВНИМАНИЕ!

Согласно постановлению Президиума Высшей аттестационной комиссии при Кабинете Министров Республики Узбекистан №201/3 от 30 декабря 2013 года, журнал «Biznes-Эксперт» внесен в реестр научных изданий Высшей аттестационной комиссии для докторских диссертаций.

Мундарижа

Аудит

Зайнидин МАМАТОВ, Санжар САЛОХИДИНОВ. Ўзбекистонда аудиторлик фаолиятида аудит сифат назоратини ташкил қилишнинг хусусиятлари

3

Бугуннинг гапи

Каримжон АХМЕДЖАНОВ, Ақтам ХОЛОВ. Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг замонавий услубларини жорий этиш

8

Молия

Мансур МАНСУРОВ, Икром ТУРСУНОВ. Турли даражадаги бюджетларнинг даромад ва харажатларини прогноз қилиш орқали уларнинг тенглигини таъминлаш

12

Бандлик

Муяссар МИРЗАКАРИМОВА, Лола АЗИМОВА. Инновацион тараққиёт йўлига ўтиш даврида бандлик таркиби эволюцияси

18

Бухгалтерия ҳисоби

Шерзод АЗИЗОВ. Божхона аудитини амалга ошириш

21

Банк фаолияти

Абдурашид БЕРДИЕВ. Аудиторларни баҳолаш тизимини такомиллаштириш

28

Тажриба ва самара

Нафосат ШАРОПОВА. Ўзбекистонда давлат-хусусий шерикчилик механизмни жорий этишнинг жаҳон тажрибаси

31

Инвестиция

Наргиза РУЗИБОЕВА, Тўқин ИМОМҚУЛОВ, Мафтуна ИСЛОМОВА. Ўзбекистонда инвестициялар жалб қилишни такомиллаштириш масалалари

36

Суғурта

Илёс ОЧИЛОВ. Суғурта бозорида мол-мулкни суғурталашнинг ўзига хос хусусиятлари ва уни такомиллаштириш масалалари

39

Тадқиқот

Маҳбуба ИСМОИЛОВА. Маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини аниқлашни такомиллаштириш

44

Жараён

Наргиза МЎМИНОВА. Енгил саноатни барқарор ривожлантиришда тўқимачилик маҳсулотлари савдосини ташкил этишнинг аҳамияти

50

Назария ва амалиёт

Отабек ГУЛАМОВ. Иқтисодиётни модернизациялаш шаронтида саноатлаштириш

тадбирларини ишлаб чиқишнинг назарий асослари

55

Нуқтаи назар

Орынбай НАЗАРБАЕВ, Эльмира МАДЕНОВА. Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишнинг илмий-услубий асослари

57

Таълим ва тараққиёт

Шамшинур ЯКУБОВА. Макроиқтисодиёт фанини ўқитишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш

60

Хориж тажрибаси

Алишер АБДУРАСУЛОВ. Хорижий мамлакатларда меҳнат соҳасидаги муносабатларни шартномавий-жамоавий тартибга солиш масалалари

66

Таҳлил

Саидубайдуллахон САИДУМАРАЛИХОНОВ. Мамлакатда инвестиция муҳитини ривожлантириш ва тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишнинг хориж тажрибаси

71

Аграр соҳа

Улғбек КУЧЧИЕВ. Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатиш тизимини ривожлантириш

74

Ислохот

Ойбек ҲУСАИНОВ. Чорвачиликда сервисни ривожлантириш ва унинг самарадорлигини ошириш йўллари

77

Нигоҳ

Ойбек АҲМЕДОВ, Жасурбек НЕЪМАТЖОНОВ. Ўзбекистон Республикасини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда қишлоқ хўжалик иқтисодиётининг ўрни

81

Кун нафаси

Нодира АЛИЕВА. Қишлоқ хўжалигида пиллачилик тармоғининг самарадорлигини ошириш муаммолари

84

Бозор тамойиллари

Парвина САЙИТКУЛОВА. Ўзбекистон иқтисодиётида инфляция ва унга доир айрим масалалар

87

Содержание

Тема дня

Бахтиёр ХАЙДАРОВ. Совершенствование порядка передачи в доверительное управление государственных пакетов акций

89

Экономика

Шавкат ЗАЙНУТДИНОВ, Равшан НУРИМБЕТОВ, Бахтияр КАЛМУРАТОВ. Инновационный путь развития экономики Узбекистана

92

ТАҲРИР КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ТАҲРИР КЕНГАШИ РАИСИ | ПРЕДСЕДАТЕЛЬ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Қаландар АБДУРАҲМОНОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

ТАҲРИР КЕНГАШИ АЪЗОЛАРИ | ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА

Нагмет АИМБЕТОВ

ЎзР ФА академиги, иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
академик АН РУз., доктор экономических наук, профессор

Баҳодир ХОДИЕВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Юрий ОДЕГОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Россия)
доктор экономических наук, профессор (Россия)

Адҳам БЕКМУРОДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Муҳиддин ПЎЛАТОВ

иқтисодиёт фанлари доктори
доктор экономических наук

Z. Kliment LAZARASHVILI (Климент ЛАЗАРАШВИЛИ), MBA, JD, PhD.

Georgian international University президенти (АҚШ)

Президент Georgian international University (США)

Gerhard MAXIMILAN (Герхард ФЕЛДМАЙЕР)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Германия)
доктор экономических наук, профессор (Германия)

Дурбек АХМЕДОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Бахтиёр ИСЛОМОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Баҳодир УМУРЗАКОВ

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор
доктор экономических наук, профессор

Masato HIWATARI (Масато ХИВАТАРИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Япония)
доктор экономических наук, профессор (Япония)

Sung Dong KI (Сунг Донг КИ)

иқтисодиёт фанлари доктори, профессор (Корея Республикаси)
доктор экономических наук, профессор (Республика Корея)

УЎТ:658.1(575.1)

Ўзбекистонда аудиторлик фаолиятида аудит сифат назоратини ташкил қилишнинг хусусиятлари

Зайнидин МАМАТОВ,
и.ф.д., ТДИУ профессори,
Санжар САЛОХИДИНОВ,
ТДИУ катта ўқитувчиси.

Сўнги йилларда аудиторлик ташкилотларига нисбатан малакали эксперт сифатида ёндашув ошиб бормоқда. Чунки, уларнинг хўжалик юритувчи субъект молиявий аҳволи ва молиявий ҳисобот кўрсаткичларининг ҳаққонийлиги ҳақидаги мустақил фикри, фойдаланувчиларга муҳим иқтисодий қарорларни қабул қилишда (янги ҳамкорларни танлашда, бўш маблағларни йўналтириш ёки инвестиция киритишда, кредит бериш ёки олишда ва бошқаларда) ҳал қилувчи роль ўйнайди. Бошқа томондан, аудиторлик ташкилотлари корхоналардаги молия ва бухгалтерия хизматчилари учун алмаштириб бўлмайдиган ёрдамчи профессионаллар бўлиб қолмоқдалар. Ушбу талабларнинг бажарилиши устидан назорат ўрнатиш вазифаси мамлакатимизда масъул давлат органларига юклатилган. Ҳозирга келиб мамлакатимизда аудит назоратини нодавлат аудиторлик жамоат ташкилотлари ҳам бажармоқда.

Халқаро аудит амалиётини кузатадиган бўлсак, аудитнинг сифат назорати вазифаларини бажаришда асосий субъект бўлиб жамоат ташкилотлари ва аудиторлар бирлашмалари фаолият юритишини

кўришимиз мумкин. Бу эса ўз ўрнида уларга нисбатан қўйиладиган талаблар ва мажбуриятларнинг ортишига, шунингдек, уларнинг фаолият натижаларига қизиқувчи фойдаланувчилар миқдорининг

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон Республикасида аудиторлик фаолиятида аудит сифат назоратини ташкил этиши ва уни амалга ошириши йўллари таҳлил қилинган. Аудиторлик сифат назоратини амалга оширишда халқаро аудиторлик стандартларини жорий этиши масалалари ҳамда миллий ва халқаро аудиторлик жамоат ташкилотларининг роли ҳамда мақоми илмий асослаб берилган.

В статье обоснованы организация и пути осуществления контроля качества аудита в аудиторской деятельности в Республике Узбекистан. В ходе осуществления контроля качества научно обоснованы роль и сущность международной и национальной аудиторских организаций.

This article deals with the organization and ways of implementing audit quality control in auditing in the Republic of Uzbekistan. In the course of quality control, the role and essence of international and national audit organizations are scientifically analysed.

Калит сўзлар: аудиторлик ташкилотлари, сифат назорати, халқаро стандартлар, нодавлат жамоат ташкилотлари, давлат, бозор, мижозлар, сифат талаблари, чекловлар.

ҳам кўпайишига олиб келади. Жумладан, фойдаланувчилар сирасига қуйидагилар киради:

- давлат;
- аудиторлик ташкилотлари;
- мижоз корхоналар;
- аудиторлик ташкилотининг мулкдорлари.

Бу орқали биз, хорижий амалиётда аудиторлик ташкилотлари устидан ҳам аудиторлик текшируви (бошқача қилиб айтганда, кўрсатиладиган хизматлар сифатини аниқлашга қаратилган аудит) ўтказилишини кўришимиз мумкин. Чунки аудиторлик ташкилотиде аудит сифати даражасини аниқлаш орқали бўлғуси мижоз корхоналар қайси аудиторлик ташкилоти хизматида фойдаланиш тўғрисида қарор қабул қилишлари мумкин.

Юқорида сўз юритилган аудиторлик ташкилотларини назорат қилиш тартибини қуйидаги чизмада кўрамиз:

Нодавлат жамоат ташкилотлари фаолиятига фойдаланувчилар томонидан қуйидаги талаблар қўйилиши лозим :

1) Аудиторлик ташкилотлари томонидан:

– аудиторлик фаолиятида сифатни оширишга қаратилган талаблар аудиторлик миллий стандартларига зид келмаслиги лозим ва аудиторлик ташкилоти кўпроқ ушбу сифат стандартларига суянган ҳолда фаолият юритишга ҳақли;

– ишлаб чиқилган талаблар ва қонунлар бўйича керакли маслаҳатлар ва тушунтиришлар беришни талаб қилишга ҳақли;

– жамоат ташкилотига аъзо аудиторлик ташкилотлари ишлаб чиқилган талабларни ўзгартириш бўйича муносабатларини ва норозиликларини билдиришлари мумкин;

– жамоат ташкилотига аъзо аудиторлик ташкилотлари ҳуқуқларини учинчи шахслар олдида ҳимоя қилишлари лозим;

– аудиторлик ташкилотлари мавқеини оширишга ёрдам бериш;

– аудиторлик ташкилотлари фаолиятини яхшилаш ва ривожлантириш учун уларга малакали ходимларни танлашда ёрдам бериш ва жалб қилишга кўмаклашиш;

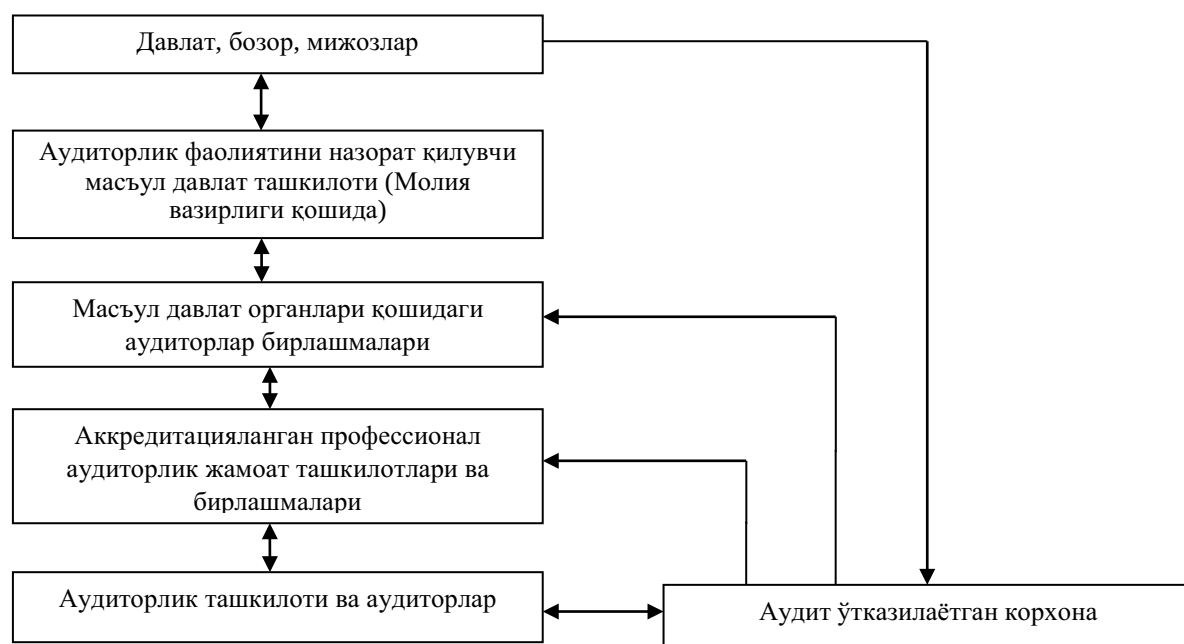
– аудиторлар малакасини оширишни таъминловчи ўқув амалиёт курслари ташкил қилиш ва ходимларни тайёрлаш.

2) Давлат томонидан:

– давлат эҳтиёжлари ва қонунчилигимиз талабларидан келиб чиққан ҳолда аудиторлик ташкилотларида кўрсатиладиган хизматлар сифатли бўлишини таъминлаш;

– аудит хизмати бозорини ривожлантиришга хизмат қилувчи ва меъёрий ҳужжатлар талабларига зид бўлмаган аудиторлик стандартлари, меъёрлар

1-чизма¹.

¹ Ушбу чизма муаллиф томонидан тайёрланди.

– халқаро аудит амалиёти ва тажрибаларини мамлакатимиз аудит бозорига интеграциясини таъминлаш.

- аудиторлик хизматидан фойдаланаётган mijozларга сифатли аудит ўтказилишини таъминлаш;
- аудиторлик ва бошқа профессионал хизматларни кўрсатишда аудиторлик ташкилоти ва mijoz корхона ўртасида виждонийлик ва ҳаққонийлик тамойилларига риоя қилинишини таъминлаш;

– аудиторлик ташкилотлари ва аудиторлар учун
ишлаб чиқилган талаблар билан мижозларни та-
ништириш.

Юқорида келтирилган жамоат ташкилотларининг мажбуриятларига назар ташлайдиган бўлсак, улар таркибида “аъзо аудиторлик ташкилотлари ҳуқуқларини учинчи шахслар олдида ҳимоя қилишлари лозим” деган талабни кўришимиз мумкин. Шуни инобатга олган ҳолда жамоат ташкилотларига аудиторлик ташкилотларида аудит сифатини таъминлашга қаратилган зарурий талаблар, стандартлар ишлаб чиқиш ва аудиторларнинг мажбуриятлари даражасини ошириш каби ҳуқуқлар берилиши лозим. Шу орқалигина биз мамлакат

Бундан ташқари, жамоат ташкилотлари ташқи аудит сифатини таъминлашда ва турли стандартларни ишлаб чиқишда халқаро аудиторлик стандартлари ва амалиётдан фойдаланиши мумкин. Ҳозирда Халқаро бухгалтерлар федерацияси (IFAC) томонидан тасдиқланган ва аудит сифатини меъёрий тартибга солиб турувчи қуйидаги стандартлар мавжуд²:

– ISA220R – “Ўтган молиявий йил маълумотларини аудиторлик текширувидан ўтказишда аудит сифатини таъминлаш”;

– SMO1 – “Аудит сифати назорати” (IFAC таркибига кирувчи профессионал жамоат ташкилотлари ёрдамида).

- аудиторлик ташкилотлари томонидан кўрсатиладиган хизматлар сифати бўлиш билан бирга, ўз вақтида ва аниқ бажарилиши таъминланиши лозим;

– аудиторлик хизматларини кўрсатишда ахлоқ

2-чизма.

² www.ifac.com сайти маълумотлари асосида муаллиф томонидан тайёрланди.

кодекси меъёрларига тўлиқ риоя қилиш;

- аудиторларнинг мустақиллигини таъминлаш;
- аудиторларнинг билим ва тажрибасини аттестациядан ўтказиш ва уларга қўшимча малакавий талаблар ишлаб чиқиш;

– текширувлар сифатли амалга оширилаётганини аниқлаш учун кузатув (мониторинг) ўтказиш.

Агар юқорида санаб ўтилган фойдаланувчилар ва уларга юклатилган талабларнинг бажарилишига эришилсагина кўрсатиладиган аудиторлик хизматларининг сифати юқори бўлишига эришиш мумкин. Бунинг учун ушбу фойдаланувчилар ва аудиторлик ташкилотлари биргаликда ҳаракат қилишлари ва

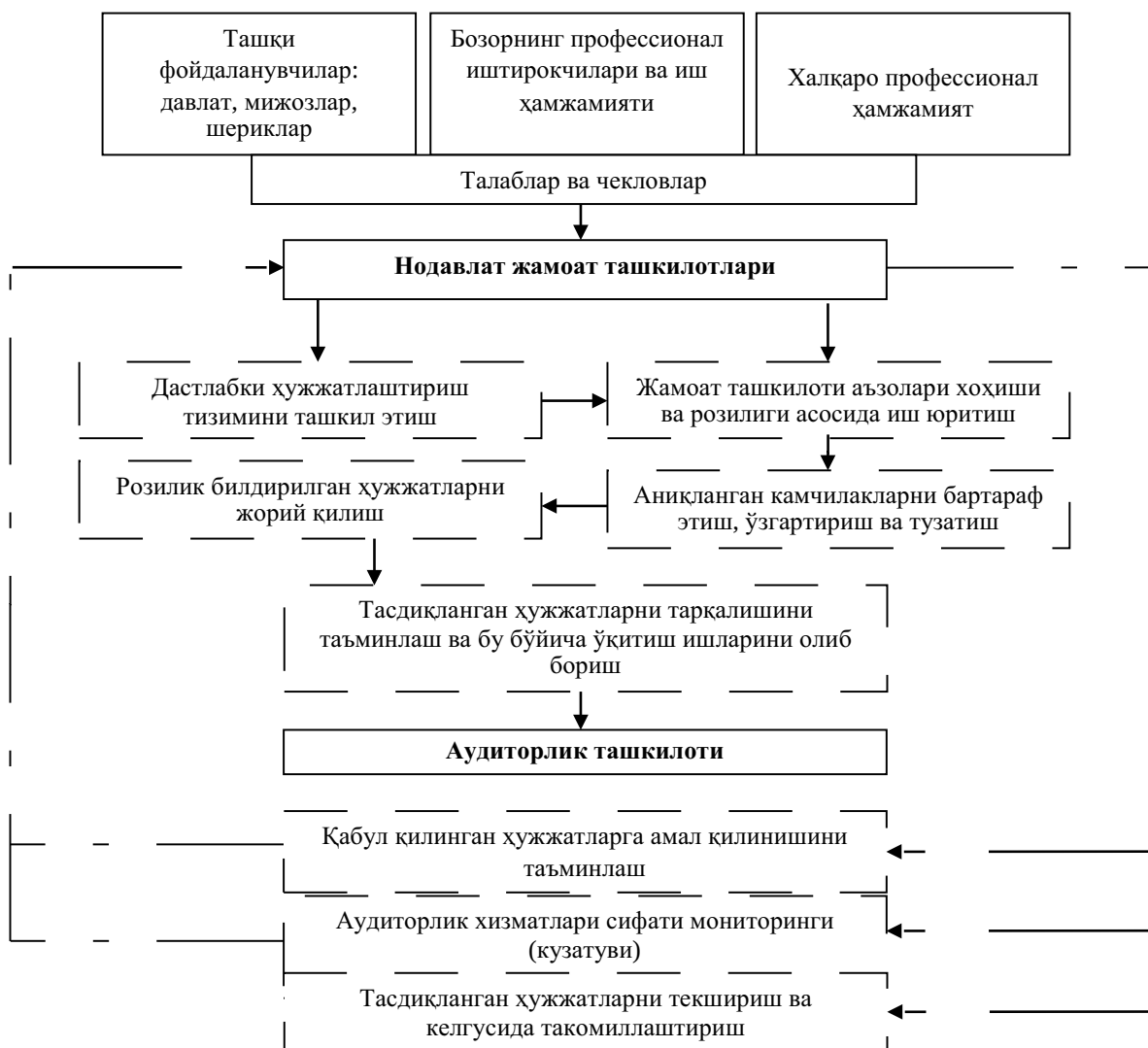
ҳаракат механизмларини ишлаб чиқишлари талаб этилади.

Ушбу биргаликдаги ҳаракат механизми ўз ичига шундай босқичларни олиши лозимки, улар орқали ҳар бир фойдаланувчи бошқа фойдаланувчининг фаолияти самарасига ва сифатига ҳолис баҳо бера олиш имконияти мавжуд бўлсин. Ушбу механизм таркибига кириши мумкин бўлган босқичларни қуйидаги чизмада кўришимиз мумкин:

“Стандартлар ва бошқа меъёрий талаблар тўғрисида маълумотларни тарқатиш механизми” деганда аудиторлик ташкилотлари фаолиятига мавжуд ва янги ишлаб чиқилган меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар

3-чизма.

Аудиторлик стандартлари ва қоидаларнинг аудиторлик фаолиятига тарқалиш тартиби (механизми)³.

³ Муаллиф томонидан тайёрланди.

ва бошқа қоидаларни жорий қилиш тушунилади.

Булар жумласига мамлакатимиздаги аудиторлик фаолияти билан боғлиқ қонунлар, стандартлар ва бошқа йўриқномалар, аудиторлик ташкилотининг ички стандартлари, жамоат ташкилоти томонидан ишлаб чиқилган талаблар, шунингдек, халқаро аудиторлик амалиётида мавжуд тажрибаларни кири-тишимиз мумкин. Ушбу фикр ифодасини 3-чизма орқали кўрамыз.

Аудиторлик ташкилоти келишув сифати назоратни кўриб чиқишнинг хусусияти, даври ва даражасини белгиланган ҳолда сиёсатлар ва тартиб-таомилларни белгилаши лозим. Бундай сиёсатлар ва тартиб-таомиллар келишув сифати назоратини кўриб чиқиш тугагунга қадар келишув ҳисоботининг санаси белгиланмаслигини талаб этиши

лозим. Аудиторлик ташкилоти келишув сифати назоратини кўриб чиқиш қуйидагиларни қамраб олишини талаб этадиган сиёсатлар ва тартиб-таомилларни белгилаши лозим⁴:

- келишув шериги билан аҳамиятли масалалар муҳокамаси;
- молиявий ҳисоботларни ёки бошқа кўрилаётган масала тўғрисида маълумотни ва тахминий ҳисоботни кўриб чиқиш;
- келишув жамоаси томонидан қилинган муҳим ҳукмларга ва у эришган хулосаларга тегишли танланган келишув ҳужжатларини кўриб чиқиш;
- ҳисоботни шакллантиришда эришилган хулосаларни баҳолаш ва тахминий ҳисобот ўринли эканлигини кўриш чиқиш.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. - Т.: “Ўзбекистон”, ЎЗР 26.05.2000 й. 78-II-сон Қонунига мувофиқ тасдиқланган.
2. 5-АМС “Аудитор иши сифатини назорат қилиш”.
3. Сифат назоратининг халқаро стандарти (СНХС) 1 “Молиявий ҳисоботлар аудити ва уларни кўриб чиқиш, ишонч билдириш ва турдош хизматлар кўрсатиш бўйича бошқа келишувларни бажарувчи аудиторлик ташкилотларида сифат назорати”.
4. З.Т.Маматов, С.У.Нажбиддинов. “Аудит”–Т.: “Сано-стандарт” нашриёти, 2014.-264 б.
5. www.norma.uz
6. www.ifac.com
7. www.mf.uz
8. www.odil-audit.uz

⁴ Сифат назоратининг халқаро стандарти (СНХС) 1 “Молиявий ҳисоботлар аудити ва уларни кўриб чиқиш, ишонч билдириш ва турдош хизматлар кўрсатиш бўйича бошқа келишувларни бажарувчи аудиторлик ташкилотларида сифат назорати”.

Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг замонавий услубларини жорий этиш

Каримжон АХМЕДЖАНОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академиясининг Илмий ишлар ва
халқаро алоқалар бўйича проректори,
Актам ХОЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси докторанти (PhD).

Маҳаллий ижроия ҳокимиятининг барча бўғинларида бошқарув кадрлари фаолияти самарадорлигини баҳолаш тизимини босқичма-босқич такомиллаштириб бориш бугунги даврнинг долзарб вазибалари сирасига киради. Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолиятида бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолашда қарорни бажариш натижалари (қарор самарадорлиги – Қс) ва қарор лойиҳасини ишлаб чиқиш, қабул қилиш ва амалга ошириш харажатлари (қарор харажатлари – Қх) ҳисобга олинади.

Аннотация

Ушбу мақолада вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг замонавий услубларини жорий этиш масалалари ёритилган. Шунингдек, маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш методикаси таҳлил қилинган.

В настоящей статье раскрываются некоторые аспекты внедрения современных методов оценки эффективности деятельности хокимиятов районов, городов и областей. Таким образом, проанализирована методика оценки эффективности принятия решений в деятельности органов государственной власти на местах.

The present article states some issues regarding the implementation of the modern methods of evaluating the effectiveness of the activity of the hakims of the regions, districts and cities. Moreover, methods of evaluation of the effectiveness of decision-making in local executive bodies' decision-making have been analyzed.

Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолияти самарадорлиги бошқарув қарорларининг ижроси ва самарасида намоён бўлади: $Қс = f(ТС, ТСф, Қх, ДЭқд)$

Бунинг натижаси

$(ТС - ТСфд), Қх \rightarrow \min, ДЭқд \rightarrow \max$

Бу ерда ТС – ташкилот салоҳияти, ТСфд – таш-

килот салоҳиятидан фойдаланиш даражаси, ДЭқд – маҳсулот ва хизматлардан давлат эҳтиёжларининг қондирилиш даражаси.

Мазкур “ресурс салоҳияти”дан самарали фойдаланишга йўналтирилган ёндашув асосида вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларининг фаолияти самарадорлиги бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш,

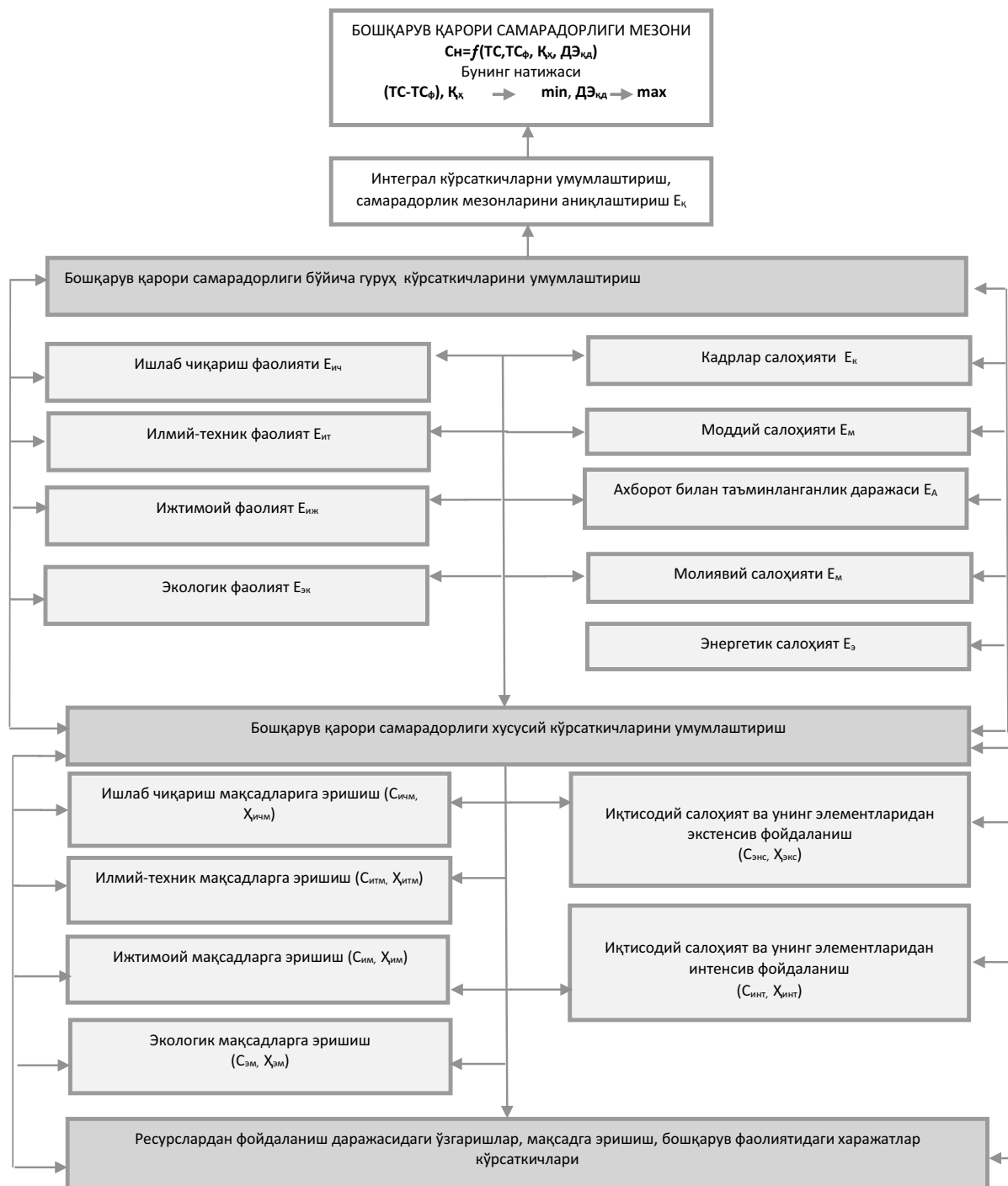
Калит сўзлар: маҳаллий ижроия ҳокимияти, фаолият самарадорлиги, баҳолаш тизими, қарор самарадорлиги, қарор харажатлари, маҳсулот ва хизматлар, давлат эҳтиёжлари.

қабул қилиш ва амалиётга татбиқ этиш харажатларига боғлиқлиги асосланади.

Зеро, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларида бошқарув фаолияти қабул қилинаётган қарорлар асосида режалаштирилади, ташкил этилади ва мувофиқлаштирилади. Ижро ҳокимияти тизимида

қабул қилинаётган қарор лойиҳалари самарадорлигини баҳолаш келгуси фаолиятдаги рискларга баҳо бериш имкониятини яратади. Шунингдек, кўрилиши мумкин бўлган зарар миқдори ўлчанади.

Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларида бошқарув қарорлари самарадорлиги маълум бир вақт

1-расм. Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолиятида бошқарув қарорларининг самарадорлик кўрсаткичлари тизими¹

¹ Муаллифлар томонидан ишлаб чиқилган.

(ой, чорак, йил) оралиғида баҳоланиши мумкин. Бу ташкилот фаолиятида бошқарув қарорларининг самарадорлиги кўрсаткичлари тизими мавжудлигига боғлиқ (1-расм).

Бу методикадан фойдаланишда Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича ҳудуд раҳбарларининг бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш индикаторларини ҳисобга олиш зарур. Тадқиқот ишида вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларида бошқарув қарорлари самарадорлигини қуйидагича ҳисоблаш тавсия этилди:

$$E_{\Sigma} = E_{иш} + E_{ит} + E_{иж} + E_{\Sigma} = \frac{C_{иш} + C_{ит} + C_{иж} + C_{\Sigma}}{K_{\Sigma}} = \frac{\sum_i C_i}{K_{\Sigma}}$$

агарда *E_{иш}* ва *C_{иш}*, *E_{ит}* ва *C_{ит}*, *E_{иж}* ва *C_{иж}*, *E_Σ* ва *C_Σ* – бошқарув қарорларининг самарадорлиги илмий-техник, ишлаб чиқариш, ижтимоий ва экологик мақсадлари эришиш орқали намоён бўлади;

C_i – ташкилотнинг *t*-м бўлимида (иш жойида) бошқарув қарорларини амалга ошириш самараси;

K_Σ – бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш харажатлари;

n – бошқарув қарорларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этган бўлимлар сони.

Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимиятларида бошқарув қарорларини қабул қилиш ва уларнинг самарадорлигини баҳолашда ички (интенсив) ва ташқи (экстенсив) таъсир омилларини ҳам ҳисобга олиш лозим.

Мазкур методика вилоят туман-шаҳар ҳокимлари томонидан норматив-ҳуқуқий тусдаги қарорлари самарадорлигини баҳолаш орқали ижро тизимида бошқарув фаолияти қандай йўлга қўйилганини, қолаверса, ҳокимнинг бошқарув услуби ва фаолиятини баҳолаш имконини беради. Шунингдек, қарорлар самарадорлигини ушбу методика асосида баҳолашда қарорни ишлаб чиқиш ва ижросини таъминлашга қаратилган кириш параметрлари (вақт, молиявий ресурслар ва ҳоказолар)ни ҳамда қарор натижасига қаратилган чиқиш параметрлари (эришилган натижалар, ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлар)ни аниқ белгилаб олиш керак. Бу жараён динамик хусусиятга эга бўлиб, давлат олиб бораётган ижтимоий-иқтисодий сиёсатга мос равишда ўзгариб боради. Вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларининг иқтисодий салоҳияти ташқи ва ички муҳит омилларининг ўзаро муносабати шароитида

жами мавжуд ресурслардан самарали фойдаланиш асосида ўз олдига қўйган мақсадларига эришиш қобилияти сифатида намоён бўлса, ҳудудлардаги аҳоли сони, таркиби, динамикаси ва унинг интеллектуал фаоллигини ижтимоий салоҳият сифатида таърифлаш мумкин. Ҳоким бошқарув қарорларини қабул қилишда ҳудуднинг ижтимоий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланиш методологиясига амал қилиши шарт.

Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, яъни вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолиятида бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолашда икки хил ёндашув мавжудлигини, ички самарадорлик ва ташқи самарадорлик кўрсаткичлари ўзаро боғлиқлигини унутмаслик зарур. Ички самарадорлик вилоят, туман-шаҳар ҳокимликларининг “йўл хариталари”, давлат дастурлари доирасида шакллантирилган чора-тадбирлар режаси, мақсадли дастурлар ва тармоқ дастурлари бажарилишида ўз ифодасини топади. Ташқи самарадорликда ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий барқарорлиги, экспорт салоҳияти ошиши натижасида халқаро алоқалар ривожланиши, эришилган натижалар республика миқёсида эътироф этилиши назарда тутилади.

Хулоса қилиб айтганда, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолиятининг асоси бўлган бошқарув қарорлари самарадорлиги ва натижадорлигини баҳолашнинг замонавий услубларини жорий этишда қуйидагиларга эътибор қаратиш жоиз:

1. Бошқарув қарорлари самарадорлиги вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликлари фаолияти муваффақиятини таъминловчи асосий омиллардан бири саналади. Самарали бошқарув қарорлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органларида “шахс – жамият – давлат” манфаатлари уйғунлигини таъминлаган ҳолда, барча ресурслардан тўлиқ фойдаланишда қўл келади. Шу жиҳатларни ҳисобга олиб, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларида бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш механизмларини такомиллаштириш услубиётини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

2. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорларини қабул қилиш ва самарадорлигини баҳолашнинг “ақлли тартибга солиш” модели асосида бошқарув қарорлари самарадорлигига таъсир этувчи омилларни аниқлаш, ҳудудларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича “йўл хариталари” ижросини баҳолашнинг электрон тизимини жорий этиш лозим.

3. Маҳаллий ижро ҳокимияти органларида очиқлик ва шаффофликка асосланган қарорлар қабул қилиш алгоритмини амалиётга татбиқ қилиш керак. Бу маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг бошқарув қарорлари самарадорлиги ва амалий фаолияти ўртасидаги боғлиқликни аниқлаш, бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш механизмларини такомиллаштириш, вилоят, туман ва шаҳар ҳокимликларида оптимал қарорлар қабул қилиниши учун имкон яратади.

4. Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, туманлар ва шаҳарларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича ҳудуд раҳбарларининг бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш индикаторлари (ижтимоий-иқтисодий ва ташкилий-ҳуқуқий самарадорлигини баҳолаш методикаси) асосида вилоят, туман-шаҳар ҳокимликлари фаолиятини баҳолаш тизимни жорий қилиш даркор. Бу, ўз навбатида, “туман (шаҳар) – вилоят – республика” тамойилига асосан ҳоким ҳамда унинг ўринбосарларининг ҳафталик ва ойлик иш режалари бажарилишини назорат қилишнинг инновацион механизмларини такомиллаштиришга замин ҳозирлайди.

5. Маҳаллий давлат ҳокимияти органлари фаолияти самарадорлиги ва натижадорлигини баҳолаш тизимини ишлаб чиқиш, аҳоли ўртасида ижтимоий сўровларни мунтазам ўтказиб бориш орқали жамоатчилик фикрини ўрганишнинг электрон тизимини яратиш муҳим аҳамиятга эга. Бу Президентимизнинг 2017 йил 8 августдаги “Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори билан тасдиқланган Туманлар (шаҳарлар) ва худудларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича секторларнинг ишларини ташкил этиш тўғриси-

даги Низомга қўшимча ва ўзгартиришлар киритишни тақозо этади. Бунда “Секторлар фаолиятини баҳолаш механизмлари” номли алоҳида боб киритилиши, секторлар фаолиятида бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш тамойиллари, мезонлари ва шаклини белгилаб бериш, “Сектор раҳбарларининг ҳисобдорлиги ва фаолиятини баҳолаш”нинг “электрон ҳукумат” тизимини амалиётга татбиқ қилиш долзарб аҳамият касб этади.

6. Маҳаллий давлат ҳокимияти органларида бошқарув қарорлари самарадорлигини комплекс баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилмагани ижро ҳокимияти тизимида раҳбар кадрлар қабул қилаётган бошқарув қарорлари самарадорлигини баҳолаш имкониятини чеклайди. Шу нуқтаи назардан қараганда, Вазирлар Маҳкамаси томонидан Маҳаллий давлат ҳокимияти органларининг бошқарув қарорлари самарадорлигини (барча йўналишлар бўйича) баҳолаш мезонлари тўғрисида Низом ишлаб чиқилиши фойдадан холи бўлмайди. Бошқарув қарорлари ечимларнинг кўп тармоқчилигини таъминлаш, маҳаллий ижро ҳокимияти органлари бошқарувида сифат стандартлари ишлаб чиқилиши натижасида маҳаллий ижро ҳокимияти тизимида бошқарув қарорлари самарадорлигини миқдорий (quantitative) ва сифат (qualitative) кўрсаткичлари асосида баҳолаш имконияти кенгайди.

7. Вилоят, туман-шаҳар ҳокимликларидаги эксперт-таҳлил гуруҳлари фаолиятини такомиллаштириш орқали ҳокимиятлар ҳузурида “ақлли марказлар” ташкил этилиши профессионал экспертлардан таркиб топган, яқин, ўрта ва узоқ муддатли стратегияларни ишлаб чиқиш, худудларда мавжуд муаммоларни илмий тадқиқ этиш, қабул қилинаётган бошқарув қарорлари таъсирини баҳолаш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 августдаги “Худудларнинг жадал ижтимоий-иқтисодий ривожланишини таъминлашга доир устувор чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 8 декабрдаги “Қорақалпоғистон Республикаси, вилоятлар, Тошкент шаҳрининг туманлар ва шаҳарларини комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича ҳудуд раҳбарлари фаолиятини баҳолаш мезонларини жорий этиш тўғрисида”ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 22 январдаги ПФ-5308-сонли Фармониغا илова. //www.lex.uz.

Турли даражадаги бюджетларнинг даромад ва харажатларини прогноз қилиш орқали уларнинг тенглигини таъминлаш

Мансур МАНСУРОВ,
ТТЕСИ докторанти,
Икром ТУРСУНОВ,
ТТЕСИ ассистенти.

Халқаро тажрибадан аёнки, молиявий оқимларни юқоридан қуйига қараб ўз ичига олувчи бюджет тизимини тартибга солиш амалиёти турли даражадаги бюджетларнинг даромадлари ва харажатлари тенглигини таъминлашга қаратилади.

Аннотация

Бу мақолада бюджет даромад ва харажатлари прогнозини белгилашнинг янги механизми, шунингдек, бюджетнинг даромад қисми ижро этилишида ҳокимликлар, уларнинг молия органлари ва солиқ инспекциялари ўртасида юзага келадиган манфаатлар қарама-қаршичилигининг олдини олиш чора-тадбирлари ҳақида фикр-мулоҳазалар билдирилган.

В данной статье рассмотрены новые механизмы прогнозирования доходов и расходов государственного бюджета, меры по предотвращению противоречия интересов, возникающих между местными органами власти, их финансовыми органами и налоговыми инспекциями при исполнении доходной части бюджета.

This article considers new mechanisms for forecasting the revenues and expenditures of the state budget, as well as measures to prevent the contradiction of interests arising between local authorities, their financial bodies and tax inspections when executing the revenue side of the budget.

Ўзбекистон бюджет тизимидаги ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири ушбу тизимни тартибга солишнинг барқарор механизмини шакллантиришдир. Бу эса бюджетлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солишда ўз аксини топади.

Бугунги кунда глобаллашув тезлашмоқда, жаҳон бозори конъюнктураси кескин ўзгариб, рақобат кучаймоқда. Бу мамлакатимизни янада барқарор ва жадал ривожлантириш учун мутлақо янгича ёндашув ҳамда тамойилларни яратишни ва рўёбга чиқаришни тақозо этмоқда. Шу боис 2017–2021

йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Харакатлар стратегиясининг учинчи бўлимида, аввало, макроиктисодий мутаносибликни сақлаш, қабул қилинган ўрта муддатли дастурлар асосида таркибий ва институционал ўзгаришларни чуқурлаштириш ҳисобига ялпи ички маҳсулотнинг барқарор юқори ўсиш суръатларини таъминлаш, иккинчидан, харажатлар ижтимоий йўналтирилганини сақлаб қолган ҳолда Давлат бюджетининг барча даражаларида мутаносибликни таъминлаш, маҳаллий бюджетлар-

Калит сўзлар: молиявий оқимлар, солиқ, даромадлар режаси, бюджет, даромадлар тушуми прогнози, тижорат банклари, бюджетнинг гозна ижроси, солиқлардан ташқари тушумлар, реал ялпи ички маҳсулот (ЯИМ), синтетик омиллар, динамик қаторлар, парабола функция, тўғри чизиқли тенглама, бюджет йили, қарзлар.

нинг даромад қисмини мустаҳкамлашга қаратилган бюджетлараро муносабатларни такомиллаштириш ва бошқа вазифалар¹ қатъий белгилаб қўйилди.

Маълумки, исталган даражадаги бюджетнинг даромадлари ва харажатлари таркибига ўзгартиришлар киритиш улар ўртасидаги баланс бузилишига олиб келади. Қонунчиликда кўзда тутилган бюджетнинг даромадлар ва харажатлар қисми баланслашувини таъминлаш мақсадида молия органлари бюджетлар ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китоблардан фойдаланишади. Бундай механизм даромад ва харажатларнинг режадаги кўрсаткичларига тегишли ўзгартиришлар киритган ҳолда, ушбу бюджетга қўшимча маблағлар ажратиш ёки аксинча, ундан ортиқча маблағларни олишни назарда тутати.

Бугунги кунда бюджетларнинг даромад қисмига ўзгартириш киритиш жараёни технологияси икки қисмдан иборат. Биринчиси солиқ тушумлари прогнозига ўзгартиришлар киритишни тахмин қилади, кейинчалик бу ўзгартиришлар тегишли вилоят, туман ва шаҳарлар солиқ ҳамда молия органларига етказилади. Иккинчиси биринчисининг бевосита давоми бўлиб, тегишли бюджетларнинг даромад қисмига ўзгартириш киритиш заруратига боғлиқ. Мазкур амалиёт даромадлар бўйича иккита режа ишлатилиши туфайли қўлланилади. Бу ўринда гап солиқ тушумлари ва бошқа мажбурий тўловлар прогнози ҳамда тегишли бюджет даромадлари режаси ҳақида бормокда.

Эслатиш жоизки, солиқ тушумлари прогнози бажарилишига солиқ инспекцияси масъул бўлса, маҳаллий бюджет даромадлари режасига маҳаллий молия органлари жавобгар саналади. Бюджетларнинг даромад қисмига киритиладиган ўзгартиришлар, одатда, барча даражадаги бюджетларга таъсир қилади.

Юртимизда амалга оширилаётган бюджет тизими ислоҳоти Бюджет кодекси доирасида, бюджет даромад ва харажатлари прогнозини белгилашнинг янги механизмини, шунингдек, бюджет даромад қисми ижро этилишида ҳокимликлар, уларнинг молия органлари ва солиқ инспекциялари ўртасида юзага келадиган манфаатлар қарама-қаршилиги олдини олиш, бюджетлараро ўзаро муносабатларни ишлаб чиқиш учун зарурий асосларни яратади ва бюджетлараро муносабатлар тизимини соддалаштиришга хизмат қилади.

Бундай механизмга хос элементлар сифатида жумладан қуйидагиларни келтириш мумкин: маҳаллий бюджет солиқ ва бошқа мажбурий тўловлар режасининг прогнози белгиланмаган ҳолда, туман, шаҳар ва вилоятлар учун фақат солиқ тушумлари прогнозини ўрнатиш; даромадлар тушуми прогнози бажарилиши учун жавобгарликни нафақат солиқ органларига, балки, аввало, ҳокимликларга ўтказиш; ҳокимликларнинг солиқ тушумлари прогнози бажарилишидан ва ҳатто ортиғи билан бажарилишидан манфаатдорлигини ошириш механизмини яратиш; умумдават ва маҳаллий солиқлардан қуйи бюджетларга норматив кўрсаткичлар асосида ажратмалар ажратиш амалиётидан воз кечиш орқали маҳаллий бюджетлар даромад қисмини шакллантиришнинг янги механизмини ишлаб чиқиш; турли даражадаги бюджетлар ўртасида ўзаро ҳисоб-китобларнинг жорий механизми амалиётидан воз кечиш, бюджет даромадлари ва харажатларини шакллантиришда ҳамда унинг ижросини амалга оширишда юқори ва қуйи бюджетлар ўртасида юзага келадиган муносабатларнинг янги механизмини яратиш².

Давлат бюджети ғазна ижросини жорий қилиш молия ва ғазна органлари учун бюджетнинг даромад қисми ижро этилишида ҳокимликлар, уларнинг молия органлари ҳамда солиқ инспекциялари ўртасидаги манфаатлар қарама-қаршилигини бартараф этиш, бюджетлараро юзага келадиган даромадларни тақсимлаш жараёнида тижорат банкларининг аралашувига йўл қўймаслик, бюджетлараро ҳисоб-китоблар жараёнини, пировард натижада бюджетлараро муносабатлар тизими жараёнини соддалаштириш имконини беради.

Давлат бюджетининг ғазна ижроси, давлат бюджети ижроси жараёнида давлат бюджетига пул маблағлари оқимини прогноз қилиш усулларида кенг фойдаланиш ва уни такомиллаштириш бюджетни оқилона ва самарали ижро этишга кенг имконият яратади.

Давлат бюджетига маблағлар оқимида солиқ даромадлари, йиғимлар ва солиқдан ташқари бошқа тушумлар, хизматлар учун тўловлар, грантлар, фоизлар бўйича тўловлар, активларни сотиш, қарз беришдан ва жалб қилинган маблағлардан тушган тушумлар киради.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегия тўғрисида” ги 4947-Фармони.

² Т.Ш.Эшназаров. Ўзбекистон Республикасида ғазначилик тизими асослари. Тошкент. Иқтисод-молия. 2012

Давлат бюджетига пул маблағларининг оқими асосан пул маблағлари тушуми мунтазамлигига боғлиқ. Тушумларнинг мунтазамлиги, ўз навбатида, солиқлар ставкаларидаги ўзгаришларга бориб тақалади. Шу боис оқимларни аниқлаш учун солиқларнинг ўртача ставкаларидаги жорий ва кутилаётган ўзгаришлари тўпланади. Масалан, 2015 йил январдан бошлаб фойда солиғи 10 фоизга оширилса, у ҳолда фойда солиғи ставкаси ўзгаришининг коэффициенти 2015 йил январь ойи учун 1.1 ни ташкил қилади. Таққослаш ўтган йилнинг ҳар бир ойи учун амалга оширилаётгани сабабли барча кейинги ойлار учун то 2016 йил январигача солиқ ставкаси ўзгариши 1.1 коэффицентига тенг бўлади. Шундай қилиб, ушбу ҳисоб-китоб баҳолаш учун зарур бўлган тушумлар, реал ЯИМдаги ва нархлар даражасидаги йил сайин рўй бераётган ўзгаришлар тўғрисидаги иқтисодий тасаввурларни ўз ичига олади.

Бюджетнинг даромад қисмига доимий оқимлар ҳолатида прогнозлар ЯИМдаги ўзгаришлар динамикаси ҳамда инфляция даражасини ҳисобга олган ҳолда ўзгаришлар натижасида тузатишлар киритилган ўтган давр учун маблағларнинг йиллик йиғими тенденциялари асосида ҳисоблаб чиқилади. Хусусан, камида ўтган беш йил бўйича маълумотлар мавжуд бўлган ҳолда жорий йил учун тушумлар тўғрисидаги маълумотлар тўпланади. Даромадлар режаси кутилаётган даромадлар ва уларнинг келгусидаги ўзгаришлари тўғрисида фараз қилиш имконини беради.

Бундан ташқари, давлат хазинасига тушиши шарт бўлган тушумлар ҳақидаги ахборотлар муҳим ҳисобланади. Масалан, Австралия ғазначилиги касса оқимлари тўғрисидаги ахборотни ташкилотлар томонидан ҳар ҳафта тақдим этилишини талаб қилади. Бундай усул 98 кун олдинга кунлик оқимлар ва чиқимларни, жумладан, ҳафталик оқимларни прогноз қилиш имконини беради.

Прогноз қилишнинг статистик усуллари ҳам мавжуд. Улар динамик қаторлар билан намоён этилган иқтисодий кўрсаткичларни экстраполяция қилишга боғлиқ. Ўз навбатида, ушбу тахмин шунга асосланганки, прогноз қилинаётган объект тенденциялари кўплаб турли омиллар таъсири остида шаклланса-да, барибир, ушбу тенденция фақат битта – синтетик омил таъсири натижаси сифатида белгиланади. Бундай омил объект ривожининг ўтган даврида ҳам, прогноз қилинаётган даврида ҳам

барча бошқа омиллар ўзгаришини ҳисобга олади, деб ҳисобланади.

Бундан ташқари, статистик ташкилотлар томонидан муайян вақт мобайнида, яъни йиллик, чорақлик ва ҳоказо кўрсаткичлар кўринишида бериладиган иқтисодий жараёнлар ёки объектлар ҳақидаги ҳисобот ёхуд статистик маълумотлар ана шундай омил вазифасини ўтайди. Бу улардан иқтисодий-математик моделлаштириш, масалан, динамик қаторларни тўғрилаш учун фойдаланишда асқатади. Агар қандайдир динамик қатор нуқталари ўзаро тўғри чиқиқлар билан изчил бирлаштирилса, синиқ чиқиқ пайдо бўлади. Уни тадқиқ этиш жуда қийин. Айни ҳолатда динамик қаторни тадқиқ этиш учун ўша чиқиқ тўғриланади ва узлуксиз математик функция кўринишида берилади.

Динамик қаторларни экстраполяция орқали иқтисодий кўрсаткичларни прогнозлаш асноси тадқиқ этилаётган жараён тенденциясига энг мос келувчи ва уни яхши таърифловчи математик функцияларни танлаб олиш лозим. Бунинг учун динамик қатор нуқталарини координат майдонига жойлаштириш, қатор графигини чизиш ва унинг тури бўйича мос математик функцияни танлаш лозим. Масалани энг кичик квадратлар усулидан фойдаланиб ечишга мисол келтирамиз.

Республика ғазначилиги бюджет даромадлари тушумининг қуйидаги маълумотлари мавжуд дейлик:

2012 йил — 21295,7 млн. сўм.

2013 йил — 26223,0 млн. сўм.

2014 йил — 31730,5 млн. сўм.

2015 йил — 36493,3 млн. сўм.

2016 йил — 41043,4 млн. сўм³.

Кейинги беш йиллик учун даромадлар тушумини прогноз қилиш лозим. Вазифани ечишда *тўғри чиқиқ* учун нормал тенгламалар тизимидан фойдаланамиз.

$$\begin{cases} nb + a \sum x = \sum Y \\ b \sum x + a \sum x^2 = \sum Yx \end{cases}$$

Ҳисоб-китобларни бажариш учун ёрдамчи жадвал тузамиз:

n	y	x	x ²	xy
1	21295,7	1	1	21295,7
2	26223	2	4	52446
3	31730,5	3	9	95191,5
4	36493,3	4	16	145973,2
5	41043,4	5	25	205217
Σ	156785,9	15	55	520123,4

³ Stat.uz

Ўзгарувчан сонлар йиғиндиси қийматини нормал тенгламалар тизимига жойлаштирамиз. Ҳосил бўлган рақамларни шу тизимга қўйиб, икки тенглама b параметрларини тенглаштирамиз.

$$\begin{cases} 55a + 15b = 520123.4 \\ 15a + 5b = 156785.9 \cdot (-3) \end{cases}$$

$$\begin{cases} 55a + 15b = 520123.4 \\ -45a - 15b = -470357.7 \end{cases}$$

Уларни қўшсак, қуйидаги тенглама ҳосил бўлади:

$$10a = 49765.7 \text{ ёки } a = 4976.57$$

Кейин b параметрни топиш учун қуйидаги тенглама элементларини олтига тақсимлаймиз.

$$15a + 5b = 156785.9 \text{ ёки } 5b = 82137.35 \text{ ёки } b = 16427.47$$

Нормал тенгламалар тизимини ечиш натижасида қабул қилинган математик функция параметрларини топамиз. Унинг тенгламаси қуйидаги кўринишга эга бўлади:

$$y = 4976.57x + 16427.47$$

Ушбу формула бўйича кўрсатилган йилларда даромадларнинг назарий даражасини ҳамда кейинги йил учун уларнинг прогнозларини ҳисоблаб чиқамиз.

$$y_1 = 4976.57 \cdot 1 + 16427.47 = 21404.04$$

$$y_2 = 4976.57 \cdot 2 + 16427.47 = 26380.61$$

$$y_3 = 4976.57 \cdot 3 + 16427.47 = 31357.18$$

$$y_4 = 4976.57 \cdot 4 + 16427.47 = 36333.75$$

$$y_5 = 4976.57 \cdot 5 + 16427.47 = 41310.32$$

$$y_6 = 4976.57 \cdot 6 + 16427.47 = 46286.89$$

Прогноз қилинаётган йилдаги солиқ тушуми қуйидагича бўлиши мумкин:

$$y_6 = 4976.57 \cdot 6 + 16427.47 = 46286.89$$

Прогноз бошқа математик функция орқали ҳам қилиниши мумкин. Шу мақсадда парабола функциясини қабул қиламиз. Унинг нормал тенгламалар системаси қуйидагича ёзилади:

$$\begin{cases} a \sum x^2 + b \sum x + n c = \sum y \\ a \sum x^3 + b \sum x^2 + c \sum x = \sum xy \\ a \sum x^4 + b \sum x^3 + c \sum x^2 = \sum x^2y \end{cases}$$

Масалани ечиш учун ушбу ёрдамчи жадвални тузамиз.

n	y	x	X ²	X ³	X ⁴	Yx	Yx ²
1	21295,7	1	1	1	1	21295,7	21295,7
2	26223	2	4	8	16	52446	104892
3	31730,5	3	9	27	81	95191,5	285574,5
4	36493,3	4	16	64	256	145973,2	583892,8
5	41043,4	5	25	125	625	205217	102108,5
Σ	156785,9	15	55	225	979	520123,4	2021739,4

Ҳосил бўлган рақамларни нормал тенгламалар тизимига қўямиз.

$$\begin{cases} 55a + 15b + 5c = 156785.9 \\ 225a + 55b + 15c = 520123.4 \\ 979a + 225b + 55c = 2021739.4 \end{cases}$$

Бу тенгламалар тизимини ечиш учун, аввало, биринчи ва иккинчи тенгламаларнинг c параметр коэффициентларини тенглаштирамиз. Бунинг учун дастлабки тенглама элементларини -3 га кўпайтирамиз, иккинчи тенгламани эса -11 га кўпайтириб, қуйидагиларни ҳосил қиламиз:

$$\begin{cases} 474a + 60b = 297094.5 \\ 60a + 10b = 49765.7 \end{cases}$$

Иккинчи тенгламани -6 га кўпайтириб, биринчиси га қўшамиз ва қуйидаги тенгламани ҳосил қиламиз.

$$a = -107.21, b = 5619.29$$

Энди c параметр коэффициентларини аниқлаймиз.

$$\begin{cases} 5c = 156785.9 + 5891.6786 - 84289.4786 \\ 5c = 78388.1, c = 15677.6 \end{cases}$$

У ҳолда тенгламамиз қуйидаги парабола кўринишига келади:

$$y = -107.121x^2 + 5619.29x + 15677.6$$

Демак, назарий нуқталар ҳажми шундай ҳисобланади:

$$y_1 = -107.121 \cdot 1^2 + 5619.29 \cdot 1 + 15677.6 = 21189.7973$$

$$y_2 = -107.121 \cdot 2^2 + 5619.29 \cdot 2 + 15677.6 = 26487.7315$$

$$y_3 = -107.121 \cdot 3^2 + 5619.29 \cdot 3 + 15677.6 = 31571.4229$$

$$y_4 = -107.121 \cdot 4^2 + 5619.29 \cdot 4 + 15677.6 = 36440.8715$$

$$y_5 = -107.121 \cdot 5^2 + 5619.29 \cdot 5 + 15677.6 = 41096.0072$$

$$y_6 = -107.121 \cdot 6^2 + 5619.29 \cdot 6 + 15677.6 = 45537.04$$

Прогноз қилинаётган йилдаги тушум қуйидагича бўлади:

$$y_6 = -107.121 \cdot 6^2 + 5619.29 \cdot 6 + 15677.6 = 45537.04$$

Ушбу ҳисоб-китоблардан келиб чиқиб, 2017–2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурида белгиланган долзарб вазифаларни ҳисобга олган ҳолда, беш йиллик давлат бюджетининг даромадлар қисми прогнозлаштирилди. Унга кўра:

2017 йил учун – 45537,04 млн. сўм

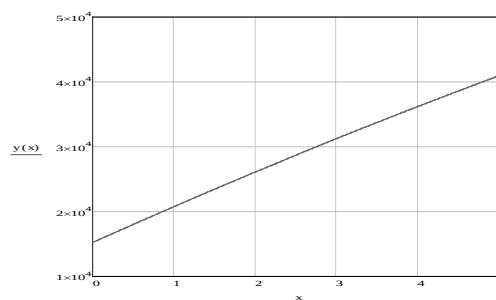
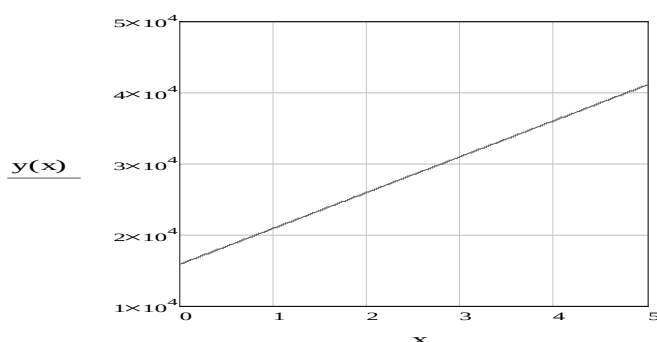
2018 йил учун – 49764,73 млн. сўм

2019 йил учун – 53777,52 млн. сўм

2020 йил учун – 57756,11 млн. сўм

2021 йил учун – 61160,5 млн. сўмни ташкил этди.

Юқоридаги ҳисоб-китоблар натижалари ҳамда динамик қаторнинг амалий ва назарий турлари графиги қуйида келтирилган:

Энди давлат бюджетига даромадларнинг ҳақиқий ва назарий фарқларини ҳисоблаймиз. Биринчи масала фарқлари қуйидагича:

$$\begin{aligned} y_1 &= 46286,89 - 46287 = -0,11 \\ y_2 &= 51263,46 - 51263,5 = -0,04 \\ y_3 &= 56240,03 - 56240 = 0,03 \\ y_4 &= 61216,6 - 61216,5 = 0,1 \\ y_5 &= 66193,19 - 66193 = 0,19 \end{aligned}$$

Фарқлар 0,47 млн. сўмга тенг.

Иккинчи масала фарқлари:

$$\begin{aligned} y_1 &= 46286,89 - 46287,9 = -1,01 \\ y_2 &= 51263,46 - 51262,94 = 0,52 \\ y_3 &= 56240,03 - 56239,1 = 0,93 \\ y_4 &= 61216,6 - 61216,2 = 0,4 \\ y_5 &= 66193,19 - 66194,4 = -1,21 \end{aligned}$$

Фарқлар суммаси – 4,07 млн. сўм.

Демак, иккала масала натижаси бир-бирига яқин. Шунинг учун бюджетга тушумларнинг динамик қаторини текислаш ва прогноз қилиш учун иккала математик функцияни қабул қилиш, бу усуллар билан даромадларни ҳар қандай вақт оралигида прогнозлаш мумкин.

Давлат бюджети харажатлар қисмининг ғазна ижроси, давлат бюджети ижроси жараёнида ундан пул маблағлари чиқимини прогноз қилиш усулларида кенг фойдаланиш ва такомиллаштириш бюджетни оқилона ва самарали ижро этишга катта имконият яратади.

Бюджет тизими бюджетлари харажатларининг таснифи (бюджет тизими бюджетлари маблағларининг манбалари ва даражалари таснифи; вазифа жиҳатидан тасниф; ташкилий тасниф; иқтисодий тасниф; ҳудудий тасниф) бу харажатларни қоплашдан иборат бўлади ва уларнинг йўналишини акс эттиради⁴.

Давлат бюджетининг харажатлар қисмини прогнозлаштиришда ҳам давлат бюджетининг да-

ромадлар қисмини прогнозлашда қўлланилган математик моделлардан фойдаланамиз. Математик формула ва кетма-кетликларда фақатгина республика ғазначилиги бюджет харажатлари бўйича беш йиллик динамик кўрсаткичларга эътибор қаратамиз. Республика ғазначилиги бюджет харажатларига чиқимининг эса қуйидаги маълумотлари мавжуд:

2012 йил – 20882,0 млн. сўм.

2013 йил – 25833,3 млн. сўм.

2014 йил – 31425,4 млн. сўм.

2015 йил – 36257,3 млн. сўм.

2016 йил – 40911,3 млн. сўм⁵.

Давлат бюджети харажатларини прогнозлашда тўғри чизиқ тенгламаси ($Y^* = ax + b$)дан ва динамик қаторни ($X = ax^2 + bx + c$) парабола бўйича тўғрилашда нормал тенгламалар тизимидан фойдаланамиз.

Ҳаракатлар стратегиясини “Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили”да амалга оширишга оид Давлат дастурида белгиланган долзарб вазифаларни ҳисобга олган ҳолда беш йиллик давлат бюджети даромадлар қисмини прогнозлаштирилди. Унга кўра:

2017 йил учун – 20965,34 млн. сўм

2018 йил учун – 26013,6 млн. сўм

2019 йил учун – 31061,86 млн. сўм

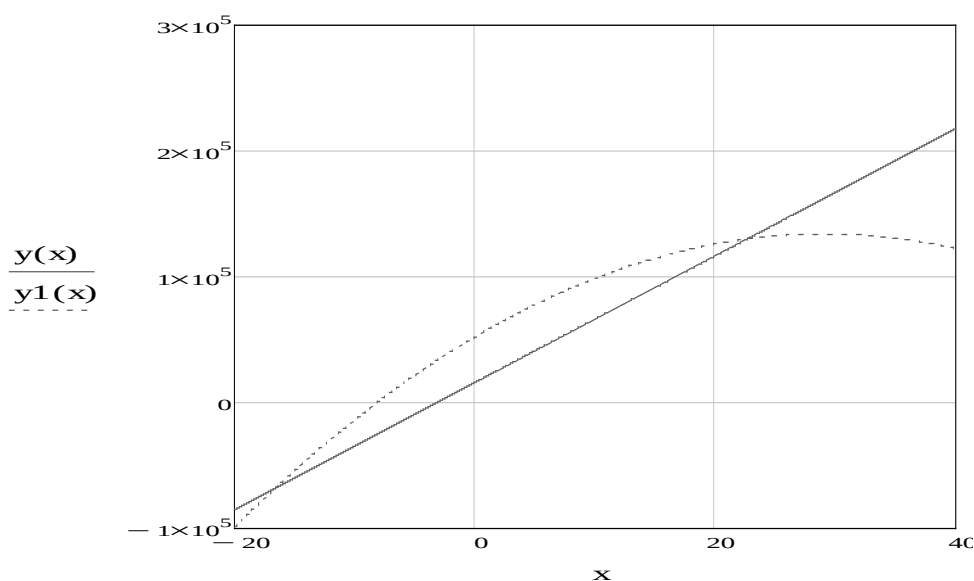
2020 йил учун – 36110,12 млн. сўм

2021 йил учун – 41158,38 млн. сўмни ташкил этди.

Юқорида ечилган ҳисоб-китоблар натижалари ва динамик қаторнинг амалий ва назарий турлари графиги қуйида келтирилган. Ушбу кўрсаткичларнинг йиллик прогнозлари мавсумий ва бошқа четта чиқишлар ҳақида тасаввурга эга бўлиш учун фойдали. Йиллик прогноз муайян давр учун асосий тасаввурга эга бўлишда муҳим бўлиб, бюджет йили натижалари бўйича таққослаш ёки ўтувчи бюджетни ижро этиш учун фойдали бўлиши мумкин бўлса,

⁴ Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси. 26.12.2013.

⁵ Stat.uz

ойлик, ҳафталик ва кунлик касса прогнозлари ҳам жуда муҳим роль ўйнайди.

Қарзларни режалаштириш учун вақтнинг операцион бирлиги сифатида ҳафта белгиланади. Бу қисман эмиссия ва тўловлар муддатлари ўтиши

асосида бирламчи бозордаги ҳисоб-китоблар даврларига мос келишини (улар деярли ҳамма вақт ушбу ҳафта доирасида бўлади) иташ ҳамда ҳукумат мажбуриятларининг асосий харидорлари, яъни банклар ишлашининг истиқболлари билан боғлиқ.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги 4947-Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодекси (Қонунчилик палатаси томонидан 2013 йил 28 августда қабул қилинган, Сенат томонидан 2013 йил 12 декабрда маъқулланган, 2014 йил 1 январдан кучга кирган).
3. Бюджет тизими бюджетлари даромадларининг касса ижроси тўғрисидаги йўриқномани тасдиқлаш ҳақида (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2016 й., 13-сон, 124-модда). [Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2016 йил 30 мартда 2771-сон билан давлат рўйхатидан ўтказилган].
4. В.Килберг. Ягона ғазна ҳисобварағига ўтиш шароитида бюджетнинг ғазна ижросини ташкил этиш.// Молиячи маълумотномаси.//2012. №6. 13-бет.
5. Г.Қосимова, У.Элмуродов. Ҳазначилик шароитида бюджет ташкилотларидаги рискларни бошқариш. [хтп://бдм.уз/ру/биржаэксперт/-15608](http://бдм.уз/ру/биржаэксперт/-15608). Ҳазначилик шароитида бюджет ташкилотларидаги рискларни бошқариш. “Бизнес-эксперт” журнали, 20.06.2012.
6. В.Килберг. Ягона ғазна ҳисобварағига ўтиш шароитида бюджетнинг ғазна ижросини ташкил этиш. Молиячи маълумотномаси. 2012, №6, 13-бет.
7. Т.Ш.Эшназаров. Ўзбекистон Республикасида ғазначилик тизими асослари. Иқтисод-молия. 2012, 120-бет.
8. Б.Пардаев. Давлат бюджети пул маблағларини режалаштириш ва бошқариш. Молиячи маълумотномаси. 2012. №6. 11-бет.
9. mf.uz
10. stat.uz
11. lex.uz

Инновацион тараққиёт йўлига ўтиш даврида бандлик таркиби эволюцияси

Муяссар МИРЗАКАРИМОВА,
ТТЕСИ “Корпоратив бошқарув”
кафедраси доценти, и.ф.н.
Лола АЗИМОВА,
катта ўқитувчи.

Хозирги замон иқтисодий тизими инновацион иқтисодиётнинг ривожланиш босқичида – мутлақо бошқача негиз кўрсаткичларига эга бўлган анъанавий бозор иқтисодиёти янгиланган шаклларида турибди. Инновацион иқтисодиёт – бу динамик ривожланиб борувчи инновацион-телекоммуникация технологияларига ва унда кечадиган жараёнларни бошқаришнинг тармоқ моделларига асосланган иқтисодий муносабатлар байналминал тизимидир. Янги вужудга келаётган ахборотлашган иқтисодиёт асослари М.Порат, М.Рубин каби америкалик олимлар ва Р.И.Цвелев, И.А.Лазарев, И.С.Мелюхин каби рус олимлари томонидан ўрганилган. Адабиётлар таҳлилининг кўрсатишича, “Инновацион иқтисодиёт” (“янги иқтисодиёт”) тушунчаси икки томонлама талқин қилинади.

Биринчидан, у ривожланишнинг юқори даражада индустрлашган, юқори иқтисодий даражаси сифатида қўлланилиб, унда иқтисодиётнинг анъанавий сектори бутун тизимга тубдан бошқача сифат бахш этадиган янги унсурлар билан чирмашиб кетади.

Иккинчидан, тор маънода бу – ҳозирги замон иқтисодиётида юз бераётган янги ўзгаришларни тавсифлайдиган иборадир.

Аннотация

Бандлик таркиби мамлакат иқтисодиётида кечаётган барча таркибий силжишларнинг ҳақиқий ифодаси ҳисобланади. Шу сабабли мақолада республика иқтисодиёти секторлари бўйича бандлар сонининг таркибида кузатилаётган жараёнлар ўрганилади.

Структура занятости является реальным отражением всех структурных сдвигов, протекающих в экономике страны. Поэтому в статье рассматриваются тенденции, наметившиеся в структуре численности занятых по секторам в экономике республики.

The structure of employment is a real reflection of all structural movements running in the economy of the country. Therefore, the article considers trends given in the structure of the number of employed people in several sectors of the economy of the republic.

Инновацион иқтисодиётнинг шаклланиши бандлик муносабатлари тадқиқотини унинг мазмуни, таркиби, касб-малака тавсифи, меҳнатнинг хусусияти ва мазмуни нуқтаи назаридан долзарб қилиб қўяди. Ривожланган ва ривожланаётган мамлакатларда бандлик тадқиқоти унда кечаётган ўзгаришларнинг бир хилда бормаганлигини, уларнинг зиддиятли тавсифини кўрсатади.

Калит сўзлар: инновацион иқтисодиёт, юқори даражада индустрлашган жамият, ижтимоий ишлаб чиқариш секторлари, бандлик таркиби, ишчи кучи.

Бандлик таркиби мамлакат иқтисодиётида кечаётган барча таркибий силжишларнинг ҳақиқий ифодаси ҳисобланади, ижтимоий-иқтисодий ривожланишнинг исталган ўзгаришларига мослашади ва мазкур иқтисодий тизим инқироз фазасида турибдими ёки ижтимоий йўналтирилган ва фан сиғимкорлиги юқори тармоқларда бандлар сонининг ўсиши билан бирга борадиган барқарор иқтисодий ўсишдами бунинг фарқи йўқ. Шу сабабли ҳозирги шароитда бандлик таркибини таҳлил қилиш долзарб илмий ва амалий муаммо ҳисобланади.

Инновацион иқтисодиёт хизматлар ва технологияларнинг устунлигини тавсифлайди. Бандларнинг бутун хизматлар соҳасига ва хусусан, ахборотлар соҳасига ўтказилиши юқори даражада индустрашган жамиятнинг вужудга келишида иқтисодий ривожланиш даражасига, аҳоли турмуш даражаси, иқтисодий ўсиш сифати, динамикаси ва турига таъсир кўрсатадиган узлуксиз таркибий силжишларнинг мақсадидан далолат беради (1-чизма).

Д.Бэлл нуқтаи назаридан қараганда, Ўзбекистон индустрашган жамият босқичида турибди ва ривожланган мамлакатлардан фарқ қилиб, ҳали кечки босқичга ўтмади, яъни юқори даражада индустрашган мамлакат ҳисобланмайди. Охирги ўн йилликда республика иқтисодиёти ижтимоий ишлаб чиқариш секторлари ўртасидаги таркибий нисбатнинг анча ўзгараётганлигини намойиш этади: ЯИМнинг шаклланишида ундирувчи ва қайта ишловчи саноат улушларининг нисбати қўшилган қийматли маҳсу-

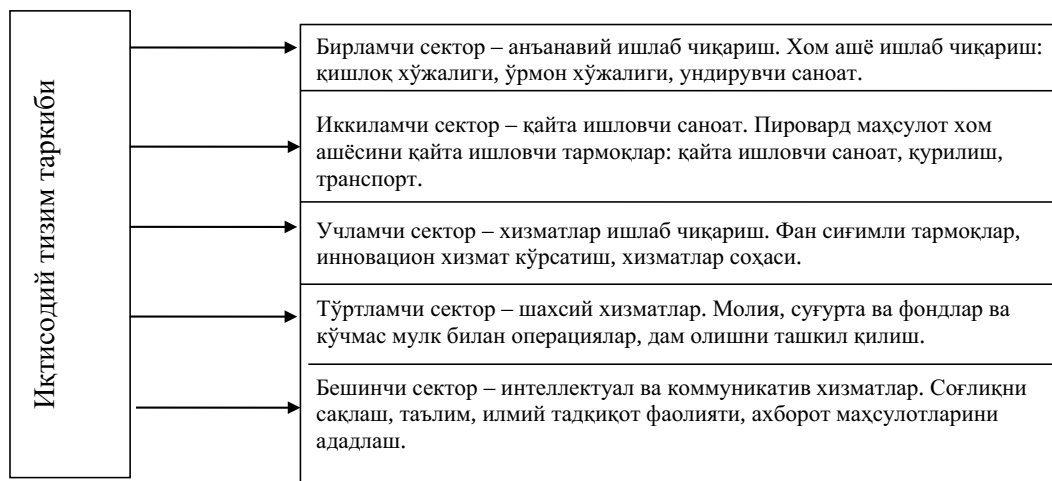
лотлар чиқарадиган фан сиғимли тармоқларнинг ривожланаётганлиги ҳамда ундирувчи саноат ролининг ўсишидан далолат беради. Бунинг оқибатида республика иқтисодиёти секторларида бандлар сони таркибида ривожланган мамлакатларга қараганда, энг катта салмоқ “бирламчи” секторга ва энг пастки салмоқ эса “учинчи” секторга тўғри келади.

Қайта ишловчи ишлаб чиқаришларда ишловчилари сонининг камайиши юз берди. Бандликнинг тармоқ таркиби ундирувчи ишлаб чиқаришлар ва электр энергияси, газ ва сув ишлаб чиқариши ва тақсмоти бўйича корхоналар фойдасига ўзгарди. Қайта ишловчи саноат ва ундаги бандликнинг қисқариши жаҳон тенденциясига қарамасдан, у маълум чегараларга эга (1-жадвал).

Қайта ишловчи ишлаб чиқаришларни модернизациялаш зарур бўлиб, улар ЯИМдаги салмоғи бўйича илғор мамлакатлар билан таққосланувчан бўлиши лозим. Акс ҳолда иқтисодиёт таркибий беқарорликка эга бўлади ва замонавий глобал қақирувлар олдида юқори тобелликка учрайди³.

Қўлаб саноат тармоқларидаги инвестицияларнинг етарли бўлмаган ҳажми асосий фондларнинг янада эскириши ва уларнинг жисмонан муомаладан чиқиб кетишига, демакки, иш ўринларининг ҳам чиқиб кетишига олиб келади. Ишлаб чиқариш корхоналаридан бўшатилаётган ишловчилар иқтисодиётнинг норасмий секторига ҳаракатланишади ёки “ўз-ўзича банд” бўлиб қоладилар.

Ўзбекистонда давлат ва муниципал корхоналар

1-чизма. Иқтисодий тизим таркиби¹

¹Чизма муаллифлар томонидан ишлаб чиқилди.

³ Акаев А.А., Садовничий В.И. Исследование сценариев развития России в условиях мирового кризиса // Аналитические доклады победителей конкурса «Россия в условиях мирового кризиса». М. / Российский гуманитарный научный фонд, Языки славянских культур, 2009. С.265-266.

Ўзбекистонда саноат ишлаб чиқаришининг самарадорлик кўрсаткичлари², фоизда.

Кўрсаткичлар	2005	2010	2015
Саноатнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши	21,2	23,9	24,3
Саноат ишлаб чиқариши ҳажмида қўшилган қиймат улуши	30,6	43,1	46,3
Ёқилғи – хом ашё тармоқларининг саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши	61,5	53,3	42,9
Қайта ишлаш тармоқларининг саноат ишлаб чиқариш ҳажмидаги улуши	38,5	46,7	57,1
Техник тараққиётни таъминлаб берувчи тармоқлар улуши (машинасозлик, электро-энергетика, кимё саноати)	29,5	29,3	32,3
Саноат ишлаб чиқариши ҳажмида кичик бизнеснинг улуши	9,8	18,8	31,9
Саноат ишлаб чиқариши ҳажмида экспортнинг улуши	34,3	36,3	22,8
Саноат ишлаб чиқариши ҳажмида маҳаллий маҳсулотлар улуши	9,2	14,3	4,4

салмоғининг пасайиши ҳамда хусусий корхоналар салмоғининг ўсиши ҳам банд аҳоли таркибини ўзгартирди, шу жумладан, 78 фоизи кичик ва хусусий корхоналарда ишламоқдалар. Бугунги кунда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик янги иш ўринларини яратиш ва ЯИМни шакллантиришнинг асосий манбаи бўлиб қолмоқда. Молиялаштириш барқарор манбаларининг, ривожланган инфратузила, зарур ишлаб чиқариш асоси ва ҳ.к.ларнинг мавжудлиги бунга ёрдам бермоқда. Яширин иқтисодиёт қўламларини қисқартириш ва норасмий бандликни камайтиришда муҳим роль ўйнамоқда. Бу кўп даражада меҳнатга лаёқатли аҳоли бандлиги таркибининг мутаносиблигини белгилайди.

Ўзбекистон иқтисодиётининг бугунги ҳолати, айниқса, бандлик соҳасида рағбатлантирувчи сиёсат олиб боришни талаб этади. Мамлакатга кўпроқ ақлий меҳнат ишчилари устуворлигига эга бўлган малакали ишчи кучи керак. Шу билан бир вақтда бандликнинг тармоқ таркиби ишлаб чиқариш соҳаси илғор тармоқлари ва номоддий ишлаб чиқариш фан сиғимли тармоқлари фойдасига ўзгариши лозим. Республикадаги воқелик ҳозирча шундайки, олий маълумотли ишловчилар аҳолининг кам ижтимоий ҳимоя қилинган гуруҳларини ифодалайди, меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси, уларда мавжуд бандлик кафолатлари шундан далолат беради. Олий ва ўрта махсус

маълумотли шахсларнинг ишсизлар умумий сонидagi салмоғи деярли 25 фоиз атрофидани ташкил этади, айни вақтда АҚШда маъмурий-бошқарув ишчилари ва турли касбдаги мутахассислар, шу жумладан, муҳандислар ва олимларнинг умумий сони бандлар орасида 2008 йилда 37 фоизга етди, ишсизлар орасида эса 3 фоиздан ошмади.

Республикада малакасиз ишчи кучи ютуқлироқ ҳолатда бўлмоқдалар: махсус маълумот, касбий тайёргарлик талаб қилмайдиган ишларда, савдо ва хизмат кўрсатиш соҳаларидаги бандлар юқори даромадли ва тез ижтимоий обрў қозонадиган ишчи кучи тоифалари ҳисобланадилар. Ривожланган мамлакатларда бандларнинг бу тоифаси кам омадли сегментни ташкил этади. Бундай вазият республика иқтисодиётида ишлаб чиқаришни техник ва технологик янгиланган ва модернизацияланган ишлаб чиқаришларни ривожлантириш заруратидан далолат беради.

Шундай қилиб, республикада иқтисодиёт секторлари ва иқтисодий фаолият турлари бўйича бандлар таркиби инновацион тараққиёт йўлига ўтган ривожланган мамлакатларнинг мазкур таркибига мос келмайди. Шу сабабли мамлакат ижтимоий-иқтисодий сиёсати асосий устуворликларидан бири иқтисодиётдаги таркибий силжишлар эҳтиёжларига жавоб берадиган рационал бандлик таркибини шакллантириш бўлиши зарур.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Акаев А.А., Садовничий В.И. Исследование сценариев развития России в условиях мирового кризиса // Аналитические доклады победителей конкурса «Россия в условиях мирового кризиса». М. / Российский гуманитарный научный фонд, Языки славянских культур, 2009. С.265-266.

2. Ю. Корчагин. Рост за счет тени. «Российская Бизнес-газета», №893 (15) от 23 апреля 2013 г.

² Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланди. Ўзбекистон саноати. Статистик тўплам. Т., 2015.

Божхона аудитини амалга ошириш

Шерзод АЗИЗОВ,
Тошкент молия институти
докторанти,
иқтисодиёт фанлари номзоди,
доцент.

Маълумки, давлат молиявий назорати дастлабки, жорий ва якуний назорат турларидан иборат. Бунда дастлабки назорат – молиявий операциялар бажарилгунига қадар ...амалга ошириладиган; жорий назорат – молиявий операциялар бажарилиши жараёнида ...амалга ошириладиган; якуний назорат – молиявий операциялар бажарилганидан сўнг ...амалга ошириладиган назоратлардир [1].

Ўзбекистон Республикаси Божхона қонунчилигига мувофиқ, барча турдаги молиявий назорат соҳадаги божхона органлари зиммасига юклатилган. Чегарадан олиб ўтиладиган товарлар ва транспорт воситалари божхона назорати ҳамда расмийлаштирувидан ўтказилиши керак. Божхона назорати қонун ҳужжатлари ва халқаро шартномаларга риоя этилишини таъминлаш учун амалга ошириладиган, жумладан хатарларни бошқариш

тизими қўлланилган ҳолда амалга ошириладиган чора-тадбирлар мажмуидан иборатдир. Божхона расмийлаштируви товарлар ва транспорт воситалари устидан божхона назоратини таъминлаш учун божхона органларининг мансабдор шахслари томонидан амалга ошириладиган божхона операциялари божхона расмийлаштируви ҳисобланади [2]. Божхона назоратига оид нашр этилган акарият адабиётлар, маълумот ва ахборотлар таҳлили

Аннотация

Мақолада мамлакатга киритилаётган импорт товарларни хориж тажрибаси асосида муомалага чиқарилгандан кейин божхона аудитини ўтказиш орқали божхона назорати фаолиятини истиқболда янада ривожлантириш муаммолари таҳлил этилган. Шунингдек, ташқи савдони расмийлаштириш жараёнини содда-лаштириш, импортёрларга қўшимча қулайликлар яратиш ҳамда давлат бюджети даромадлар қисмини тўлдиришнинг оптималлашган алгоритмининг жорий қилиш баробарида амалдаги божхона сиёсати қонунчилик базасини такомиллашган механизмни ишга тушириш масалалари ёритилган.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с дальнейшим совершенствованием действующего механизма законодательной базы таможенной политики, внедрением оптимального алгоритма пополнения доходной части государственного бюджета, а также с созданием дополнительных удобств для импортёров за счет упрощения процессов оформления внешней торговли, обусловленного развитием деятельности таможенного контроля.

The article reveals the issues of further improvement of the current mechanism of the legislative base of customs policy and the implementation of the optimal algorithm to replenish the revenue side of the state budget. As well as creating additional amenities for importers by simplifying the processes of registration of foreign trade, caused by development of the activity of the customs control.

Калит сўзлар: муомалага чиқарилгандан кейинги божхона аудити, ташқи савдо, импорт товарларнинг божхона расмийлаштируви, божхона аудити алгоритми, божхона декларацияси, божхона имтиёзлари, божхона тўловлари.

[3-16], олиб борилган назарий кузатувлар, амалий тадқиқотлар натижасида божхона аудити импорт товарларга нисбатан божхона назоратининг барча йўналишлари ичида иқтисодий самарадорлиги жиҳатидан катта аҳамият касб этиши маълум бўлмоқда. Зеро, Президент Ш. Мирзиёев таъкидлаганидек: “Иқтисодий ислохотлар ва ижтимоий ўзгаришларни муваффақиятли амалга ошириш энг аввало иқтисодий ва молиявий органларнинг фаолияти самарадорлигига боғлиқдир” [17, 25 б.].

Ҳозирги кунда мамлакатдаги божхона назорати – божхона постининг ўзи ёки божхона омборларида чекланган қисқа вақтда текширув инструментларини қўллаш имконияти чекланган шароитда муайян товарлар гуруҳига нисбатан амалга оширишга йўналтирилган. Бундай шароитда мамлакатимизга кираётган барча импорт товарларни самарали божхона назоратидан ўтказиш мушкул. Чунки макроиқтисодий барқарорликни янада мустаҳкам-

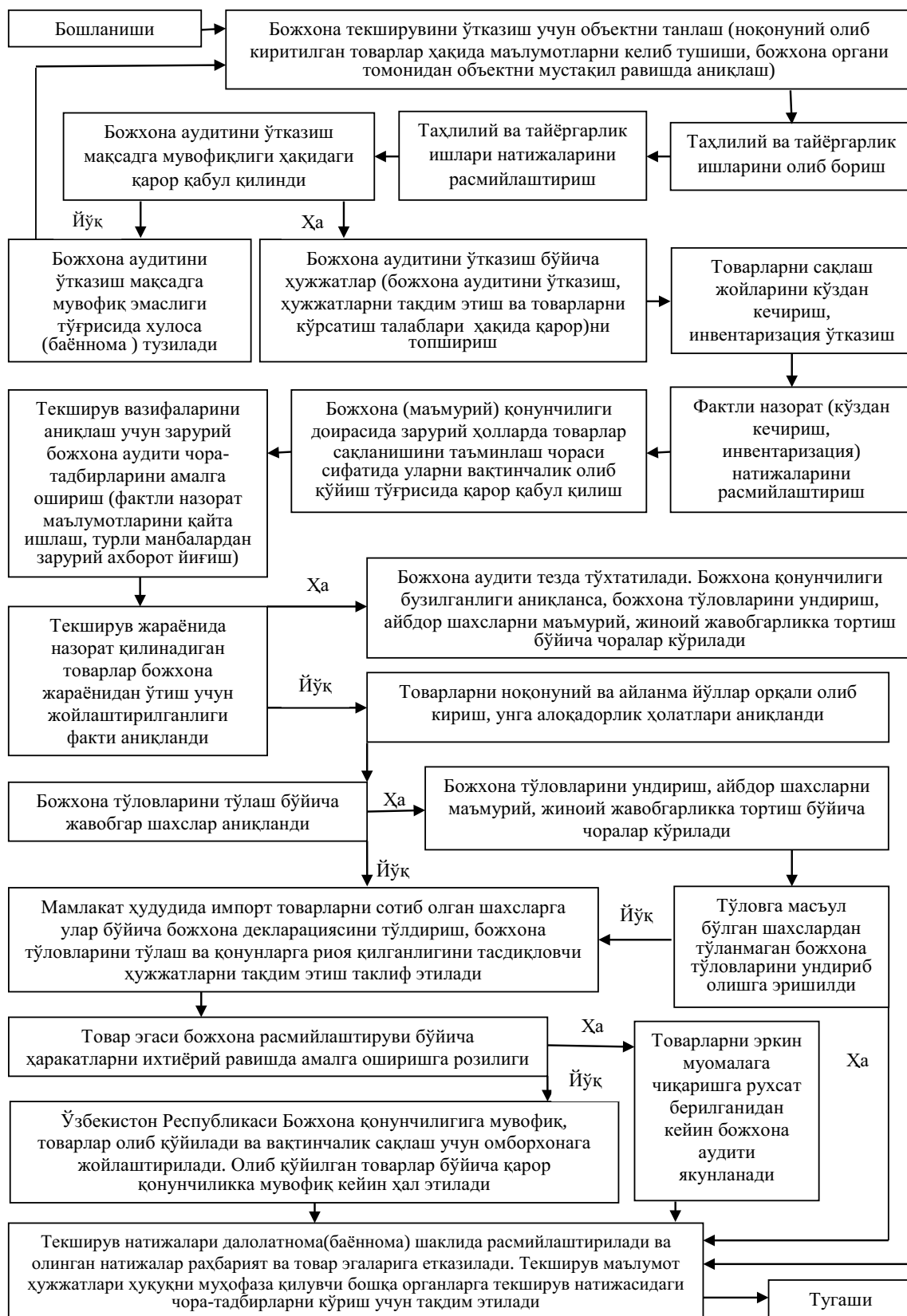
лаш ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолиш, жумладан, Давлат бюджети барча даражада мутаносиб, миллий валюта ва ички бозордаги нарх даражаси барқарор бўлишини таъминлаш – энг муҳим устувор вазифамиздир [17, 8 б.].

Демак, республикаимиз ҳудудига кирган импорт товар ва транспорт воситаларининг божхона қиймати ҳақиқийлигини текшириш асосида уларнинг қонуний ёки ноқонуний йўллар билан олиб келинганлигига аниқлик киритиш, шунингдек, уларга истеъмолчиларнинг эҳтиёжи мавжуд ёки мавжуд эмаслигини аниқлаш зарур. Шу боис, божхона назоратининг таклиф этилаётган янги шакли – божхона аудити импорт товарлар мамлакат ҳудудида муомалага чиққандан кейин мақсадли текширишга йўналтирилади. Фикримизча, юртимиз ҳудудига хориждан ноқонуний йўллар орқали келтирилган импорт товарларга нисбатан божхона аудитини амалга оширишнинг мақсадли йўналишларини

1-чизма. Божхона аудитини амалга оширишнинг мақсадли йўналишлари¹

¹ Муаллиф томонидан тузилди.

2-чизма. Божхона аудитини ўтказиш алгоритми²

² Муаллиф томонидан тузилди.

қуйидагича изоҳлаш мақсадга мувофиқ (1-чизма).

Юқорида келтирилган молиявий назоратнинг божхона соҳасидаги ҳар иккала шакли ҳам нафақат ташқи савдо қатнашчилари, балки давлат, жамият, истеъмолчилар манфаатига ҳам мувофиқ келиши зарур. Уларнинг ҳар иккаласини бир вақтда амалга ошириш натижасида божхона чегарасидан товарларни ноқонуний олиб ўтиш оқибатлари билан самарали курашиш, вазиятни тезкор ва кескин равишда ўзгартиришга имконият яратади. Бунинг учун аввало, божхона аудитини амалда жорий этиш, уни ташкил этиш ва ўтказишнинг мукамал алгоритминини ишлаб чиқиш зарур.

Амалиётда шундай ҳолатлар бўладики, божхона божини тўламасдан чет мамлакатлардан импорт товарлар божхона ҳудудига киритилади. Шунингдек, кейинчалик мазкур товарлар унинг ҳақиқий эгаси ёки сотиб олинаётган товарнинг божхонадан ноқонуний киритилганлиги ҳақида маълумотга эга бўлмаган харидорга сотилади. Мазкур товарларнинг жозибадорлигини уларнинг нархи пастлиги бўлиб, бунга божхона божи ва солиқлар тўланмаганлиги сабабли эришилади.

Хориждан мамлакатимизга келтирилиб, ички бозорда айланаётган импорт товарларга нисбатан қўлланилаётган божхона назоратининг бошқа шакллари божхона аудитидан тубдан фарқ қилади. Божхона аудити мазкур товарлар олди-сотдисидида иштирок этувчи ҳар бир тадбиркор ёки ташкилотга, асосан сўнгги харидорга ёки улгуржи (чакана) савдони амалга оширувчи шахсга бевосита тегишли бўлади.

Божхона назоратининг тадқиқ этилаётган мазкур йўналиши, товарларнинг ноқонуний кириб келиши билан курашиш имконини беради. Қолаверса, сўнгги эҳтимолий харидори бўлган тадбиркор ва ташкилотлар бундай импорт товарлар харидининг келгусидаги салбий оқибатларини ўйлаб, уларни сотиб олишдан воз кечади.

Юқоридагиларга кўра, мамлакатга киритилаётган импорт товарларга нисбатан божхона аудитини оптимал ўтказиш алгоритминини 2-чизма кўринишида таклиф қиламиз. Ушбу чизманинг ҳар бир элементини кетма-кет кўриб чиқамиз.

1. Божхона аудитини ўтказиш учун объект танлаш. Бу божхона текширувининг энг муҳим босқичи ҳисобланади. Текширув натижаси объектнинг тўғри танланишига боғлиқ бўлади. Объект нотўғри танланганда текшириш натижасида бозор муноса-

батларининг интизомли иштирокчисига ноқулайликлар яратиши мумкин ёки уни жазолашга олиб келади.

Божхона аудити аксарият кенг жорий этилган мамлакатларда божхона қонунчилиги бузилганлиги тўғрисида маълумот келиб тушиши билан амалга оширилади. Бироқ, ушбу жараённинг самарадорлигини янада ошириш учун баъзан божхона назоратининг барча шакллари ҳам қўлланилади. Уни қўллашда асос бўлиб, қуйидаги ахборот манбалари хизмат қилади:

- юридик ва жисмоний шахслар берган маълумотлар;
- оммавий ахборот воситаларининг маълумотлари;
- божхона постлари ва божхона бўлимлари томонидан аниқланган ҳолатлар;
- юқори турувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат қилувчи органларнинг кўрсатмалари;
- хорижий давлатлар божхона органларининг маълумотлари;

Божхона иттифоқига аъзо мамлакатлар божхона органларининг текширувни ўтказиш тўғрисидаги таклифлари ва ҳ.к.лар.

Мамлакат ҳудудига ноқонуний йўллар орқали киритилган импорт товарларга нисбатан божхона аудитини ўтказиш объектларини тўғри танлашда юридик ва жисмоний шахслар ҳамда солиқ органларининг ахборотлари энг ишончли асос бўлиб хизмат қилади. Божхона органларида барча идора ва ташкилотлар билан ўзаро ҳамкорлик ўрнатилган бўлиб, қонун бузилганлиги тўғрисидаги ахборот бир неча манбалардан бир вақтда келиб тушади.

Божхонада ижобий натижаларга қарамасдан, ўзаро ахборот алмашиш талаб даражасида эмаслиги аён бўлмоқда. Қонунбузилиш тўғрисидаги маълумотларни фақат божхона органларининг ташаббуси ёки ёзма сўров талабномадан сўнг олиш мумкин. Бу муаммонинг бирдан-бир ечими – барча назорат қилувчи ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ўртасида ягона электрон ахборот (банки) мажмуини яратиш, бунга эришиш мумкин. Ҳозирги кунда бундай ҳамкорлик ДБК ва ДСҚ ўртасида йўлга қўйилган.

Божхона амалиётида юридик ва жисмоний шахсларнинг мурожаати билан қонунбузилиш тўғрисида маълумот олишни асосий манбаи сифатида қарашнинг имкони йўқ. Бунинг энг оптимал

иқтисодий воситаси бозор қонуни (механизми) – рақобатдир.

Ахборот беришга рағбат виждонли рақобатчиларни тегишли имтиёзлар билан моддий қўллаб-қувватлаш ҳисобланади. Айрим ҳолларда тўғри ишлаётган тадбиркорлар ҳам қонунбузилиш бўлганлигини кўриб-билиб турган бўлсада, тегишли органларга мурожаат этишни эп кўришмайди. Шу боис, ҳар бир четдан келтирилган импорт товар савдоси ташкил этилган ҳудудларда харидорларнинг иқтисодий ва ҳуқуқий саводхонлигини оширувчи инфо-киоск (ахборот банкомат)ларни ташкил этиш зарур. Харидорларга импорт товарининг сифати ва нархига оид маълумотларни божхона органининг интернетдаги сайтидан топиши, ҳужжатлар мавжудлиги, божхона текширувидан ўтганлиги каби саволлар бериши зарурлигини тушунтириш керак. Натижада четдан ноқонуний кириб келаётган сифатсиз импорт товарлар сотилишининг олди олинади.

Фикримизча, мазкур муаммони ечишнинг қўшимча қуйидаги ташкилий чораларини қўллаш мақсадга мувофиқ:

- божхона қонунчилиги асослари ҳақида оммавий ахборот воситаларида тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш, очиқ мулоқотлар ташкил этиш;

- ноқонуний киритилган импорт товар белгилари бор, хорижда ишлаб чиқарилган товарлар билан билан савдо қилинаётган жойларда божхона қонунчилигини бузилишига оид ҳолатлар тўғрисида “аноним” маълумотларни қабул қилишни ташкил этиш;

- божхона органларига ёрдам берадиган шахсларни моддий ва маънавий рағбатлантириш шарт-шароитларини яратиш ва ҳ.к.лар.

2. Таҳлилий ва тайёргарлик ишлари. Бу босқичда текширилаётган шахс ва у томонидан сотилаётган импорт товар ҳақидаги қуйидаги маълумотлар таҳлил қилинади:

- импорт товар номи;
- импорт товарнинг рўйхатга олинишига доир маълумотлар;
- импорт товар давлат томонидан регистрация қилинган жойи;
- импорт товари бўйича савдо фаолияти амалга оширилган жой;
- импорт товарга алоқадор ташкилотнинг раҳбари;
- импорт товарга алоқадор ташкилотнинг мулк-

дорлари ҳақида маълумот;

- импорт товарга ҳисоб-китоб қилинган банк счётлари тўғрисидаги маълумот;

- у билан импорт товар юзасидан бевосита алоқага киришган (аффилиланган) шахслар тўғрисида маълумот;

- корхона фаолиятининг иқтисодий кўрсаткичлари;

- қизиқтирган товарлар бўйича ўртача нарх кўрсаткичлари ва уларнинг тебраниши (орасидаги фарк) ҳақида ахборот.

3. Таҳлилий ва тайёргарлик ишлари натижаларини расмийлаштириш. Амалдаги идоравий ҳуқуқий меъёр қоидаларига мувофиқ ҳужжатлар тайёрланади. Унда таҳлил вақтида йиғилган барча ахборотлар акс этади, мамлакат божхона ҳудудида импорт товарларни ноқонуний олиб кирганлик эҳтимоли мавжудлиги тўғрисида тахминий ҳулоса шакллантирилади. Шу асосда божхона органи раҳбариятига аудит ўтказиш мақсадга мувофиқ ёки мувофиқ эмаслиги тўғрисида қарор чиқариш учун тақлиф киритилади.

4. Божхона аудити ўтказишни мақсадга мувофиқлиги тўғрисида қарор.

Божхона органи раҳбарияти аудит ўтказиш мақсадга мувофиқлиги тўғрисидаги қарор қабул қилади. Агар раҳбарият томонидан аудит ўтказиш мақсадга мувофиқ эмаслиги тўғрисида қарор қабул қилинса, импорт товари муомалага чиқарилгандан кейин тегишли ҳулоса чиқарилиб, аудит ўтказилиши учун дастлабки босқичга қайтилади. Бундай қарор қабул қилинса, амалдаги миллий идоравий меъёрларга мувофиқ, керакли ҳужжатлар тузилади.

5. Божхона аудити ўтказиладиган шахсга ҳужжатларни топшириш. Текширилувчи субъектга дастлаб, божхона аудити тайинланганлиги тўғрисида хабар берилади, сўнг унга, импорт товарлар тўғрисидаги ҳужжатлар, маълумотлар ва бошқа процессуал ҳужжатларни тақдим этиш шартлари ҳамда талаблари топширилади. Уларда манзил ва контакт телефонлар барчаси акс этиши шарт. Текширувдан ўтадиган субъект улгуржи-чакана савдо фаолияти билан шуғулланса, унинг манзили ва контакт телефонларини Ўзбекистон Республикаси солиқ ва статистика органлари глобал интернет саҳифасидаги очиқ маълумотлардан олиш мумкин.

6. Импорт товарлар сақланаётган жойларни кўздан кечириш, инвентаризация қилиш ва натижаларини расмийлаштириш.

Товарларнинг фактли назоратини ўтказиш божхона аудитида ўта масъулиятли босқич ҳисобланади. Дастлаб товарлар сақланаётган манзилни аниқлаш керак. Шунингдек, товарлар божхона аудитидан ўтаётган шахсга айнан тегишли эканлиги ва у томонидан сотиб олинганлигини аниқлаштириш лозим. Бундан ташқари, товарларнинг нарх қоғозлари мавжудлиги, юк хати ва товар-транспорт (тушириш-юклаш, ишончнома) ҳужжатларининг мавжудлиги ва тегишли тартибда қайд этилганлигига аҳамият қаратилади. Товарнинг индивидуал идентификацион белгилари – серия рақами, модели, маркаси, ишлаб чиқарувчиси, уйғунлашган махсус коди ва бошқа белгиларини аниқлаш муҳим.

Ана шу белгилар асосида товарнинг божхона органи маълумот базасида сақланаётган расмийлаштириш ҳужжати асосида уни идентификациялаш жараёни амалга оширилади. Бу кўп вақт талаб этмайди. Агар товар махсус ўрам (қадоқ)да бўлса, штрих-коди асосида уни ишлаб чиқарувчи мамлакат ва логотипини аниқлаш мумкин. Юқоридагиларни умумлаштириб, мазкур товарнинг божхона чегарасидан ўтиш вақтида божхона расмийлаштируви жараёнидан ўтган ёки ўтмаганлиги аниқланиб, ҳужжатларда қайд этилади. Шунингдек, уларни инвентаризациядан ўтказиш ва унинг натижаларини расмийлаштириш Ўзбекистон Республикасининг 19-сонли БҲМС асосидаги тартибга биноан амалга оширилиши зарур.

7. Ўзбекистон Республикаси Божхона кодекси, ундан келиб чиқадиган қонун ва қонуности ҳужжатларида назарда тутилган қонунбузилиш ҳолатларида тегишли тартибда импорт товарлар вақтинчалик сақлаш ёки мусодара қилиш учун олиб қўйилади. Фактли назорат натижалари бўйича маъмурий жавобгарликка тортиш учун иш қўзғатишга етарлича асос бўлганда, товар аниқланган жойнинг ўзида олиб қўйилади ва маъмурий қонунбузарлик бўйича иш қўзғатилади.

8. Текширув вазифасини белгилаш учун зарурий божхона аудити чора-тадбирини амалга ошириш. Четдан олиб кирилган импорт товарларга нисбатан божхона аудитини ўтказишнинг асосий вазифаси савдо қилинаётган импорт товарнинг

божхона жараёни остида жойлаштирилганлик фактини аниқлашдан иборат.

Дастлаб божхона аудитидан ўтказилган товарларнинг қонуний эканлигини тасдиқлаш имкони аудитдан ўтказилган товар эгасига берилади. Бунга товарга оид декларация, божхона кириш ордерлари, божхона чегарасидан олиб ўтилган товарларга оид транспорт ҳужжатлари, декларацияда акс этган товарлар (акциз ости товарлар)га оид маълумотномалар киради. Сўнгра божхона органлари амалиётида кўп учрайдиган, импорт товарларга нисбатан божхона операциялари содир этилганлиги тўғрисидаги ахборотни олиш варианты – бу мол етказиб берувчидан импорт товарни сотиб олиш вақтида олган счё-фактураларни таҳлил қилишдир.

9. Текширувга қўйилган масала юзасидан божхона аудити чора-тадбири натижалари бўйича хулосалар.

Мазкур босқичда амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида импорт товарларни божхона жараёнидан ўтказиш учун жойлаштирилганлиги аниқланса, божхона аудити тезкор равишда тўхтатилади. Кейин текширув натижалари расмийлаштирилиб, товар эгалари ва раҳбариятга тақдим этилади. Акс ҳолда божхона аудити жараёнида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида импорт товарлар расмий божхона жараёнидан ўтмаганлиги, божхона ҳудудига тўловларни тўламасдан, ноқонуний киритилганлиги аниқланса, унинг сабаблари, хусусан, импорт товар ким томонидан, қачон, қандай вазиятда, қайси ҳудуддан, қайси транспортда ёки ким орқали кирганлиги аниқланади, унга алоқадор барча шахслар сўроқ қилинади.

10. Тўловга оид божхона тўловларини ундириб олиш бўйича чоралар.

Божхона органлари томонидан назорат қилинаётган товарга нисбатан божхона тўловларини тўлашга масъул бўлган шахслар аниқланса, тўловларни мазкур шахслардан ундириш чоралари кўрилади. Тўловларни ундиришда божхона кодексида назарда тутилган муддат ҳисобга олиниши керак. Агар тўловларни ундиришнинг имкони бўлмаганда, товарлар қонунда келтирилган тартибда мусодара қилиниши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикасининг Бюджет кодекси 173-моддасида. ЎЗР 26.12.2013й. ЎРҚ-360-сон Қонуни билан тасдиқланган <http://www.lex.uz/mobileact/2304138/>.
2. Ўзбекистон Республикасининг Божхона кодекси 21-моддасида. ЎЗР 20.01.2016й. ЎРҚ-400-сон Қонуни билан тасдиқланган <http://www.lex.uz/mobileact/2876354>.

3. Jae-Hyun Park (Ministry of Foreign Affairs and Trade of Korea). The experience of Korea with post-clearance audits. // OECD Global Forum on Trade Facilitation. - Colombo, Sri Lanka, October 18-19, 2006. – P.5
4. Kazunari Igarashi (World Customs Organization). Post-Clearance Audit. // Seminar on Risk Management and Post-Entry Audit, Shenzhen, People's Republic of China. - June 7-10, 2005. – P.2-7
5. Trade Facilitation: Technical Assistance Activities of Japan. // WCO.-TN/TF/W/52.- July 6, 2005.- P.2.
6. Zhu Weihua (Division of Post-Entry Audit, Investigation Bureau, PRC Customs). Post-Clearance Audit System in PRC Customs. // Seminar on Risk Management and Post-Entry Audit, Shenzhen, People's Republic of China. - June 7-10, 2005. – P.6
7. Агапова А.В. Постаудит импортных операций // Управленческий аудит. 2008, №9. -С. 18-21.
8. Берзан А.А. Развитие методических основ посттаможенного контроля. Автореф. дис. к.э.н. 08.00.05/РТА. -М., 2007. -С.15.
9. Берзан А.А. Таможенный аудит в системе государственного контроля // Вестник транспорта.-2006. -№ 6.-С.43.
10. Выбор объектов таможенного аудита с использованием системы анализа и управления рисками: Пособие / Кудрявцев О.Е., Соловьев В.В., Соловьева И.В. - Ростов-н/Д: РИО Ростовского филиала РТА, 2005. -С.97.
11. Лунева Е.П. Методические и организационные основы таможенного аудита экспортно-импортных операций участников внешнеэкономической деятельности: Монография / Под общей редакцией докт. экон. наук, профессора Л.А. Поповой. - М.: РИО РТА, 2003. -С. 7.
12. Марчук И. Таможенный аудит: готовимся к проверке// Таможенное обозрение. 2008. №21, - С. 15-17.
13. Пискун К. Объект проверки импорт // Логистик & система. 2008. №5. -С. 17-21.
14. Попова Людмила Андреевна. Экономические инструменты инфраструктуры рынка (На примере финансовых, страховых и таможенных услуг) Дис. д-ра экон. наук: 08.00.05, 08.00.10: Москва, 2000, 265с. РТБ ОД, 71:01-8/231-7.
15. Попова Л.А., Чепурнов С.А. Сущность, принципы, задачи и функции таможенного аудита // Таможенная служба России на защите экономических интересов страны: Материалы докладов. - 2003. - С. 327-332.
16. Ступаченко И.Н. Аудит на таможне// <http://www.rzd-partner.ru/news/2008/04/17/322693.html>.
17. Ш.М.Мирзиёев. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак. Мамакатимизни 2016 йилда ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маъруза, 2017 йил 14 январь. Тошкент: Ўзбекистон, 2017. - 104 б.
18. Вазирлар Маҳкамасининг “Ўзбекистон Республикаси Давлат божхона қўмитасининг ягона автоматлаштирилган ахборот тизимини ташкил этиш тўғрисида”ги 2004 йил 28 сентябрь 450-сон қарори.
19. Вазирлар Маҳкамасининг “Импорт қилинадиган истеъмол товарларининг айрим турларини маркировка қилиш ва божхонада расмийлаштириш тартибини такомиллаштириш тўғрисида”ги 5.02.2014 йил 22-сон қарори.
20. Вазирлар Маҳкамасининг “Жисмоний ва юридик шахслар марказий маълумотлар базаларини шакллантириш ва “Электрон ҳукумат” тизими фойдаланувчиларини идентификациялашнинг ягона ахборот тизимини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 17.12.2015 йил 365-сон қарори.
21. Давлат божхона қўмитасининг ягона автоматлаштирилган ахборот тизими электрон хизматлари (ДБКнинг расмий сайтидаги Ягона интерактив давлат хизматлари порталида). <http://www.customs.uz/uz/events/service/48/>.
22. О дополнительных требованиях к описанию отдельных категорий товаров в графе 31 декларации на товары: Приказ ФТС России от 29.03.2012 г., №600).
23. Давлат божхона қўмитасининг “Божхона юк декларациясини тўлдириш тартиби тўғрисидаги йўриқномага ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қарори, Адлия вазирлиги томонидан 2012 йил 25 январда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 834-21, Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2012 й. , 3-4-сон, 36-модда.

Аудиторларни баҳолаш тизимини такомиллаштириш

Абдурашид БЕРДИЕВ,
“Ипотека-банк” АТИБ Кредитлаш
департаменти бош мутахассиси.

Ўзбекистон Республикаси
Президентининг 2018 йил
22 январдаги 2017-2021
йилларда Ўзбекистон Республикасини
ривожлантиришнинг бешта устувор
йўналиши бўйича ҳаракатлар
стратегиясини “Фаол тадбиркорлик,
инновацион ғоялар ва технологияларни
қўллаб-қувватлаш йили”да амалга
оширишга оид давлат дастури, 2017 йил 7
февралдаги “Ўзбекистон Республикасини
янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар
стратегияси тўғрисида”ги фармонлари
мамлакатимизга чет давлатлардан
инвестиция оқимини кескин ошишини
ҳамда юртимизда тадбиркорлик
фаолиятини янада ривожланишини
таъминлайди. Бу эса ўз навбатида сифатли
аудит хизматига талабни янада ошишини
билдиради.

Аннотация

Ушбу мақолада банкларда ички аудитнинг
моҳияти ва бу борада юзага келаётган муаммо-
лар ҳамда уларни бартараф этиш йўналишлари
ёритиб берилган. Бундан ташқари, мақолада
банкларда ички аудит тизимининг иш сифатини
оширишда аудиторларни баҳолаш тизимини та-
комиллаштириш йўллари ҳам кўриб чиқилган.

В этой статье рассматривается суть внут-
реннего аудита в банках, возникающие проблемы и
способы их преодоления. Кроме того, в статье так-
же обсуждалось, как аудиторы могут улучшить ка-
чество системы внутреннего аудита в банках.

This article shows the essence of internal audit
in banks and the emerging problems and ways to
overcome them. In addition, the article also discussed
how auditors can improve the quality of the internal
audit system in banks.

Аудиторлик ташкилоти фаолиятини сифат на-
зорати тизимини таҳлил қилиш муҳим аҳамиятга
эга. Шу сабабли халқаро аудит стандартларига ушбу
масалага алоҳида эътибор берилган. Ўзбекистон
Республикаси банк-молия тизимига халқаро аудит
стандартларини жорий қилиш учун кейинги йиллар-
да анчагина ишлар амалга оширилди. Ушбу вазифани
бажариш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Пре-
зидентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-фар-
монига асосан 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Рес-
публикасини ривожлантиришнинг бешта устувор
йўналиши бўйича ишлаб чиқилган ҳаракатлар стра-

тегиясининг 121-моддасида банк фаолиятини тар-
тибга солувчи замонавий тамойил ва механизмларни
жорий қилиш, уларнинг самарали фаолият кўрсати-
шидаги тўсиқларни бартараф этиш вазифаси белги-
лаб берилган. Мазкур вазифани амалга ошириш учун
2018-2019 йилларга мўлжалланган банк фаолиятини
янада такомиллаштириш бўйича чора-тадбирлар
ишлаб чиқиш режалаштирилган бўлиб, ушбу вазифа-
ни амалга ошириш учун қуйидаги ишларни бажариш
мўлжалланди, шу жумладан:

– банк назорати бўйича Базель қўмитасининг та-
лабларига асосан, тижорат банкларининг маблағлари

Калит сўзлар: аудит, баҳолаш, ички аудит, аудитор, аудиторларни баҳолаш, аудит сифати.

етарлилиги ва ликвидлилиги даражаси кўрсаткичини қўлаб-қувватлаш;

- бошқарув ва банк таваккалчилиги тизими, шу жумладан, илғор хорижий амалиётлари асосида тижорат банкларида менежмент таваккалчилиги самарадорлигини янада ошириш;

- тижорат банклари фаолиятига, шу жумладан, кредит сиёсатида давлат ҳокимияти органлари томонидан маъмурий аралашувларнинг олдини олиш ва йўл қўймаслик;

- тижорат банкларининг капиталлашувини ошириш, кредит портфели миқдорини доимий ошириб бориш ва унинг сифатини яхшилаш, инвестициявий лойиҳаларни молиялаш ҳамда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кредитлаш қўламини янада ошириш;

- банкларга хос бўлмаган вазифаларни истисно этиш бўйича амалий чораларни кўришни назарда тутовчи дастур лойиҳасини ишлаб чиқиш ва киритиш лозимлиги кўрсатилган.

Бундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 12 майдаги “Аудиторлик ташкилотлари фаолиятинининг ҳуқуқий асосини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори асосида ишлаб чиқилган комплекс чора-тадбирларида аудит ташкилотлари томонидан кўрсатилаётган хизматларнинг сифатини назорат қилиш методикасини унификациялаш лозимлиги қайд этиб ўтилган.

Ушбу мақола мавзусини ёритиш “Ипотека-банк” АТИБ маълумотлари асосида амалга оширилган. Интерпретевистик тадқиқот олиб борилди. Интерпретевистик тадқиқот нуқтаи назаридан келиб чиқадиган бўлсак, мазкур банкнинг ички аудит департаментининг барча ходимлари билан интервью ҳамда сўровномалар орқали банкларда аудиторларни баҳолашнинг ягона услубини ишлаб чиқиб амалиётга киритса, аудитнинг самарадорлиги ҳамда сифатига қай даражада таъсири бўлиши мумкинлиги бўйича ҳар бир амалиётдаги мутахассис аудиторларнинг фикрлари инобатга олинди, яъни ушбу ҳолатнинг мураккаблилиги ўрганилди. Шунингдек, янги талабни амалиётда қўласа бўладими, бунга бошқа меъёрий ҳужжатлар тўсқинлик қилмайдими, агар амалиётга киритса ҳаражати қандай бўлади. Янгилик бошқа бўлимларга салбий таъсирини кўрсатмайдими, каби бир қатор саволларга жавоб изланди. Ҳар бир мутахассиснинг фикрлари таҳлил қилинди ва бу ҳолатда сифат усули методологияси қўлланилди.

Бутунги кунда банкларда ички аудит ривожланиши ва такомиллашувига катта эътибор қаратишмоқда, сабаби ички аудит, банк фаолиятининг самарадорлигини оширишда асосий ўрин эгаллайди.

Ички аудит (АВ-992-1, 2004) бу банк ходимларининг ўз вазифаларини самарали бажаришларида ёрдам бериш мақсадида банк фаолиятини текшириш ва баҳолаш учун банк ичида доимий асосда тузилган мустақил экспертиза ҳисобланади. Ички аудитнинг асосий мақсади эса ички аудит хизмати томонидан банк раҳбариятига банк фаолиятининг назорати ва натижалари бўйича объектив таҳлил, баҳо, тавсиялар ва маълумотлар тақдим этиш орқали банк Кенгаши ва Бошқарувига банк фаолияти мақсадига эришишида кўмаклашиш ҳисобланади. Бу вазифани амалга ошириш учун ҳар томонлама мукамал бўлган аудиторларни талаб этади, бунинг учун эса аудиторларни ҳар бир қиррасини доимий равиша баҳолаб бориш жуда муҳимдир. Шу сабабли ҳам ВМҚ-274 (2017) аудит сифатига алоҳида урғу берилган. ВМҚ-274 (2017) га кўра аудиторлар томонидан тақдим этилаётган хизматларнинг сифатига ва берилаётган хулосаларнинг ишончлилигига нисбатан аудиторларнинг жавобгарликларини янада ошириш мақсадида аудиторлик фаолияти бўйича ҳуқуқий асосларни янада такомиллаштириш, шунингдек қулай тадбиркорлик муҳитини шакллантириш мақсадида бир қатор вазифалар белгилаб берилган, жумладан:

Аудит хизматлар бозорини такомиллаштириш бўйича:

- аудит фаолиятининг миллий стандартининг мазмунини халқаро стандарт талабларига мослигини чуқур таҳлил қилиш;

- тажрибали ходимларни кўпайтириш ва АССА ва СРА халқаро сертификатига эга бўлган ёш мутахассисларни жалб қилиш;

- аудит бўйича халқаро тажрибаларни ва халқаро стандартларни татбиқ этиш ҳамда аудит касбини нуфузини ошириш бўйича республика аудиторлар уюшмасининг фаолиятини активлаштириш.

Аудиторлик ташкилотларини жавобгарлиги ошириш юзасидан:

- республика аудиторлар уюшмаси қошида, аудиторлар томонидан профессионал Кодекси талабларини бузган тақдирда чоралар кўрадиган бўлимини очиш;

- аудиторлик ташкилотларининг иш сифатини назорат қилиш методикасини унификациялаш, аудиторлик ташкилотларининг фаолиятини доимий мониторинг қилиб бориш;

Аудиторлик хизмати бозорида маълумотларнинг очиқлигини таъминлаш бўйича:

- аудиторлик ташкилотларини рейтинг баҳолаш тизимини янада такомиллаштириш;
- аудиторлик хизмати бозорининг умумий ҳолати юзасидан маълумотларни Молия вазирлигининг веб-сайтига жойлаштириш;
- аудиторларлик ташкилотларнинг сифат назоратини ва рейтинг баҳолаш методикасини такомиллаштириш, аудитнинг халқаро стандартини амалий аспектларини татбиқ қилиш борасидаги масалаларни таҳлил қилиш мақсадида нуфузли аудиторлик ташкилотлари иштирокида ҳар йили семинарлар ташкиллаштириш вазибалари белгилаб берилган.

Тадқиқот жараёнида интерпретевистик тадқиқот туридан фойдаланилди. Аудиторлардан аудиторларни баҳолашга доир саволларни қамраб олган сўровнома ва интервью ўтказилди ва бирламчи маълумотлар олинди.

Аудиторларни баҳолашнинг ягона услубини жорий қилиш юзасидан банкнинг барча аудиторлари билан интервью ўтказилди. Натижада барча аудиторлар баҳолаш тизимининг аниқ бир йўриқномасини ишлаб чиқиш лозимлигини таъкидлашди. Сабаби ҳеч бир йўриқномада аудиторларни баҳолашнинг аниқ бир услуби келтириб ўтилмаган. Демак барча банклар аудиторларни баҳолашда текширув натижасида йиғилган маълумот асосида жамланган ҳисоботга кўра ҳар хил усулда баҳолаб келмоқда дейиш мумкин.

Банкларда ички аудитнинг сифатига таъсир этувчи омиллардан бири, аудиторларни баҳолаш тизими таҳлил қилинди. Бунда банкларда ички аудитга доир меъёрий ҳужжатлар ва йўриқномалар таҳлил қилинди, натижада банкларда ички аудит хизмати ходимларини (аудиторларни) баҳолаш услуби ҳеч бир меъёрий ҳужжатда келтириб ўтилмаганлиги аниқланди. Бу борада аудиторлар билан интервьюлар олиб борилганда, банкларда аудиторларни баҳолашнинг барча банклар учун ягона бўлган ҳамда фойдаланиш учун содда бўлган услуби ишлаб чиқилса иш жараёнига ижобий таъсири бўлади, дея таъкидланди. Демак шуни хулоса қилиш мумкинки, бугунги кунда аудиторларни баҳолашнинг барча банклар учун ягона бўлган ва ишлатиш учун содда ва бир вақтнинг ўзида аудиторларни барча қирраларини баҳолай оладиган, аниқ бир формула асосида амалга ошириладиган баҳолаш усулини жорий қилиш зарурдир.

Фикримизча, аудиторларни асосан, қуйидаги мезонлар бўйича баҳолаш мақсадга мувофиқ:

- текширув бўйича белгиланган режани бажариши;
- амалга оширилган текширувнинг сифати;
- аудиторнинг билим даражаси ва б.

Бундан ташқари умумий ҳолатлар бўйича доимий равишда баҳолаб борилса аудитор ўзининг даражасини билиб боради ва ўз устида доимий ишлашга ҳаракат қилади натижада аудит хизматининг сифатига ижобий таъсир қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Қарор (2017), Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 12 майдаги “Аудиторлик ташкилотлари фаолиятининг ҳуқуқий асосларини янада такомиллаштиришни таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
2. Гутцайт Е.М. (2004). Внешний контроль за качеством аудита. Москва: Аудиторские ведомости, №4.
3. Жарылгасова Б.Т., Суглобов А.Е. (2008). Международные стандарты аудита. Москва: КНОРУС, 400 с.
4. Карагода В.С. (2016). Аудит. Москва: Юрайт, №3.
5. Менгликулов Б.Ю. (2017). “Аудиторлик ҳисоботларини тайёрлаш ва сифатини ошириш масалалари” Аграр соҳани барқарор ривожлантиришда фан, таълим ва ишлаб чиқариш интеграцияси” мавзусидаги профессор-ўқитувчи ва ёш олимларнинг I илмий-амалий материаллар тўплами, 150-бет.
6. Норбеков Д.Э. (2016). “Хўжалик юритувчи субъектларда ички аудит хизмати натижаларини расмийлаштириш тартиби” Халқаро молия ва ҳисоб электрон журнали, 3, 100-8 бет.
7. Пахомов Д. (2001). Качество аудиторских услуг: организация контроля. Москва: Финансовая газета, №1.
8. А.Ж.Тўйчиев (2018). “Аудиторлик текширувининг мақсади, қамраб олган қўламини аниқлашнинг зарурлиги ва бошқарувда ички аудитнинг тутган ўрни” Халқаро молия ва ҳисоб электрон журнали, 1, 100-8 бет.
9. А.Тўйчиев, М.Якубов (2017). “Замонавий корхоналар бизнес-жараёнлари самарадорлигини баҳолашда операцион аудитнинг аҳамияти” Халқаро молия ва ҳисоб электрон журнали, 1, 100-6 бет.
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони.

УЎТ:339.138(575.1)

Ўзбекистонда давлат-хусусий шерикчилик механизмини жорий этишнинг жаҳон тажрибаси

Нафосат ШАРОПОВА,
ТДИУ таянч докторанти.

Аннотация

Мақолада мактабгача таълим фаолиятини давлат-хусусий шерикчилик (ДХШ) механизмларини жорий этиш орқали ривожлантиришнинг мамлакат иқтисодиётида ва ёш авлод тарбиясида тутган ўрни, шунингдек, мавзунинг долзарблиги, назарий ва услубий жиҳатлари очиб берилган. Бундан ташқари, ДХШ механизмни таълим тизимига жорий этиш бўйича ривожланган давлатлар тажрибаси ва бу тажрибани қўллаш туфайли келадиган самара юзасидан таклиф ва тавсиялар билдирилган.

В статье описывается образовательная деятельность государственно-частного партнерства (ГЧП) путем внедрения механизмов развития роли страны в экономике и образовании подрастающего поколения, излагаются теоретические и методологические аспекты. В статье также содержатся рекомендации по эффективному внедрению механизма ГЧП в системе образования.

This article outlines the role of preschool education in the development of the country's economy and the education of the younger generation through the introduction of mechanisms of public-private partnership (PPP), the relevance, theoretical and methodological aspects of the present day. The article also provides recommendations for effective implementation of the PPP mechanism in the education system and the effective implementation of the PPP mechanisms.

Давлат-хусусий шерикчилик механизми таълим тизимини барча соҳаларга жорий этишда чет эл тажрибасини, буюк шахслар таълимотини ўрганиш, таҳлил қилиш ва улардан фойдаланиш Ўзбекистоннинг ривожланган, кучли ва қудратли давлат бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

“2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”нинг 1,2 бандида келтирилган “Мамалакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда ўзаро манфаатли ҳамкорликнинг самарасини оширишга қаратилган давлат-хусусий шерикчиликнинг замонавий механизмларини жорий этиш” йўналишига алоҳида эътибор қаратилганлиги айтилган пайтда ушбу йўналишнинг қанчалик долзарблигидан далолат беради.

Ҳозирги кунда долзарб масала сифатида мактабгача таълимни бошқаришнинг замонавий механизмларини жорий этиш, тарбия ва ўқув жараёнини такомиллаштириш, мактабгача таълим муассасаларининг инфратузилмаси ва моддий-техник жиҳозланишини яхшилаш бўйича комплекс чора-тадбирларни амалга ошириш назарда тутилмоқда.

Ўзбекистонда 4893 та давлат мактабгача таълим муассасаси (МТМ) бўлиб, уларнинг озиқ-овқат, моддий таъминоти ва уларга тиббий хизмат кўрсатишни ташкил этишда жиддий камчиликлар куза-

Калит сўзлар: давлат-хусусий шерикчилик, хусусий сектор, давлат-хусусий шерикчилик механизмлари, “альтернатив” таълим, давлат-хусусий шерикчилик модели.

тилкода. 2018 йилда давлат бюджетидан 427 та боғчада қурилиш-таъмирлаш ишларини бажариш учун 771 миллиард сўм маблағ ажратиш, жумладан, 14 тасини янгидан қуриш, 256 тасини реконструкция қилиш ва 157 тасини капитал таъмирлаш режалаштирилган [1].

Юқоридаги муаммоларнинг аксарияти ДХШ механизмини таълим тизимига жорий этиш йўли билан ўз ечимини топади ҳамда Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш мақсадларига эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Шунинг учун Президентимиз томонидан замонавий ва ҳаммабоп мактабгача таълим муассасаларини ташкил этиш мақсадида мактабгача таълим тизимига ДХШ механизмини жорий этиш масаласи кўп бора таъкидланиб келинмоқда.

ДХШ механизмини жорий этишнинг аҳамияти мактабгача таълим муассасаларининг харажатларини режалаштириш ва сарфлаш шаффофлигини ошириш чораларини кўриш, фаолиятининг очиқлиги ва уларнинг мустақиллигининг оширилиши давлат-хусусий шерикликни йўлга қўйиш учун асос бўлиб хизмат қилади ва уларнинг инвестицион жозибадорлигини оширади. Бунинг учун давлатимиз раҳбари ташаббуси билан МТМни ташкил этаётган инвесторларга ер участкалари ва бўш турган биноларни 50 йил муддатга беғараз ажратиш йўлга қўйилади.

Шунингдек, мактабгача таълим хизматини кўрсатиш нархининг мақбуллиги ва арзонлигини таъминлаш мақсадида инвесторларга кенг солиқ имтиёзлари ва имтиёзли кредитлар тақдим этилади. ДХШ асосида янги турдаги мактабгача таълим муассасаларининг ташкил этилиши, 2018 йил 1 январдан бошлаб, 5 йил давомида хусусий боғчалар томонидан табиий газ ва электр энергияси учун сарфланадиган маблағнинг ярми давлат бюджети ҳисобидан қопланиши кўзда тутилган.

ДХШ механизмини таълим тизимига самарали жорий этиш мақсадида бу борада ривожланган давлатлар тажрибасини ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

V.Radskiy, A.Nabieva ва U.Mikayilovalar мактабгача таълимдан фойдаланишни кенгайтиришда давлат-хусусий сектор ҳамкорлигининг ролини ўрганиб, Озарбайжон таълимини ривожлантириш мақсадида намуна сифатида Боку шаҳрида жойлашган таълим соҳасида инновациялар маркази (ТИМ)нинг “мактабгача таълим модели”ни келтирган. Нодавлат нотижорат ташкилотлари, маҳаллий ҳокимият органлари ва хусусий бизнес ўртасидаги

ҳамкорлик сифатида ишлаб чиқилган ушбу модел бутун мамлакат бўйлаб, айниқса, қишлоқ жойларида давлат-хусусий сектор ҳамкорлигига киришни кенгайтириш имкониятини бермоқда. Мактабгача таълимнинг муқобил моделларини миллий миқёсда жорий этиш Озарбайжоннинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига ҳисса қўшиши мумкинлигини таъкидлашган [2].

Jandhyala B G Tilak томонидан ривожланиш стратегияси сифатида ДХШнинг кучли ва заиф томонлари, ўқув жараёнини ривожлантиришга қаратилган натижалар ва далиллар танқидий таҳлил қилинган. Ҳиндистондаги таълимни ривожлантириш учун ДХШнинг мумкин бўлган оқибатларини ёритиб, мамлакатда ва чет элда ривожланиб бораётган турли хил ДХШ моделларининг чекланган тажрибасини кенг миқёсда ўрганиб, баъзи муаммоли масалаларни кўриб чиққан [3].

H.Anthony, P.Felipe ва J.Guáquetaalar илмий тадқиқот ишларида Америка Қўшма Штатларида давлат-хусусий сектор ҳамкорлигининг таълим соҳасидаги ролини ўрганиш бўйича кўп йиллик дастурнинг дастлабки босқичи натижаларини таҳлил қилишган. Таълим соҳасидаги хусусий секторнинг ролини ошириш, давлат норматив-ҳуқуқий базасини яратиш таълим хизматлари танлови ошишини ва таълим натижалари яхшилашини таъкидлашган. Давлатларга таълим мақсадларига эришишда ёрдам бериши мумкин бўлган ДХШ шартномалари, ушбу тадбирларни амалда қўллашнинг энг яхши йўли ва усуллари кенг ёритилган [4].

ДХШ ҳамкорлиги ҳамма учун, айниқса, чекка жойларда, кам таъминланган оилаларда яшовчи камбағал болалар учун сифатли таълим олиш имкониятини оширди. Шу билан бирга, таълимни молиялаштиришнинг инновацион воситаси сифатида давлат бюджети учун ҳам фойдали бўлиши мумкин.

МТМ фаолиятини яхшилаш учун ривожланаётган мамлакатлар ҳукуматлари хусусий сектор билан ҳамкорликни самарали бўлишини иложи борица қўлаб-қувватлашади. Чунки улар давлат-хусусий сектор ҳамкорлиги таълим тизимининг сифати ва самарадорлигини оширишнинг бир усули деб ҳисоблайдилар.

ДХШ келишувлари бўйича хорижий давлатлар сиёсати тавсифини келтириб ўтамыз [5]:

Буюк Британияда мактаблар “жисмоний шахслар, давлат ёки хусусий бизнес ташкилотлари, ёки диний ташкилотлар ёхуд нодавлат ташкилотлари томонидан молиялаштирилади ва капитал харажат-

ларнинг 10 фоизини таъминлайди, қолган 90 фоиз давлат томонидан тўланади. Ушбу мактабларда ўқитувчиларни ишга жойлаштириш, иш ҳақи ва меҳнат шароитларини белгилаш борасида катта эркинликлар мавжуд. Лекин бу мактабларнинг сифати ва самарадорлиги давлат томонидан назорат қилинади. Буюк Британияда яна бир моделдаги мактаблар ҳам хусусий сектор томонидан ишлаб чиқилган, қурилган ва фаолият юритмоқда. Аммо барча харажатлар 30 йиллик шартнома асосида давлат томонидан қопланади, ўқитувчилик фаолиятини ташкил этиш давлат сектори зиммасида бўлади”.

Баъзи Лотин Америкаси мамлакатларида ДХШ типидagi шартнома мактаблари давлат тасарруфида бўлса-да, алоҳида бошқарув тизимига эга. Улар давлат томонидан ҳар бир ўқувчи ҳисобида молиялаштирилади, лекин хусусий бошқарув мактаблари ўқитувчиларни ишга қабул қилишда эркинликка эга. Лотин Америкасида имтиёзли мактаблар мавжуд, улар нодавлат ташкилотларга тегишли бўлиб, ўқитувчиларни ёллашни ва ўқитишни назорат қилади. Ҳукумат мактабларга иш ҳақи ва хизмат харажатларини тўлайди, аммо хўжалик ишлари харажатлари жамоа, фонд ёки хусусий сектор томонидан тўланади.

Австралияда хусусий таълим давлат томонидан такрорий ва капитал маблағларни олиш орқали молиялаштирилади. Қайта молиялаштириш умумий грантлар ва талаблар шаклида тақдим этилади. Хусусий мактабларга тўловлар мактабнинг ижтимоий-иқтисодий мавқеига боғлиқ бўлган шкаласига асосан берилади. Баъзи Австралия мактабларида асосий фаолият давлатнинг масъулиятида бўлади. Қурилиш, техник хизмат кўрсатиш, тозалаш, таъмирлаш ва бошқалар хусусий секторнинг жавобгарлигида бўлса-да, ҳукумат томонидан молиялаштирилади.

Филиппинда ҳукумат камбағал болалар учун махсус мактаблардаги ўқувчилар жойларини сотиб олади. Янги Зеландияда эса хусусий провайдерлар томонидан тақдим этилган “альтернатив” таълим тўлиқ ҳукумат томонидан молиялаштирилади. ДХШ Ҳиндистонда таълимни ривожлантиришнинг ўн беш йиллик режасида муҳим стратегия сифатида таклиф қилинди. Ўрта махсус маълумот учун аниқ бир модел ишлаб чиқилган. Унда 6000 та янги мактаб ташкил этиш таклифи илгари сурилган, уларнинг 2500 таси ДХШ моделида ташкил этилиши керак. Бу мактаблар яхши таълим муассасалари мавжуд бўлмаган чекка ҳудудларда ва узоқ жойларда

ташкил этилади. Режалаштирувчи комиссия маълумотларига кўра, энг яхши инфратузилмага эга бўлган энг яхши хусусий мактабларда ўқиётган 65 та ўқувчининг 25 нафари жамиятнинг ёрдамга муҳтож қатламлари фарзандлари бўлиш шарт.

Германияда ҳукумат таълимни молиялаштириш, таълим муассасаларини таъмирлаш ва ишга тушириш бўйича шартномалар тузади. Хусусий сектор ҳамкорлари билан мактабларни 15 йил давомида бошқаради.

Корея Республикасида “Бошланғич таълимни тартибга солиш сиёсати”га асосан бошланғич мактаб битирувчилари ўзларининг яшаш жойларида жойлашган давлат ёки хусусий ўрта мактабларга бириктирилади. Хусусий мактаблар ҳукумат талабларига жавоб бериши лозим, хусусий таълим харажатларининг 95 фоизи ҳукумат томонидан субсидияланади.

Мактабгача таълимни ташкил этиш муаммоси нафақат Ўзбекистон, балки ривожланган Европа мамлакатлари учун ҳам долзарбдир. Европа мамлакатларида давлатга қарашли МТМ жуда кам, асосий қисми хусусий ва оилавий боғчалардир. Ушбу мамлакатларда болаларни мактабгача тарбиялашни ташкил этиш бизнесга айланган.

Бу соҳа АҚШда ҳам даромадли иш бўлиб, хусусий боғчалар ўз хизматлари орқали бир-бири билан рақобатлашади. Ўрта даражадаги хусусий боғчалар учун ҳар ойлик тўлов 1200 доллар туради. Фақат камбағал оилаларнинг болалари бепул МТМга боришади.

Россияда мактабгача таълим муассасалари етишмайди. Ҳозирги кунда мамлакатда 58 мингта МТМ мавжуд бўлиб, уларнинг 2 фоизигина нодавлат боғчалардир. Энг ачинарли томони, хусусий боғчалар ва давлат боғчалари нархлари ўртасида жуда катта фарқ мавжуд [6].

Т.Н.Богуславская мактабгача таълим соҳасида давлат сиёсатининг амалга оширилиши, Россия Федерациясида мактабгача таълимнинг нодавлат сектори ривожланишининг таҳлили, ДХШ ҳамкорлиги лойиҳаларининг амалга оширилишидан келиб чиқадиغان асосий муаммоларни ўрганган [7].

Т.М.Матаев томонидан ижтимоий соҳада Қозғистонда ДХШ ҳамкорлиги механизмларини ишлаб чиқиш зарурияти, мактабгача таълим муассасаларини қуриш учун имтиёзли механизмлардан фойдаланиш, жамоат секторида давлат ва хусусий секторни қўллашнинг долзарблигини ва амалга оширилган лойиҳаларнинг ўзига хос намуналари тасвираб берилган [8].

Республикаимиз олимларидан Н.Юсупов ва Ф.Карабаевлар БМТ тараққиёт дастури доирасида давлат-хусусий шерикчиликнинг шаклланиши ва ривожланишининг назарий-услубий масалаларини тадқиқ қилган бўлсалар, [9] У.И.Джуманиязов ДХШ асосида уй-жой қурилиши соҳасида корпоратив бошқарув механизмларини такомиллаштириш мавзусида илмий тадқиқот ишларида олиб борган [10]. А.Б.Низамов эса “Таълим муассасаларининг ижтимоий ҳамкорлигида давлат-хусусий шериклик модели”ни жорий этиш бўйича илмий тадқиқот ишлари билан шуғулланмоқда [11].

Ҳар бир мамлакат ушбу муаммоларни ҳал қилишда ўз ёндашувига эга. Хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиб, уларнинг ижобий жиҳатларини ўзимизнинг миллий таълим тизимимизга олиб кириш мақсадга мувофиқдир.

Энди давлат-хусусий шериклигининг мазмун ва моҳиятини тўлиқ тушуниб олиш учун турли манбаларда келтирилган таърифларни ўрганиб чиқамиз.

Европа Комиссияси маълумотларига кўра, “ДХШ келишувларидан атроф-муҳитни муҳофазалашдан тортиб тиббий ёрдам кўрсатиш ва таълим хизматларигача кенг доирадаги секторларда инфратузилама ва хизмат кўрсатишга мувофиқ қўшимча ва тўлдирувчи восита сифатида фойдаланиш мумкинлигини англаб олиш мумкин [12]. ДХШ давлат секторидан фойдаланиш учун эътироф этилган бир қатор афзалликлар-

ни тақдим этади. У бюджет танқислиги шароитида қўшимча молиялаштириш манбаларини жалб этиш, хусусий секторнинг харажатларни иқтисод қилиш ва аҳоли учун сифатни ошириш каби операцион самарадорлигидан ҳамда инфратузилмани ривожлантиришни жадаллаштириш қобилиятидан максимал фойдаланишни ўз ичига олади”.

ДХШ тушунчаси илгаридан мафкуравий жиҳатдан нотўғри талқин қилинган ва бугунги кунгача бу хато давом этиб келмоқда. У бизнес ва ижтимоий соҳа муассасалари ўзаро ҳамкорлиги хайрия тамойили асосида амалга оширилиши сифатида талқин қилинган. Натижада бундай ДХШлар номигагина ташкил қилиниб, ривожланишга туртки бўла олмаган. Бундай ҳолатда бизнес ҳам манфаатдорлик бўлмаганлиги сабабли секин-аста маблағ ажратишни рад эта бошлайди.

Шундай қилиб, бизнинг фикримизча, таълим соҳасида давлат-хусусий шериклик бу таълимни бошқариш давлат органлари, таълим муассасалари ва хусусий бизнес вакиллариининг ресурсларини бирлаштириш ва рискларнинг, даромад ҳамда харажатларнинг мажбуриятга мувофиқ тақсимланишига асосланган таълим лойиҳасини амалга ошириш борасидаги тенг ҳуқуқли муддатли шериклик ҳисобланади.

МТМ фаолиятида давлат-хусусий шерикчиликнинг миллий моделини шакллантиришда қуйидаги вазибаларни амалга ошириш лозим:

1-чизма. МТМ фаолиятида ДХШ механизмларини қўллашнинг самараси.

– тижорат ташкилотлари ва МТМ манфаатлари ҳисобга олинadиган таълим соҳасида ДХШ механизмларини яратиш ва фаолиятини таъминлаш мафкураси ва сиёсатини ишлаб чиқиш;

– ДХШ механизмларини жорий этиш ва фаолиятини таъминлаш билан боғлиқ масалаларни регламентловчи ҳамда иштирокчилар сони ва таркиби, уларнинг ўзаро муносабати, давлат-хусусий шерикчиликнинг қулай шакллари, уларни ташкил қилиш ва фаолиятини тўхтатиш талабларини тўлиқ белгилаб берувчи қонунчилик базасини шакллантириш;

– таълим соҳасида ДХШ механизмларини жорий этиш жараёнига рискларни суғурталаш услублари ва чораларини кўриш;

– МТМ фаолиятида ДХШ фаолиятини бошқариш, мониторингини юритиш, назорат қилиш тизимини яратиш ва қўллаб-қувватлаш, жумладан, санкциялар қўллаш ва ДХШ доирасидаги ноқонуний хатти-ҳаракатлар асосида етказилган зарарни қоплашнинг амал қилувчи механизмларини ишлаб чиқиш;

– миллий кўламдаги мактабгача таълим соҳасидаги йирик лойиҳаларда давлат-хусусий шерикликни жорий этишни рағбатлантириш, имтиёзлар бе-

риш ва давлат томонидан қўллаб-қувватлаш;

– ДХШ ва унинг афзалликлари бўйича бизнес, давлат органлари, МТМ ходимлари учун семинар-тренинглари, малака ошириш курслари, давра суҳбатлари ва бошқа тарғибот тадбирлари ташкил этиш.

Шубҳасиз, ДХШ механизмларини мактабгача таълим тизимига жорий этиш долзарб ва самарали ҳисобланади. Хусусий секторнинг ресурслари, тажрибаси, рағбатлантириш тизими ва бошқа афзалликлари давлат бюджетидан катта харажат талаб қилмасдан мактабгача таълим тизимини тез ривожлантириш ва замонавийлаштириш имкониятларини беради. ДХШ мактабгача таълим тизимидаги бир қатор салбий тенденцияларни, айниқса, бошқариш ва сифатни таъминлаш соҳасидаги камчиликларни бартараф этиш лозим. Айни пайтда Ўзбекистонда иқтисодий вазиятнинг барқарорлашуви, иқтисодиёт тармоқларининг ўсиш динамикаси, сиёсий ҳаётда демократик тамойилларнинг чуқурлашуви хусусий секторнинг ўзаро фойдали ҳамкорликни ривожлантириши учун анча қулай шароитлар яратмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 9 сентябрдаги “Мактабгача таълим тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори. lex.uz
2. Radskiy V., Nabieva A., Mikayilova U. Exploring Public-Private Partnership in Preschool Education Provision: Potential for Socio-Economic Development. // Khazar Journal of Humanities and Social Sciences. 2016. № 5. pp. 62.
3. Jandhyala B G Tilak. PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN EDUCATION // The Discussion Paper Discussion Paper Series No. 3/2016. p15.
4. Harry Anthony Patrinos Felipe Barrera-Osorio Juliana Guáqueta. The Role and Impact of Public-Private Partnerships in Education. 2009. The International Bank for Reconstruction and Development // The World Bank. pp 53.
5. Jandhyala B G Tilak. PUBLIC PRIVATE PARTNERSHIP IN EDUCATION // The Discussion Paper Discussion Paper Series No. 3/2016. pp 9.
6. www.gks.ru/
7. Богуславская Т.Н. Частно-государственное партнёрство в повышении доступности качественного дошкольного образования. // Управление образованием: теория и практика. 2014. № 4. С-14.
8. Матаев Т.М. Применение механизмов государственно-частного партнерства в образовании и коммунальной сфере Казахстана // Экономика и политика. Экономические науки. 2012. С-9.
9. Юсупов Н.А., Карабаев Ф.Э. Теория и практика государственно-частного партнерства. Учебный модуль. Под.редакт. А.Э.Шайхова. -Т.: 2013. -113 с.
10. У.И.Джуманиязов. “Давлат-хусусий шерикчилиги асосида уй-жой қурилиши соҳасида корпоратив бошқарув механизмларини такомиллаштириш”. Иқтисод фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертациянинг автореферати. -Т.: ТДИУ. 2017 й.
11. А.Б.Низамов. “Таълим муассасаларининг ижтимоий ҳамкорлигида давлат-хусусий шериклик модели”. Монография. Т.: ЎМКХТТКМО ва УҚТ институти. 2017. -110 б.
12. European commission. Directorate-general regional policy. (2003) Guidelines for successful public-private partnerships. Published on-line at http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/ppp_en.pdf, Accessed in January 2015.

Ўзбекистонда ИНВЕСТИЦИЯЛАР ЖАЛБ ҚИЛИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясининг 3.2-бандида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш, миллий иқтисодиётнинг мутаносиблиги ва барқарорлигини таъминлаш, унинг таркибида саноат, хизматлар кўрсатиш соҳаси, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик улушини кўпайтириш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш устувор вазифалар қилиб белгиланган.

Инвестициялар эса ҳар қандай мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишини жадаллаштирувчи куч саналади. Уларнинг ёрдамида иқтисодиётнинг инновациялар ва юқори технологиялар асосида тараққий этиши молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватланади, импорт ўрнини босувчи ва экспортбоп маҳсулотлар ишлаб чиқариш сиёсати муваффақиятли амалга оширилади, замонавий инфратузилмалар такомиллаштирилади, янги иш ўринлари яратилиб, ишсизлик муаммосининг олди олинади, энг асосийси, эркин рақобат ва тадбиркорлик муносабатларига асосланган замонавий иқтисодий тизим равнақ топади. Инвестицияларнинг яна бир муҳим аҳамияти шунда-

ки, улар ҳар бир давлатнинг яқин ва узоқ келажақтаги истиқболларини белгилаб беради.

Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги қонунда инвестицияларга қўйидагича таъриф берилади: “инвестициялар – қонун ҳужжатларида тақиқланмаган тадбиркорлик фаолияти ва бошқа турдаги фаолият объектларига киритиладиган моддий ва номоддий неъматлар ҳамда уларга бўлган ҳуқуқлар, шу жумладан, интеллектуал мулкка бўлган ҳуқуқлар, шунингдек, реинвестициялар”. “Инвестиция тўғрисида”ги қонунда эса, “Инвестиция бу – иқтисодий самара (фойда, даромад) олиш ёки ижобий, ижтимоий на-

Наргиза РУЗИБОЕВА,
Тўлқин ИМОМҚУЛОВ,
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институтини ўқитувчилари,
Мафтуна ИСЛОМОВА,
Самарқанд иқтисодиёт ва сервис
институтини талабаси.

Аннотация

Мақолада инвестицион муҳитга таъсир этувчи омиллар, уларни янада такомиллаштириш масалалари кўриб чиқилган, шунингдек, инвестицион муҳитга оид ёндашувлар келтирилган.

В статье рассматриваются факторы, влияющие на инвестиционный климат и дальнейшее улучшение состояния окружающей среды.

The article deals with the factors affecting the investment atmosphere as well as the ways to improve the condition. Moreover, various approaches for the investment atmosphere are also analyzed.

Калит сўзлар: инвестиция, инвестиция фаолияти, ишлаб чиқариш қуввати, инноватсион лойиҳалар, халқаро капитал миграцияси, инвестицион капитал, инвестиция дастури.

тижага эришиш учун сарфланадиган пул маблағлари, банкларга қўйилган омонатлар, пайлар, қимматли қоғозлар (акция, облигациялар), технологиялар, машиналар, асбоб-ускуналар, лицензиялар ва самара берадиган бошқа ҳар қандай бойликлардир”, дейилган. Маҳаллий тадқиқотчи И.Аҳмедов “инвестиция” деганда, барча турдаги миллий ва интеллектуал бойликлар тушунилишини, улар тадбиркорлик фаолияти объектларига йўналтирилиб, даромад келтириши ёки бирор-бир ижобий самарага эришиши зарурлигини эслатган.

Россиялик мутахассис Т.Фролованинг хулосасига кўра, инвестиция – бу хусусий сектор ва давлат томонидан мамлакат ичида ва ундан ташқарида иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва қимматли қоғозларга узоқ муддатли қўйиладиган капиталдир. М.Пример, А.Касатов ва Н.Матиенко сингари олимларнинг таъкидлашларича, иқтисодий адабиётларда инвестициялар тадбиркорлик фаолияти объектларига маблағларни инвестиция қилиш орқали эҳтиёжларни кейинги йиллар давомида янада тўлиқ қондириш мақсадида неъматларнинг жорий истеъмол қилинишидан воз кечишга қаратилган ҳаракат сифатида эътироф этилади. Дунёга донг таратган Wikipedia Интернет сайтида қуйидаги жумлаларни ўқиймиз: “Инвестиция – бу муайян вақт давомида келгусидаги даромадларни кўриш мақсадида сарф этиладиган вақт, энергия ёки бошқа барча нарсалардир”. Иқтисодиёт, бизнес ва молия соҳасида машҳур

Investopedia сайтида айтилишича, инвестиция келгуси даромадни шакллантирадиган ёки қиймати ошадиган актив ёки буюмни харид қилиш демакдир.

Бундай мисолларни кўплаб келтириш мумкин. Қандайлигидан қатъи назар, улар мазмунан бир-бирини тўлдиради. Биз юқорида қайд этилган фикрларга таянган ҳолда, ўз таърифимизни билдирмоқчимиз. Унга кўра, инвестициялар деганда капитални кейинчалик даромад олиш мақсадида бирор-бир мамлакат, тармоқ ёки бошқа объектларга йўналтириш тушунилади.

Инвестициялар келиб чиқиш манбаларига кўра, асосан иккита, яъни хорижий ва ички инвестицияларга бўлинади. Иккала тури ҳам мамлакатни, тармоқларни, ташкилотлар ва тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришга йўналтирилади.

Мамлакатлар инвестициялар йўналтириладиган асосий объектлардан бири саналади. Қуйида уларга инвестициялар жалб қилишнинг мазмун-моҳияти ва аҳамияти ҳақида сўз юритамиз.

Худудларга инвестициялар жалб қилишнинг энг муҳим шарти худуд иқтисодиётининг ривожланиш ҳолати ва хусусиятларини назарда тутган ҳолда иш юритишдир. Дарҳақиқат, ҳар қандай худуд ўзига хос иқтисодий шарт-шароитларга эга бўлиб, уларни комплекс тарзда ўрганиш инвестицияларни жалб қилишга тўғри ёндашиш учун замин яратади.

Шу ўринда мамлакат иқтисодиёти тўғрисида қисқача фикр-мулоҳаза билдириб ўтмоқчимиз. Рос-

1-жадвал.

Мамлакат иқтисодиётини белгилаб берувчи асосий параметрлар тавсифи

Т/р	Параметрларнинг номланиши	Қисқача тавсифи
1.	Турмуш тарзи ва жамият	Мамлакат аҳолисининг саводхонлик даражаси, маънавий қиёфаси, мамлакатдаги маданият ва таълим муассасаларининг ҳолати кабилар ўрганилади.
2.	Демография	Мамлакатдаги миллат ва элатлар салмоғи, туғилиш ва ўлим суръатлари, меҳнат миграцияси ҳолати, демографик муаммоларни бартараф этиш бўйича олиб борилаётган тадбирлар ўрганилади.
3.	Ташқи иқтисодий ва савдо муносабатлари	Мамлакатнинг унинг ичидаги бошқа худудлар ҳамда хорижий давлатлар билан ўзаро иқтисодий ва савдо алоқалари, экспорт ва импорт имкониятлари ўрганилади.
4.	Мамлакат бошқаруви	Мамлакат бошқаруви тузилмаси, унинг иқтисодиётга оид бошқарув қарорларини қабул қилиш ҳолати, хусусан, инвестициялар жалб қилинишини мамлакат бошқаруви даражасида қўллаб-қувватлаш ҳолати ўрганилади.
5.	Фан ва технологиялар	Мамлакатдаги фан ва технологияларни ривожлантириш марказлари фаолияти, айти йўналишдаги дастурларнинг қабул қилиниши ва амал қилиш ҳолати ўрганилади.
6.	Мамлакатдаги инфра-тузилмалар	Мамлакатда транспорт ва логистика коммуникациясининг аҳволи, ишлаб чиқаришлар электр энергияси, табиий газ ва сув ресурслари билан нечоғли таъминлангани ўрганилади.
7.	Табиий ресурслар	Мамлакатдаги барча табиий ресурслар, улардан фойдаланиш даражаси ўрганилади.
8.	Мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичлари	Мамлакат ривожланишининг иқтисодий кўрсаткичлари, ундаги молия-кредит тизими, тадбиркорлик билан шуғулланиш имкониятлари ўрганилади.

сиялик тадқиқотчи В.В.Мищенко “Мамлакат иқтисодиёти – бу мамлакатнинг тарихий, демографик, миллий, диний, экологик, табиий-ресурсли хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, ҳудуд ҳўжалигининг шаклланиши ва фаолият кўрсатиши жараёни билан бирга мамлакатнинг умумдавлат ва халқаро меҳнат тақсимоотида тутган ўрнини билдирувчи комплекс соҳадир”, дейди. Япониялик профессор Ямамото Хисатоши мамлакат иқтисодиётини асосан саккизта параметрга бўлиб ўрганишни таклиф этган. Ўз илмий тадқиқотларида ҳар қандай сармоядор мамлакатга инвестиция киритиш тўғрисида қарор қабул қилишдан олдин ўша параметрларни комплекс тарзда ўрганиб чиқиши муҳимлигини асослаб берган (1-жадвалга қаранг).

Жадвалдан кўриниб турибдики, саккизта параметрнинг сўнггиси мамлакат иқтисодий кўрсаткичларидир. Табиий, шу ўринда ҳақли савол туғилади: “Ундан бошқа етти та параметр ҳам мамлакат иқтисодиётига тегишли-ку! Модомики, шундай экан, мамлакатнинг иқтисодий кўрсаткичлари параметри нега алоҳида кўрсатилган?”

Жавобимиз тайёр: Ямамото Хисатоши таклиф этган бу параметрлар асосан муайян мамлакатга инвестициялар киритишга қизиққан тадбиркорлар учун мўлжалланган. Улар мамлакат иқтисодиётини фақатгина унинг ривожланишини белгилаб берувчи иқтисодий кўрсаткичлар орқали эмас, балки ушбу кўрсаткичлар шаклланишига таъсир кўрсатувчи бошқа бир қанча муҳим омиллар (параметрлар) билан бирга, комплекс равишда ўрганишни маъқул кўришади.

Бинобарин, жаҳонда мамлакатларга инвестициялар жалб қилишда уларнинг иқтисодиётини комплекс ўрганишга ҳам жуда катта эътибор қаратилади. Биз бу ишнинг мазмун-моҳиятини асосан мамлакат

иқтисодиётини белгиловчи параметрлар асосида тушунтиришга ҳаракат қилдик. Мамлакатларга инвестициялар жалб қилишнинг аҳамияти ҳақида эса қуйидаги фикрларни ўртага ташламоқчимиз:

- мамлакатларни кўплаб белгилар бўйича тавсифлаш мумкин. Бизнинг тадқиқот ишимизда Тошкент шаҳри, вилоятлар ва Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудлар сифатида олинган. Уларнинг ҳар бирига иқтисодий шарт-шароитларидан келиб чиққан ҳолда инвестицияларни йўналтириш бора-сида ижобий натижаларга эришилса, бу юртимизда инвестицион фаоллик янада ошишига олиб келади;

- мамлакатларга инвестицияларни жалб қилиш нафақат уларнинг иқтисодий имкониятлари кенгайишига, балки туристик жозибадорлиги ошишига ҳам ижобий таъсир кўрсатади;

- ҳозир дунё тажрибасида оммалашиб бораётган эркин иқтисодий мамлакатлар уларнинг иқтисодиётига инвестицияларни, жумладан, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш суръатларини ошириш мақсадида ташкил этилмоқда. Уларда яратилаётган замонавий корхоналар, янгидан-янги иш ўринлари, жаҳон андозалари даражасидаги инфратузилмалар, чунончи, замонавий хизмат кўрсатиш объеклари эркин иқтисодий мамлакатлардаги шаҳарлар қиёфаси янада чиройли бўлишига олиб келмоқда.

Умуман олганда, инвестицияларни жалб қилишда мамлакатлар бирламчи аҳамиятга эга. Уларда мавжуд иқтисодий шарт-шароитлар ва бошқа омилларнинг инвесторлар талабларига мос келиши ҳар қандай тармоқ, ташкилот ва тадбиркорлик субъектини янада ривожлантириш учун кўплаб имкониятлар яратади. Бошқача айтганда, мамлакатлар ўз хусусиятлари билан инвестициялар йўналтириладиган асосий объектлар сифатида эътироф этилади.

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 9 декабрдаги “Инвестиция фаолияти тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунига ўзгартириш ва қўшимчалар киритиш ҳақида”ги Қонуни.
2. Аҳмедов А. ва бошқалар. Инвестиция ва лизинг асослари. Маърузалар матни. Т.: ТДИУ, 2012.
3. Фролова Т.А. Экономическая теория: конспект лекций. Таганрог: ТТИ ЮФУ, 2009.
4. Ример М.И., Касатов А.Д., Матиенко Н.Н. Экономическая оценка инвестиций. Под. общ. ред. М.Римера – СПб.: Питер, 2006.
5. Мищенко В.В. Экономика регионов. Учебное пособие. Алтайский государственный университет. – Барнаул: Изд-во АГУ, 2003.
6. Yamamoto Hisatoshi. Technology Investment Planning. Tokyo: JМAM, 2003.
7. 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.
8. www.wikipedia.org.
9. www.investopedia.com.

Суғурта бозорида Мол-мулкни суғурталашнинг ўзига хос хусусиятлари ва уни такомиллаштириш масалалари

Илёс ОЧИЛОВ,

Тошкент молия институти бухгалтерия

ҳисоби кафедраси доценти.

Ўзбекистон суғурта бозорида мулкний суғурта турли кўринишдаги мол-мулкларни суғурталаш билан боғлиқ манфаатлар, суғурта муносабатларининг объекти ҳисобланган суғуртанинг мустақил тармоғи ҳисобланади. Бунда суғурта қилдирувчининг тасарруфидаги мол-мулклар суғурталанади. Бу ерда суғурталанувчи нафақат мол-мулкнинг соҳиблари, балки мол-мулкнинг сақланиши учун масъулиятли бўлган жисмоний ва юридик шахслар ҳам бўлиши мумкин. Мол-мулк суғуртаси ҳар қандай турдаги мулкдорларнинг (фуқаролар, корхоналар, давлат) мулкнинг йўқотилиши ёки унга зиён етказилиши хатарларига доир манфаатлари ҳимоясини таъминлайди. ЎзР ФКнинг 128-моддасида санаб ўтилган мулкний ҳуқуқлар ва фуқаролик ҳуқуқларининг бошқа объектлари ҳам суғурта ҳимояси билан таъминланиши мумкин [4].

Аннотация

Суғурта бозорида мулкний суғуртанинг ўзига хос жиҳатига бағишланган ушбу мақолада мулкдорларнинг мулкнинг йўқотилиши ёки унга зиён етказилиши хатарларига доир манфаатларини суғурта механизми орқали ҳимоялашни таъминлаш этиш масалалари ёритилган. Мол-мулкни суғурталаш амалиётида зарарни аниқлаш ва мулкни қайта тиклаш жараёнлари акс эттирилган. Шунингдек, мол-мулк суғуртасини тўғри йўлга қўйишда мулкларнинг ҳисобини, уларни баҳолаш усулларини ҳамда ҳисоб баҳоларини аниқ юриштиришни такомиллаштириш юзасидан ҳулосалар берилган.

В данной статье, посвященной специфике имущественного страхования на страховом рынке, освещены вопросы организации защиты интересов собственников от рисков утери или повреждения имущества через страховые механизмы. Освещены процессы определения суммы ущерба и восстановления имущества в практике страхования имущества. Также даны выводы об усовершенствовании учета имущества, методы их оценки и точного ведения учетной оценки для правильного налаживания имущественного страхования.

The article deals with the specifics of the property insurances in the insurance market. The problems of organizing the protection of ownership interests against the risks of loss or property damage through the insurance mechanisms are also analysed. The policy of damage measurement and restoration of the product into the practical use is also studied. Moreover, conclusions on the improvement of the property accountability, methods of assessment and exact ways of accounting estimates for the reasonable assessment of the property insurance.

Калит сўзлар: мол-мулкни суғурталаш, лизингга олинган мулклар, ёнғин, яшин уриши, стихияли табиий офатлар, техноген авариялар, зарар етказилган мулк, суғурта қиймати, мол-мулкнинг ҳақиқий қиймати, қийматни расмий тасдиқловчи ҳужжатлар, суғурта қийматидан ошиқча қисми, мулкни қайта тиклаш.

Суғурта бозорида мулкый суғуртанинг ўзига хос жиҳати шундаки, таваккалчилик функция-сигина унга хос бўлади. Мулкый суғурта шахсий суғуртадан бутунлай фарқ қилиб, мулк суғуртасида дастлаб мулклар ҳўжалик юритувчи субъектлари бўйича туркумланади. Мол-мулкни суғурталашда қуйида кўрсатилган гуруҳлари (турлари) бўйича суғурта ташкилоти томонидан суғурта ҳодисаси юз бериши натижасида суғурта объектларига зарар етказилган ва бу факт махсус ваколатли органлар томонидан тасдиқланган тақдирда зарарни қоплаб бериш мажбуриятини олади.

Корхона мулки суғурта қилинаётганда корхонанинг бинолари, қурилиш объектлари, транспорт воситалари, инвентарлар, товар захиралари, ишлаб чиқариш воситалари ва бошқалар суғурта қилиниши мумкин. Ташкилотлар томонидан вақтинчалик олинган, сақланаётган, қайта ишланаётган, ташилаётган мулклар ҳам суғурта қилиниши мумкин. Қишлоқ ҳўжалигида чорва моллари, паррандалар, етиштирила-

ётган ҳосил ва бошқалар суғурталанади.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулкни суғурталашда вужудга келиши мумкин бўлган суғурта рискларига қуйидаги гуруҳларни киритиш мумкин (1-чизма).

Ўзбекистонда ҳўжалик фаолиятини юритувчи барча корхона ва ташкилотлар мол-мулкни суғурталаш муҳим аҳамият касб этади. Чунки корхоналар фаолият юритишларига уларга тегишли мол-мулклар ҳам ўз ўрнига эга. Шунингдек, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки мавжуд бўлиб, улардаги рискларни камайтириш, асосан, суғурталаш йўли орқали амалга оширилади. Мол-мулк суғурта қилинаётганда шартнома суммаси мулкнинг шартнома тузилаётган пайтдаги ҳақиқий қийматидан ошмаслиги лозим.

Мол-мулкни суғурта қилишдан асосий мақсад суғурта ҳодисалари рўй берганда кўрилган зарарларни қоплашдан иборат. Зарарларни қоплаш тамойилининг моҳияти шундаки, суғурталанувчи суғурта

1-чизма. Мол-мулкни суғурталашдаги рискларнинг туркумланиши [3].

ҳодисаси рӯй бергандан сўнг шундай молиявий ҳолатда бўлиши зарурки, шу ҳодиса рӯй беришидан олдинги молиявий ҳолати тикланиши керак. Шу ўринда суғурталанган мол-мулкнинг қиймати ва суғурта суммасини аниқлаш билан боғлиқ муаммо пайдо бўлади. Суғурта суммаси шундай суммани ташкил этадики, ана шу суммага суғурта шартномаси бўйича суғурталовчи жавобгарликка эга бўлади. Юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурта қилишда суғурта суммасининг энг юқори миқдори суғурта манфаатининг қиймати билан аниқланади. Бунга алоҳида эътиборни қаратиш зарур. Зарарни суғурта қилишда суғурта предмети сифатида ҳар қандай нарсаси эмас, балки мулкдорнинг ўз мулкни сақлашга бўлган манфаати қаралади. Одатда суғурта манфаатининг баҳоси суғурталанаётган мулкнинг сифатига бевосита боғлиқ бўлади.

Жисмоний шахсларнинг мол-мулки ва қурилмаларини суғурталашда ҳақиқий қиймат қуйидагича аниқланади: а) хўжалик қурилмалари, яъни гаражлар, омборхоналар, сақлаш жойлари, бостирмалар, ёпиқ майдончалар ва шу каби бўйича – объектларнинг эскиришини ва эксплуатацион-техник ҳолатини ҳисобга олган ҳолда худди суғурталанган объектдек қилиб қуриш қиймати миқдорида; б) кўп қаватли турар жойнинг, алоҳида турар жой (ҳовли, дала ҳовли ва коттежлар)нинг, ёрдамчи хўжалик қурилмаларининг хоналари, уларнинг безаги ва ускуналари бўйича – мол-мулкнинг эскириши ва эксплуатацион-техник ҳолатини ҳисобга олган ҳолда шу ҳудуддаги алоҳида турувчи бинони бозорда сотиб олиш қиймати миқдорида; в) уй анжомлари ва буюмлари, мураккаб аудио, видео ва электротехника, истеъмол ва фойдаланиладиган буюмларнинг эскиришини ҳисобга олган ҳолда суғурталанган буюмга бутунлай ўхшаш буюмни сотиб олиш қиймати миқдорида.

Юридик шахсларнинг кўчмас мулк объектлари, ишлаб чиқариш, технологик жараён машина-ускуна объектлари ва офис жиҳозларининг суғурта қийматини қуйидагилар ташкил этади:

1. Тиклаш қиймати; (янги ўша аналогдаги кўришни ва сифатдаги объектни сотиб олиш ёки тайёрлаш харажатларининг суммаси)

2. Ҳақиқий (қолдиқ) қиймат; объектни тиклаш учун эскириш қиймати айрилиб, сарфланадиган харажатлар суммаси.

3. Бозор қиймати; сотиш қиймати.

Юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурталашда суғурта қиймати бўлиб, мол-мулк суғуртасининг шартномасини тузиш вақтида суғурта қил-

дирувчининг мол-мулки ҳақиқий қийматининг пул кўринишидаги эквиваленти ҳисобланади. Суғурта қиймати ускунанинг демонтажи, монтаж ишлари-га қилинган сарфлар, мол-мулкни ташиш харажатларини ўз ичига олиши мумкин. Суғурта қилдирувчи томонидан тақдим этилган мол-мулкнинг суғурта қиймати расмий тасдиқловчи ҳужжатлар асосида суғурталанган объектнинг эскирганлик даражаси ва эксплуатацион-техникавий ҳолатини ҳисобга олган ҳолда суғурталовчи томонидан ёки мустақил баҳоловчини жалб этиш орқали аниқланади. Суғурта суммаси мол-мулкнинг қийматини тасдиқловчи ҳужжатлар асосида ёки мутахассис баҳолаши орқали суғурта шартномасида (суғурта полисида) кўрсатилган ҳар бир суғурталанган объект учун алоҳида ёки объектлар мажмуаси учун ўрнатилади. Юридик шахсларнинг мол-мулкни суғурталаш амалиётида мол-мулкнинг суғурта қийматини аниқлаш бўйича сарфланган барча харажатлар суғурта қилдирувчининг ҳисобидан амалга оширилади.

Суғурталовчи зиммасига юклатилган шартнома бўйича мажбуриятларни бажариш учун жавобгарлик доирасидаги пул суммаси суғурта суммаси ҳисобланади. Айрим ҳолларда мол-мулкни суғурталаш шартномаларида франшиза миқдори белгиланади. Агар мол-мулк суғурта қийматининг фақат бир қисми миқдорида суғурталанган бўлса, суғурта қилдирувчи мулкни бошқа суғурталовчида қўшимча суғурта қилиши мумкин, бунда барча суғурта шартномалари бўйича умумий суғурта суммаси мол-мулкнинг ҳақиқий қийматидан ошиб кетмаслиги керак. Мабода шартномада кўрсатилган суғурта суммаси суғурта қийматидан ошиб кетса, шартнома суғурта суммасининг суғурта қийматидан ошиқча қисмида ҳақиқий ҳисобланмайди. Бу ҳолда суғурта мукофотининг ортиқча тўланган қисми қайтариб берилмайди. Суғурта мукофоти тўланган кун деб суғурталовчининг банк ҳисоб рақамига пул келиб тушган кун (суғурта мукофоти нақд пулсиз тўланганда) ёки суғурта мукофоти суғурталовчи кассасига ёки унинг вакилига нақд пул кўринишида тўланган кун ҳисобланади.

Юридик шахсларнинг мулкни суғурталаш амалиётида, агар суғурта суммаси суғурта қийматига мос бўлса, унда мулк тўлиқ суғурталанган ҳисобланиб, суғурта ҳодисасидан кўрилган зарар ҳажми тўлиқ қопланади. Айрим ҳолларда суғурта суммаси суғурта қийматидан кичикроқ бўлган ҳолатларда суғурта ҳодисасидан кўрилган зарар суғурта суммаси чегарасида қопланади.

Суғурталанган мол-мулкнинг ҳақиқий қийматидан (суғурта қийматидан) ошмайдиган миқдорда белгиланади. Суғурта қиймати бўлиб мол-мулкнинг турган жойидаги, суғурта шартномасини тузиш пайтидаги (кунидаги) ҳақиқий қиймати ҳисобланади.

Суғурталанувчининг суғурталанган объектга зарар етказилганлиги ҳақидаги ариза билан суғурта компаниясига мурожаат қилгандан сўнг суғурта қопламасини (товони)ни тўлаш учун даъволарни кўриб чиқиш департаменти иш юритади. Суғурталанувчи суғурталовчига ариза билан биргаликда зарар сабаби ва миқдорини тасдиқловчи барча зарур ҳужжатларни тақдим этиши шарт.

Суғурта зарарини тартибга солишда суғурталовчи қуйидагиларга ишонч ҳосил қилиш шарт:

- даъво суғуртани қоплаш даврига мос келиши;
- даъвони қўзғатувчи ҳақиқатан суғурталанувчими;
- суғурта ҳодисаси шартномада кўрсатилганми ёки йўқ;
- суғурталанувчи ҳодиса содир бўлган вақтда мулкка етказиладиган зарарни имкон қадар камайтириш чораларини кўрганми, унда атайлаб зарар етказиш ҳолати йўқми;
- шартномада кўрсатилган қўшимча келишувларга амал қилинганми;
- даъвода тақдим этилган қиймат ҳаққонийми?

Суғурталовчининг вакиллари томонидан тузилган кўздан кечириш далолатномаси ҳамда ваколатли органларнинг (гидрометеорологик хизмат, ЁХББ, ФВВ, ИИБ, тергов органлари, суд ва бошқа махсус ваколатли органларнинг маълумотномалари) ҳужжатлари асосида даъволарни кўриш кенгашининг қарорига мувофиқ суғурта қопламасини тўлашга рухсат этилади. Айрим ҳолларда ҳар бир томон мустақил экспертизани ўтказиш ҳуқуқидан фойдаланиб, мустақил экспертизани ўтказиш таклифини бериши мумкин.

Мол-мулк суғуртасида зарарларни қоплаш шартлари, методлари ва унинг катталиги суғурта жавобгарлигининг тизимларига боғлиқ бўлади. Суғурта жавобгарлигининг тизим суғурталанган мол-мулкнинг суғурта суммаси билан ҳақиқий кўриган зарар ўртасидаги боғлиқлик орқали белгиланади.

Суғурта жавобгарлигининг қуйидаги тизимлари қўлланилади:

- 1) ҳаққоний қиймат тизими;
- 2) тенг улушли (пропорционал) жавобгарлик тизими;

3) биринчи риск бўйича суғурталаш тизими;

4) бўлақларга бўлиш тизими;

5) тиклаш қиймати тизими;

6) чегараланган жавобгарлик тизими.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг мулклари қуйидаги таркибда суғурталади:

1. Асосий шартнома билан бинолар, иморатлар ва иншоотлар, узатиш қурилмалари, куч берадиган машиналар, машина ва ускуналар, транспорт воситалари, тугалланмаган капитал қурилиши объектлари, инвентарлар, товар-моддий захиралари ва бошқа мулклар суғурталади.

2. Қўшимча шартнома билан хўжалик юритувчи субъектга комиссияга, сақлашга, қайта ишлашга, таъмирлашга, логистик хизматда ташиш ва экспедиция учун қабул қилинган (товар) мулклар.

3. Қишлоқ хўжалиги ҳайвонлари, мўйнабоп ҳайвонлар, паррандалар ва асалари оилалари ва шу каби.

4. Қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилини суғурталаш.

Хўжалик юритувчи субъектларнинг мулкни суғурталаш учун қуйидаги қийматни баҳолаш усулларида фойдаланилади:

а) асосий фондларни баҳолаш учун баланс қиймати, аммо суғурта ҳодисаси содир бўлган кундаги тиклаш қийматидан юқори бўлмаслиги керак;

б) айланма маблағларни баҳолаш учун ўртача бозорни инобатга олиб ҳақиқий таннарх, ўз ишлаб чиқариш баҳосида ва тайёр маҳсулотни сотиш ҳисоб баҳосида;

в) тугалланмаган қурилишни баҳолаш учун ишлаб чиқаришга сарфланган материаллар ва меҳнат ресурсларининг ҳақиқатдаги қиймати;

д) аҳоли ва хўжалик юритувчи субъектлардан комиссияга, сақлашга, қайта ишлашга, таъмирлашга, логистик хизматда ташиш ва экспедиция учун қабул қилинган мулкларни баҳолашда мулкни қабул қилиб олиш вақтида ҳужжатларда кўрсатилган қиймат.

Суғурталовчи унинг молиявий ҳисоботларидан фойдаланувчиларга суғурта шартномаларидан юзага келадиган рискларнинг хусусиятини ва қўламини баҳолашга кўмак берадиган маълумотларни молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари талабларига мослаштириш ва мулкнинг қийматини баҳолашда ягона амалий қоидаларни ишлаб чиқиш лозим.

Барча суғурталовчилар учун мулкларни суғурталаш ва уларни баҳолаш бўйича молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари талабларига жавоб берадиган ҳисоб сиёсати ва ягона меъёрий ҳужжатни ишлаб чиқиш ҳамда уни амалиётга татбиқ этиш керак.

Мамлакатимиз иқтисодиётини модернизация қилиш шароитида суғурта ташкилотларида молиявий ҳисоби ва молиявий ҳисоботининг концепциясини халқаро молиявий ҳисобот ва ҳисоб стандартларига босқичма-босқич ўтиши чора-тадбирларини ишлаб чиқиш зарур.

Мол-мулк суғуртасини тўғри йўлга қўйишда

мулкларнинг ҳисобини, уларни баҳолаш усуллари ва ҳисоб баҳоларини аниқ ва тўғри юритишни талаб этади. Шу жиҳатдан олиб қараганда, молиявий ҳисоботларни тузишда халқаро стандартлар асосида тузиш амалиётини татбиқ қилиш ва мавжуд стандартларини такомиллаштириш талаб этилади.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Шеннаев Х.М., Очилов И.К., Кенжаев И.Г., Широков С.Э. “Суғурта иши” ўқув қўлланма. Тошкент-2014 йил, “IQTISOD-MOLIYA” 248-бет.
2. Ochilov I., Sultonov D. Sug‘urta hisobi va hisoboti. O‘quv qo‘llanma. –Т.: “IQTISOD-MOLIYA”, 2016y. – 224 bet.
3. Страхование: экономика, организация, управление: Учебник; В2 т./СПбГУ, Подред.Г.В.Черновой. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2010 – Т.1–751с, Т.2–671 с.
4. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Аxbоротномаси, 1996 й.
5. Сборник отдельных МСФО, выпущенных на 1 января 2015 года (официальный перевод на русский язык Фонда МСФО). ЧАСТЬ 1 Ташкент – 2015г. – 235 с.
6. Сборник отдельных МСФО, выпущенных на 1 января 2015 года (официальный перевод на русский язык Фонда МСФО). ЧАСТЬ 2 Ташкент – 2015г. – 257 с.
7. 16-бухгалтерия ҳисобининг халқаро стандарти. “Асосий воситалар”. 1-қисм. Тошкент– 2015 й. – 235 б.
8. Ўзбекистон Республикаси Мулкни баҳолаш миллий стандарти (10-МБМС) “Кўчмас мулк қийматини баҳолаш” Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2009 йил 18 ноябрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 2044(www.mf.uz)
9. Ўзбекистон Республикаси 4-бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (4-БХМС) “Товар-моддий захира-лар”. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2006 йил 17 июлда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 1595(www.mf.uz)
10. Ўзбекистон Республикаси 5-бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (5-БХМС) “Асосий воситалар”. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2004 йил 20 январда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 1299(www.mf.uz).
11. Ўзбекистон Республикаси 21-бухгалтерия ҳисоби миллий стандарти (21-БХМС) “Хўжалик юритувчи субъектлар молиявий-хўжалик фаолиятининг бухгалтерия ҳисоби счёtlари режаси ва уни қўллаш бўйича йўриқнома”. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги томонидан 2002 йил 23 октябрда рўйхатдан ўтказилди, рўйхат рақами 1181(www.mf.uz).
12. www.mf.uz (Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлиги).
13. www.lex.uz (Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси).

Маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини аниқлашни такомиллаштириш

Маҳбуба ИСМОИЛОВА,
Тошкент молия институти
молиявий таҳлил кафедраси ўқитувчиси.

Мамлакатимиз иқтисодиётида содир бўлаётган ўзгаришларга турли даражадаги жуда кўп омиллар таъсир кўрсатади. Омилларнинг таъсир даражаси салмоғининг катта ёки кичик бўлиши, муҳим ёки муҳим эмаслигига қарамай, ҳар бири натижа тавсифидаги ўзгаришларда ўз ўрнига эга. Корхоналарнинг бизнес фаолиятида юқори самарага эга бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ҳам иқтисодий субъектларни ривожлантирувчи муҳим омиллардан бири саналади. Ушбу омил иқтисодиётни барқарор ривожлантиришда, ҳам микро (корхона миқёсида), ҳам макро (корхоналар миқёсида) даражада катта аҳамиятга эга. Мамлакатимиз иқтисодиётидаги ислохотларнинг устувор йўналишларидан бири, энг аввало, маҳаллий хомашё ресурсларини чуқур қайта ишлаш асосида юқори қўшимча қийматли тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришни жадал ривожлантиришга қаратилган тадбирларни амалга ошириш эканлиги белгилаб қўйилган (1). Демак, бу борадаги ишларни тўғри йўлга қўйиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Аннотация

Мақолада маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллик кўрсаткичи аниқлашни ҳозирги ҳолати баён этилган. Бу борада амалдаги тартибларда эътибор берилмаган жиҳатлар ҳамда йўл қўйилаётган камчиликлар кўрсатилиб, уларнинг бартараф этиши бўйича таклифлар ишлаб чиқилган. Рентабеллик кўрсаткичини пул оқимлари асосида аниқлаш бўйича инновацион фикр билдирилган.

В статье изложено современное состояние определения рентабельности производства продукции. Показаны места, которым не уделено внимание, и недостатки в этой сфере, разработано практическое предложение по их устранению. Выражено инновационное предложение по определению показателей рентабельности на основе денежных потоков.

Present state of the product profitability determination is the matter in the article. Attentions have not been paid and shortcomings in the sphere have shown and practical suggestions have been developed to eliminate them. Innovation proposal has been expressed on determination of profitability indicator on the basis of cash flows.

Калит сўзлар: рентабеллик, маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги, фойдалилик даражаси, ҳисобот давридаги маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги, ҳисобот даврида маҳсулот сотишдан олинган фойда, ҳисобот даврида маҳсулот ишлаб чиқариш таннари, ҳисобот даврида сотилган маҳсулот рентабеллиги, пул оқимлари асосида ҳисобланадиган маҳсулот рентабеллиги.

Корхоналарда юқори иқтисодий самарага эга бўлган маҳсулот ишлаб чиқаришни йўлга қўйишда соҳага оид адабиётларнинг роли ҳам муҳим аҳамиятга эга. Чунки тегишли адабиётлардаги усул ҳамда услублар воситасида маҳсулотнинг самараси илмий-амалий асосда аниқланади, башоратланади, режалаштирилади, ҳисоб-китоб қилинади, назорати амалга оширилади ҳамда иқтисодий таҳлил қилиниб ўрганилади. Пировард натижада эса юқори самарага эга деб топилган маҳсулот бўйича ишлаб чиқариш фаолияти йўлга қўйилади ҳамда мақсадга мувофиқ бошқарилади. Кузатишларимиз шуни кўрсатмоқдаки, соҳага оид адабиётларда маҳсулотнинг самараси кўрсаткичи турли ёндашувлар ҳамда улардан келиб чиқадиган услублар асосида аниқланмоқда. Қайд этиш керакки, муайян ёндашувлар асосида тавсия этилган кўрсаткичлар ўз тайинланишига кўра иқтисодий самарадорликни қайси бир жиҳатдан ўлчаб акс эттириб бермоқда ҳамда ўз амалий аҳамиятини намоён қилмоқда. Бироқ давримиздаги иқтисодий муносабатларнинг тез ва кескин ўзгариши уларнинг талабларини дарҳол эътиборга олишни зарурат қилиб қўймоқда. Бу эса муносабат ва унинг натижаларини ўлчаш ҳамда аниқлаш учун ўзига хос асос ёки ҳисоб-китоб объектларини ҳамда тартибларини талаб этмоқда. Замонавий ёндашув-

лар янги муносабатларнинг натижадорлигини тўғри аниқлашни таъминлашга қаратилгани билан аҳамиятлидир. Яъни амалдаги анъанавий усулларда эътибор берилмаган жиҳатлар ёки йўл қўйилаётган камчиликлар бартараф этилмоқда. Инновацион қарашлар асосида янги ҳисоблаш объектлари ҳамда тартиблари тавсия қилинмоқда. Фикримизга мисол тариқасида корхона бизнес фаолияти самарасини аниқлаб берадиган асослардан бири рентабеллик кўрсаткичини келтириб ўтамоғимиз. Амалиётда рентабеллик зарурати, ўрни ва аҳамиятига кўра самарадорликни акс эттириб берувчи бошқа турдаги кўрсаткичлардан фарқли жиҳатларга эга. Рентабеллик кўрсаткичи ҳисобот даврида муайян ҳисоб объектига (одатда сарфланган ишлаб чиқариш харажатлари, активлар, хусусий капитал ва шу кабилар) нисбатан тўғри келадиган фойдалилик даражасини ифодалаб беришга тайинланган. Бу билан муайян ҳисоб объектининг нисбий ўлчовлардаги самараси аниқланади ҳамда унинг самарали ёки самарасиз эканига баҳо берилади. Рентабеллик кўрсаткичи ҳам халқаро майдонда, ҳам миллий иқтисодиётдаги корхоналар ҳисоб тизимида кенг қўлланилади. Рентабеллик кўрсаткичи тайинланишига кўра бир неча турга бўлинади. Мисол учун, жами активлар рентабеллиги, асосий воситалар рентабеллиги,

Жадвал.

Маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи мазмуни ва уни ҳисоблашга оид айрим қарашлар

Т/р	Муаллифлар	Соҳага оид адабиёт номи	Кўрсаткич номи	Кўрсаткични ҳисоблаш тартиби
1.	М.К.Пардаев, Ж.И. Исроилов, Б.И.Исроилов.	Иқтисодий таҳлил, Ўқув қўлланма. –Т, 2017. 534 б. (Б. 389)	Ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллиги (R)	$R = (F/X) * 100\%$ F- фойда; X- харажатлар
2.	А.Х.Шоалимов, Ш.И.Илхамов, Ш.А.Тожибоева.	Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. -Т.:”Сано стандарт” 2017. 392 б. (Б. 119)	Сотилган маҳсулот рентабеллиги (R) (ишлаб чиқариш рентабеллиги бўйича)	$R = (СМИЧТ / МСТСТ) * 100\%$ СМИЧТ- сотилган маҳсулот ишлаб чиқариш таннари; МСТСТ- маҳсулот сотишдан соф тушум
3.	Н.Ф.Ишонқулов ва бошқалар	Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. ”Сано-стандарт” 2014. 336 б. (Б. 295)	Ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан рентабеллик (R)	$R = СФ / Ишлаб чиқариш харажатлари$ СФ- соф фойда
4.	А.В.Ваҳобов, Ғ.А.Ибрагимов, У.К.Якубов.	Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. – ТМИ. Т.:”Иқтисод-молия”. 2015. 368 б. (Б.137-139)	Маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи келтирилмаган	–
5.	Б.А.Хасанов, Ф.Абдурахманова, З.Н.Кадиrowa, О.А.Норбоев.	Анализ хозяйственной деятельности. Учебное пособие. -Т.:”Сано-стандарт”, 2017. 284 б.	Маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи келтирилмаган	–

жорий активлар рентабеллиги, хусусий капитал рентабеллиги ва шу кабилар. Гарчанд рентабеллик кўрсаткичлари номланиши ва мазмунига кўра ўз-аро бир-бирларидан фарқланса-да, моҳиятига кўра бир турга мансублигини сақлаб қолади. Рентабеллик кўрсаткичларини бир тизимга келтириб, уларнинг зарур ёки камчилик томонларини бир мақола доирасида ёритиб бериш имконияти мавжуд эмаслигини эътиборга олиб, билдирмоқчи бўлган фикримизни маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи мисолида баён этамиз.

Бизнес фаолиятида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи муайян маҳсулотнинг самарасини, аниқроғи, унинг нечоғлик фойдалилик даражасини кўрсатиб беради. Яъни маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган бир сўмлик харажат қанча фоиз фойда келтиради ёки келтирди, деган саволга жавоб беради. Бироқ кузатишларимиз давомида соҳага доир адабиётларда ҳамда амалий хўжалик жараёнларида айнан маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичини тўғри ҳисоб-китоб қилишга етарлича аҳамият берилмаётгани ҳолатлари кўплаб учради. Бундан ташқари, маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичини аниқлашнинг амалдаги тартибларида ҳам жиддий камчиликлар мавжудлиги маълум бўлди. Иқтисодчи олимлар ўртасида мазкур масалага турлича ёндашувларни борлиги бу борада яқдил ечимга келишни янада мураккаблаштирмоқда. Фикримизга асос сифатида қуйидаги жадвалда келтирилган муаллифларнинг бу борадаги фикрларини ҳавола этмоқчимиз.

Жадвалнинг биринчи қаторидаги муаллифлар ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллигини фойданинг харажатларга нисбати билан ҳисоблашни тавсия этмоқдалар. Бироқ бу ерда фойда ҳамда харажат тушунчасига аниқ ёндашув мавжуд эмаслиги кўзга ташланади. Мисол учун, айнан қайси турдаги фойда ёки харажат? Ҳисоб тизимида мазкур тушунчаларнинг (объектлар) бир неча тури мавжуд. Уларнинг алоҳида олинган ҳар бири тури миқдор ва мазмун жиҳатдан бошқаларидан кескин фарқ қилади. Демак, рентабеллик кўрсаткичини ҳисоблашда турли ҳисоб объектларининг қўлланилиши бир-биридан фарқ қилувчи турли натижаларни беради. Жадвалнинг иккинчи қаторидаги муаллифлар эса сотилган маҳсулот рентабеллигини (ишлаб чиқариш рентабеллиги бўйича) маҳсулотнинг фойдалилик даражасини аниқлаш учун тавсия этганлар. Бироқ бу ерда ушбу кўрсаткични ҳисоблаш чекланган

тавсиф касб этиб қолмоқда. Эътибор берилса, ҳисоблаш объекти қилиб фақат сотилган маҳсулотга тегишли ишлаб чиқариш таннархи ҳамда маҳсулот сотишдан соф тушум кўрсаткичи олинган, холос. Шу ерда ўз-ўзидан савол келиб чиқади: маҳсулотнинг сотилмаган қисми рентабеллик кўрсаткичини аниқлашда эътиборга олинмайдими? Башарти, ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳисобот даврида тўлиқ сотилса, у ҳолда мазкур фикр тўғри, деб қабул қилинади. Лекин амалиёт натижаларининг кўрсатишича, кўп ҳолларда ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг муайян бир қисми сотилмай қолиши, кейинги ҳисобот давларида сотилиши ёки ўз ички хўжалик эҳтиёжига сарфланиши каби ҳолатлар мавжуд.

Жадвалнинг учинчи қаторидаги муаллифлар ишлаб чиқариш харажатларига нисбатан рентабеллик кўрсаткичини соф фойданинг ишлаб чиқариш харажатларига нисбати билан аниқлаш керак, деган фикрни билдирадилар. Ушбу тартибда жуда ҳам кўп мунозарали ҳолатлар мавжуд. Биринчидан, соф фойда кўрсаткичи ҳисобот даврида корхона жами даромадларидан жами харажатларининг ижобий фарқи тарзида юзага чиқади. Демак, унинг ҳосил бўлиши нафақат ишлаб чиқариш фаолияти харажатларига, балки корхона бизнес фаолиятининг бошқа турдаги харажатларига ҳам боғлиқ бўлади. Корхонада ишлаб чиқариш фаолияти харажатлари оптимал бўлиши мумкин, бироқ бошқа турдаги харажатлар (давр харажатлари, молиявий харажатлар ва шу кабилар) соф фойда шаклланишига жиддий салбий таъсир этиши ҳолатлари мавжудлигини ҳам эътиборга олиш керак. Бу ҳолатда соф фойданинг ишлаб чиқариш фаолияти самарасини аниқлаш учун ҳисоб объекти қилиб белгиланиши ишлаб чиқариш фаолияти самарасини кескин пасайтириб кўрсатиши эҳтимолдан холи эмас. Яна мазкур ҳисоблаш тартибдаги ишлаб чиқариш харажатлари тушунчасини ҳам аниқлаштириш талаб этилади. Муайян ҳисобот давридаги ишлаб чиқариш харажатлари ўз ичига тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатларини ҳам қамраб олади. Агар тугалланмаган ишлаб чиқариш харажатлари салмоғи ишлаб чиқариш харажатлари ичида сезиларли аҳамиятга эга бўлса, у ҳолда ҳисобот давридаги ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллиги нотўғри аниқланиши мумкин.

Жадвалнинг 4 ва 5-қаторларида келтирилган муаллифлар маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичини корхоналар фаолиятида фойдалиликни аниқловчи рентабеллик кўрсаткичлари таркибига

киритмаганлар ҳам. Яъни мазкур кўрсаткич зарура-ти ҳамда амалий аҳамиятига эътибор бермаганлар.

Юқоридаги муаллифларнинг қарашларида бир умумий жиҳатни кўриш мумкин. Билдирилган фикрларда сўз фақат ишлаб чиқариш фаолияти тўғрисида бормоқда. Маҳсулот ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллиги кўрсаткичига алоҳида эътибор берилмаётгани йўқ.

Иқтисодиёти ривожланган хорижий мамлакатлар ҳисоб тизими назарияси ҳамда амалиётидаги тажрибаларга назар ташласак, уларда қуйидаги жиҳатларни кўриш мумкин (7; 8.). Маҳсулот ишлаб чиқаришнинг фойдалилик ҳолатини аниқлашни башоратлаш ҳамда режалаштириш учун бошқарув ҳисоби ва таҳлилда зарарсизлик нуқтаси ва энг оптимал маржинал фойда ҳажмини аниқлаш усулидан кенг фойдаланилади. Ушбу усулда маҳсулот ишлаб чиқаришга кетадиган ўзгармас ва ўзгарувчан харажатлар қиймати, зарар кўрмаслик ҳамда энг оптимал маржинал фойда нуқтасини таъминловчи маҳсулот миқдори, олиниши кутилаётган маржинал фойда, маҳсулот баҳоси ва бошқа харажат турларининг вақт давомида ўзгариши мумкин бўлган даражалари ҳамда уларнинг маржинал фойдага таъсирлари олдиндан ҳисоб-китоби қилинади ва фаолият давомида узлуксиз тарзда назорати таъминланади. Бу ёндашувда муайян маҳсулот ишлаб чиқаришдан олинadиган даромаддан ишлаб чиқаришга сарфланadиган жами харажат қиймати айрилиб, олиниши мумкин бўлган фойда суммаси топилади. Ҳисобланган фойда суммаси (ёки барча маҳсулотлардан олинadиган фойда суммаси йигиндиси) операцион фаолият, молиявий фаолият, солиқ тўловлари харажатларини қоплаб қолган соф фойда суммаси корхона фаолиятига зарур бўладиган тегишли жамғарма ёки захира-ларни шакллантиришга ҳамда дивиденд тўловларини мақсадга мувофиқ амалга ошириш учун етарли бўлса, мана шундай ҳолатда маҳсулот ишлаб чиқариш самарали деб баҳоланади. Демак, бу ерда асосий жиҳат маҳсулот ишлаб чиқаришдан олинadиган маржинал фойда ҳажмига қаратилади. Яна бир муҳим жиҳат. Мазкур ёндашувдаги амаллар учун левереж усули қўлланилса, у ҳолда маҳсулотнинг фойдалилиги маҳсулотдан олинadиган фойда ҳажмининг фоизларда ўзгаришининг айнан шу маҳсулот миқдорининг фоизларда ўзгаришига нисбати билан ҳисобланади. Бунда маҳсулот ҳажмининг бир фоиз ўзгаришига тўғри келадиган фойда фоизининг ўзгариш миқдори топилади (9). Аниқланган кўрсаткичнинг ўсиши маҳсулотнинг фойдалилик даражаси ошиб боришини тавсифлайди.

Фикримизни умумлаштириб айтишимиз мумкинки, хориж тажрибасида ҳам маҳсулот ишлаб чиқариш фойдалилигини ҳисоблаш учун турли ҳисоблаш объектларидан ва тартибларидан фойдаланилади. Таъкидлаш керакки, қайд этиб ўтилган ҳар бир кўрсаткич корхона бошқарув мақсадларидан келиб чиқиб ўзининг ўрни ҳамда амалий аҳамиятига эга.

Юқорида кўриб чиқилган миллий ва халқаро тажрибалар ҳамда иқтисодий муносабатлар ривожланиши талабларидан келиб чиқиб, маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини ҳисоблашдаги мавжуд услубий камчиликларни бартараф этиш ҳамда бу борада ўрганилаётган кўрсаткич аниқлигини оширувчи янги қарашларни айтиш мақсадида қуйидаги фикрларимизни таклиф сифатида билдириб ўтамыз.

Ҳозирги тобора ривожланиб ҳамда такомиллашиб бораётган иқтисодий муносабатлар талабларидан келиб чиқиб, корхона бизнес фаолиятининг турли томонлари самарасини ифодалаб берувчи рентабеллик кўрсаткичлари тизимида маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи алоҳида аниқланиши керак, деб ҳисоблаймиз. Ушбу кўрсаткич муайян маҳсулот ишлаб чиқаришга сарфланган ҳар бир сўм қай даражада фойда келтириши ёки келтирганлигини билиш учун зарур. Мазкур маълумот бизнесни бошқарув қарорларини асослаш ва қабул қилишда муҳим аҳамият касб этади.

Биз корхонада маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллигини аниқлаш учун қуйидаги формулани таклиф этамыз:

$$\text{МИЧР} = (\text{МИЧФ} / \text{МИЧТ}) * 100\% \quad (1)$$

Бу ерда:

МИЧР – маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги;

МИЧФ – маҳсулот ишлаб чиқаришдан фойда, яъни маҳсулот сотишдан олинган даромад билан маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи ўртасидаги фарқ суммаси;

МИЧТ – маҳсулот ишлаб чиқариш таннархи.

Башарти корхона фақат бир турдаги маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган ёки муайян маҳсулотнинг даромади ва харажати корхонадаги бошқа маҳсулот турларига қараганда сезиларли даражада катта салмоққа эга ёки ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлса, у ҳолда юқоридаги (1) кўрсаткич билан биргаликда қуйидаги рентабеллик даражасини аниқлашни мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

$$\text{МИЧР} = (\text{СФ} / \text{МИЧТ}) * 100\% \quad (2)$$

Бу ерда:

СФ - соф фойда, яъни 2-“Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот”нинг 270-сатри маълумоти.

Ушбу кўрсаткич (2) қўлланишининг афзал жиҳатлари қуйидагилардан иборат. Бир турдаги маҳсулотдан олинadиган даромад корхонанинг ишлаб чиқариш фаолияти харажатлари билан биргаликда операцион харажатлари, молиявий харажатлари, солиқ тўловларини қоплаши ҳамда белгиланган режага кўра етарли соф фойдани беришга етарли бўлиши керак. Демак, бир сўмлик маҳсулот ишлаб чиқариш таннархига тўғри келадиган соф фойда кўрсаткичи даражаси маҳсулот ишлаб чиқаришдан олинadиган даромад билан корхонанинг доимий фаолиятидаги харажатларни ҳамда етарли бўлган соф фойда суммасини қанчалик қоплай олишга тегишли ҳолатни кўрсатиб беради. Мазкур рентабеллик кўрсаткичининг қайсидир чегарада бўлиши корхона маҳсулот ишлаб чиқаришдан эришадиган асосий самарани ёки фойдалилик даражасини аниқлаб беради. Маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллиги кўрсаткичи ошиб бориши корхона фаолиятининг илмий асосда юри-тилаётганини билдиради.

Корхона бир неча ёки кўплаб турдаги маҳсулотлар ишлаб чиқарса, ишлаб чиқариш фаолияти самарасини умумлаштириб ўрганиш учун қуйидаги рентабеллик кўрсаткичидан фойдаланиши мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

$$\text{ИЧФУР} = (\text{МИЧЯФ} / \text{МИЧЯТ}) * 100\% \quad (3)$$

Бу ерда:

ИЧФУР - ишлаб чиқариш фаолиятининг умумий рентабеллиги;

МИЧЯФ – маҳсулотлар ишлаб чиқаришдан ялпи фойда;

МИЧЯТ – маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг ялпи таннархи.

Ишлаб чиқариш фаолиятининг умумий рентабеллиги кўрсаткичи билан корхонанинг маҳсулотлар ишлаб чиқариш фаолияти самараси умумлаштириб ўрганилади. Юқорида айтиб ўтганимиздек, бизнес фаолиятида бошқарув эҳтиёжларидан келиб чиқиб 3-формуладаги рентабеллик кўрсаткичи ҳам маҳсулотлар ишлаб чиқаришдан ялпи фойда (МИЧЯФ) маълумоти, ҳам соф фойда (СФ) маълумоти билан аниқланиши мумкин.

Таклиф этилган уч формуладан (1; 2; 3.) корхонада ҳисобот давридаги ишлаб чиқариш фаолияти молиявий натижаси фойдалилиги ҳамда капитал (инвестиция) сарфининг молиявий қайтимини аниқлашда фойдаланилади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш ёки ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллиги, яъни фойдалилиги даражаси кўрсаткичларини аниқлаш учун формулалар фақат муайян ҳисобот даврига тегишли маълумотлар асосида ҳисоб-китоб қилинади.

Капитал (инвестиция) сарфининг молиявий қайтимини аниқлашда эса инвестиция фаолияти учун белгиланган даврга тегишли ҳар бир маълумот умумий йиғинди тарзида олинadi ҳамда формулалар воситасида ҳисобланади. Мисол учун, инвестиция фаолияти учун беш йил давр белгиланган. Демак, маҳсулот ишлаб чиқаришдан фойда ёки маҳсулот ишлаб чиқариш таннархининг беш йиллик маълумотлари умумлашган ҳолда шакллантирилади.

Рентабеллик кўрсаткичининг пул маблағлари оқимида асосланиб ўрганилиши ҳам бу борадаги истиқболли йўналишлардан биридир. Бизнес фаолиятида пулдан пул чиқариш ҳолатини ҳисоб-китоб қилиш ҳамда уни тўғри бошқариш ҳозирги даврнинг қатъий талабидир.

Корхона бизнес фаолиятида рентабеллик кўрсаткичларини аниқлашни тўғри йўлга қўйиш билан биргаликда уларни иқтисодий жиҳатдан таҳлил қилиш ўта зарур тадбир саналади. Чунки иқтисодий таҳлил корхона бизнес фаолиятининг ажралмас қисмидир.

Ўрганишларимиз натижасидан келиб чиқиб, маҳсулот ишлаб чиқариш рентабеллик кўрсаткичларини қуйидаги тартибда таҳлил қилиш мақсадга мувофиқ, деб ҳисоблаймиз:

1. Корхона ишлаб чиқариш фаолиятидаги маҳсулот турларидан келиб чиқиб, уларнинг рентабеллик режа кўрсаткичларини ҳам алоҳида, ҳам умумлаштириб таҳлил қилиш;

2. Маҳсулот ишлаб чиқариш фаолиятидаги рентабеллик кўрсаткичлари тизимидаги динамик ўзгаришларни баҳолаш;

3. Маҳсулот ишлаб чиқариш фаолиятидаги рентабеллик кўрсаткичларининг ўзгаришларини омилли таҳлил қилиш;

4. Маҳсулот ишлаб чиқариш фаолияти рентабеллигини оширишга таъсир этувчи захираларни топиш.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки, корхоналар бизнес фаолиятида доимо самарага эришиб уни узлуксиз ривожлантира бориш бозор муносабатларига асосланган иқтисодиётнинг талабидир. Рентабеллик кўрсаткичларини тўғри аниқлаш ва таҳлил қилиш ҳамда уларнинг маълумотларидан мақсадга му-

вофиқ фойдаланиш корхоналар фаолиятини илмий бошқаришдаги муҳим асослардан бири бўлиб қолади. Соҳа мутахассислари иқтисодий муносабатларда содир бўлган ёки бўладиган воқеа-ҳодисаларни асосланган кўрсаткичлар воситасида олдиндан

кўра олсалар ҳамда уларни кенг қўламда тушунсалар, фаолиятда юзага келиши мумкин бўлган рискларнинг олди олинади. Бу эса бизнес фаолиятини мақсадга мувофиқ йўналтириш демакдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-фармонида 1-ИЛОВА “2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”.
2. А.В.Ваҳобов, Ғ.А.Ибрагимов, У.К.Якубов. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. -ТМИ. Т.:”Иқтисод-молия”. 2015. 368 б. (Б.137-139).
3. А.Х.Шоалимов, Ш.И.Илхамов, Ш.А.Тожибоева. Иқтисодий таҳлил ва аудит. Дарслик. -Т.:”Сано стандарт” 2017. 392 б. (Б. 119).
4. Б.А.Хасанов, Ф.Абдурахманова, З.Н.Кадирова, О.А.Норбоев. Анализ хозяйственной деятельности. Учебное пособие. -Т.: “Сано-стандарт”, 2017. 284 б.
5. М.К.Пардаев, Ж.И.Исроилов, Б.И.Исроилов. Иқтисодий таҳлил. Ўқув қўланма. –Т, 2017. 534 б. (Б. 389).
6. Н.Ф.Ишонкулов ва бошқалар. Иқтисодий таҳлил назарияси. Дарслик. “Сано-стандарт” 2014. 336 б. (Б. 295).
7. Shim K., Joel G. Siegel «Modern Cost Management & Analysis». Barron's Educational Series, USA. 2000. 346 p.
8. G.S.Gupta. “Managerial economics”. Published by Tata McGraw Hill Education. New Delhi, INDIA. 2011. 431 p.
9. Б.Ҳакимов, М.Юнусов, О.Очилов. Зарарсизлик нуқтасини ишлаб чиқариш левережи асосида амалга ошириш/ “Халқаро молия ва ҳисоб” электрон журнали. 2017 йил 1-сон.

Енгил саноатни барқарор ривожлантиришда тўқимачилик маҳсулотлари савдосини ташкил этишнинг аҳамияти

Наргиза МЎМИНОВА,
ТТЕСИ “Корпоратив бошқарув”
кафедраси доценти, PhD.

Жаҳон бозорларида глобаллашув ва диверсификация жараёнлари жадаллашаётган ҳозирги шароитда тайёр ҳамда ярим тайёр тўқимачилик маҳсулотлари экспортининг стратегик ва иқтисодий ресурс сифатидаги аҳамияти ортиб бормоқда. Умуман олганда эса, тўқимачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш ва экспорт қилиш, жумладан, пахта толасидан тайёрланган ип калаванинг жаҳон бозоридаги экспорти ҳажми ошмоқда. Бу соҳада сўнгги йилларда Хитой (24 фоиз), АҚШ (19 фоиз), Ҳиндистон (13 фоиз), Покистон (8 фоиз) давлатлари етакчилик қилмоқда¹. Ўзбекистоннинг охириги йилларда айна йўналишда эришган жиддий ютуқлари (экспорт улуши 5 фоиз) халқаро жамоатчилик томонидан эътироф этилмоқда.

Мамлакатимизда ушбу соҳада олиб борилаётган ислохотлар тўқимачилик маҳсулотларини йил сайин кўпайтиришга оид истиқболли режаларни амалиётга татбиқ этиш имконини бермоқда. Жумладан, тўқимачилик ва енгил саноатнинг 2014-2020 йилларда ривожланишининг мақсадли прогноз кўрсаткичларига мувофиқ, маҳсулотлар ишлаб чиқариш ҳажми 2020 йилгача 6,9 трн. сўмни таш-

Аннотация

Мазкур мақолада мамлакатимизда енгил саноат соҳасини барқарор ривожлантириш асослари, бунда тўқимачилик маҳсулотлари савдосини ташкил этишнинг аҳамияти ҳақида фикр юритилган.

В данной статье проанализированы основы стабильного развития легкой промышленности и значение организации торговли текстильной продукции для развития данной отрасли в Узбекистане.

The article analyzes the main developmental factors of the light industry and the significance of the organization of trade of the textile products for the further development of the light industry in Uzbekistan.

кил этиши, шу асно тайёрланадиган ип калавалар ҳажми 2,5 баробарга, газламалар 2,8 баробарга, шойи газламалар 2,7 баробарга, нотўқима матолар 1,5 баробарга, трикотаж матолар 2,7 баробарга кўпайиши белгиланган².

Фикримизча, айна йўналишда адо этилган ишлар тўқимачилик ва тикув-трикотаж саноати янада жадал ривожланишини, рақобатбардош маҳ-

Калит сўзлар: стратегик ва иқтисодий ресурс, миллий тўқимачилик маҳсулотлари, халқаро маркетинг концепцияси, хорижий инвестициялар.

¹ <http://www.trustedclothes.com>

² www.engilsanoat.uz расмий сайти маълумотлари.

сулотлар ишлаб чиқариш ассортименти кенгайишини таъминлайди. Шу билан бирга, соҳага хорижий инвестицияларни кўпроқ жалб қилишда қўл келади.

2007-2016 йиллар мобайнида енгил саноат корхоналарини моддий-техник жиҳатдан қўллаб-қувватлаш ва ишлаб чиқариш қамровини кенгайтириш борасида кўрилган чора-тадбирлар улар тайёрлаётган маҳсулотлар ҳажми республика ялпи ички маҳсулот ишлаб чиқаришида ҳамда миллий экспортнинг умумий ҳажмида салмоқли ўрин эгаллашига пухта замин ҳозирлади. Бу даврда мамлакатимиз енгил саноат корхоналарининг миллий иқтисодиётда эгаллаган мавқеи ҳақида қуйидаги фикрларни билдириш мумкин:

1. 2007-2016 йилларда енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмида ўсиш кузатилса-да (йиллик ўртача ўсиш 1,6 млрд. сўм), уларнинг мамлакат ялпи ички маҳсулоти ҳажмидаги салмоғи 2013 йилгача пасайиб борган. Бу юртимизда ялпи ички маҳсулот таркиби кенг миқёсда диверсификация қилинишига боғлиқ бўлган. 2013 йилдан эътиборан эса, енгил саноат маҳсулотларининг ЯИМдаги улуши ўртача 9,2 фоизга кўтарилган.

2. 2007-2016 йилларда тўқимачилик маҳсулотлари ҳажми ўсиб борди, аммо уларнинг жами ялпи ички маҳсулот ҳажмидаги улуши сезиларсиз, ўртача 5-5,5 фоиз оралиғида бўлди.

Бизнингча, ўлкамизда енгил саноат маҳсулотларининг хом ашё захираси бисёрлиги, ишчи кучи арзонлиги, ишлаб чиқариш дастгоҳларини янгилаш даражаси тезлиги ва бошқа имкониятлар мавжудлиги, соҳага катта эътибор қаратилаётгани боис тайёр маҳсулотлар ҳажмини ошириш мақсадга мувофиқдир. Бунинг учун қуйидаги ишларни бажариш зарур:

а) енгил саноат маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ҳудудий тақсимланишида мутаносибликни таъминлаш;

б) соҳа маҳсулотлари экспортини ривожлантириш бўйича ўтказилаётган халқаро ярмаркаларнинг савияси ва сифатини яхшилаш;

в) енгил саноат маҳсулотларини ишлаб чиқаришда кенг имкониятларга эга кластер тизимини жорий этиш.

Мамлакатимиз енгил саноати саноатнинг бошқа тармоқларига нисбатан такомиллашиш ва ривожланишнинг узоқ йўлини босиб ўтган йўналишлардан бири саналади. Уни бошқариш ва тараққий этти-

риш йўлида изчил олиб борилган ислоҳотлар соҳа маҳсулотлари жаҳон бозорида ҳам ўз харидорларини топиш имкониятларини кенгайтди. Қолаверса, Мустақиллик йилларида миллий иқтисодиётимизга хорижий инвестициялар барқарор равишда жалб этилгани ва қулай ишбилармонлик муҳити шакллантирилгани енгил саноат жадал ривожланишига туртки берди.

Саховатли заминимизда униб-ўсадиган пахта толасини ўзимизда қайта ишлаш 1991-2015 йиллар оралиғида 7 фоиздан 35 фоизгача ошди. Инчунин, ҳозир тармоқ 450 минг тонна ип калава, 296 млн. квадрат метр газлама, 90 минг тонна трикотаж мато, 270,2 млн. дона тикувчилик-трикотаж маҳсулотлари ишлаб чиқариш қувватларига эга.

Енгил саноатнинг бошқа соҳаларидаги ишлаб чиқаришлари қуйидагилардан иборатдир:

а) чарм маҳсулотлари тармоғи – табиий чарм, бахмал чарм, майин тери, балиқ териси, пойабзалларнинг резина таглиги, ички қисмлари учун қаттиқ сунъий чарм, табиий ва сунъий чармдан йўл, атторлик ва спорт буюмлари, бошқариладиган ҳайвонлар учун хомут, эгар, жилов, тизгин ва бошқа анжомлар;

б) мўйна маҳсулотлари тармоғи – қўй териси ва жунига ишлов бериш ва бўяш билан шугулланувчи, мўйналарни саралаш, мўйнали пўстинлар ва бош кийимлар, ёқалар, қўлқоплар ва бошқа сунъий ва табиий мўйнадан кийим-кечақлар;

в) пойабзал маҳсулотлари тармоғи – чармли, газмол, аралаш матоли, миллий, ортопедик пойабзаллар ва тагчарми, чарм ва чарм ўрнини босувчи материаллардан тайёрланган бошқа турдаги оёқ кийимлари.

Тўқимачилик маҳсулотлари билан ишлаш эра-миздан олдин Ҳиндистон, Миср, Перу, Хитой, Мексикада шакланган. Одамлар табиий пахта ва жун толаларини қўлда йигириб, матолар тўқишган. Бора-бора бу иш ҳар хил ускуналар ёрдамида бажарила бошланган. Тўқимачилик саноатининг ривожланиши дастлаб ип йигириш технологияси шаклланиши, сўнгра пахтадан тола ажратиш, матолар тўқиш ва якка тартибдаги ҳунармандчилик асосидаги тикувчилик вужудга келиши каби босқичлардан ўтган. Вақт-соати етиб, саноат кескин ривожланиши жараёнида якка тартибдаги ишлаб чиқаришлар бирлаша борган ва йирик тўқимачилик ишлаб чиқариши вужудга келган. Экспортга йўналтирила-ган ва маҳаллийлаштирила-диган ишлаб чиқариш

қувватларига эга бўлгани боис у иқтисодийнинг муҳим тармоғи сифатида узлуксиз ривожланган. Соҳа маҳсулотлари аҳолининг зарурий эҳтиёжларини қондиришдан ташқари, эстетик хусусиятларга бойлиги билан ажралиб туради. Бу уларнинг ассортименти кўпайтиришга алоҳида талаблар қўяди. Улар қуйидаги ишларни амалга оширишни тақозо этади:

- тўқимачилик маҳсулотларига нисбатан янги талабни шакллантириш, шу тариқа танланган бозор сегментидаги рақобат муҳитида устунликка эришиш;

- янги маҳсулот турларини ишлаб чиқаришга шароит яратиш, сифатга талабни кучайтириш;

- ички бозорни тўқимачилик маҳсулотлари билан бойитиш;

- бу маҳсулотлар харидорларини кўпайтириш ва уларнинг талаб-истакларини қондириш.

Тадқиқотлардан аён бўлишича, корхоналар ассортимент тизимини ривожлантиришга бозордаги талаб конъюнктурасининг ўзи мажбур қилади. Бунда ҳар бир савдо субъекти рақобатчилар мижозларини жалб этиш учун товарлар ассортиментини кўпайтиришга, янги товарларни реклама қилишга маркетинг стратегиясининг муҳим таркибий қисми сифатида қарайди.

Тўқимачилик саноатида маҳсулотлар ишлаб чиқариш учун хом ашё сифатида табиий пахта, ипак, каноп, зиғир, жун толаларидан фойдаланилади. Бундан ташқари, маҳсулот тайёрлаш жараёнида кимёвий толалар ҳам муҳим хом ашё бўлиб хизмат қилади.

Тўқимачилик саноатининг асосий маҳсулотлари бўлмиш матолар табиий ва кимёвий толалардан турли дастгоҳлар воситасида ҳар хил ўлчамли ипларни йигириш асосида ишлаб чиқарилади. Улардан кўйлак, костюм, пальто, техник кийимлар, болалар кийимлари тикилади. Шунингдек, газламалар трикотаж, атторлик маҳсулотлари, тикув иплари, пойабзал матолари тайёрлашда қўшимча хом ашё сифатида ишлатилади.

Тўқимачилик саноатини ривожлантириш учун соҳадаги ишлаб чиқариш ва сотиш жараёнларини ўзаро мувофиқлаштириш керак. Бунинг учун ўша маҳсулотларни тайёрлаш жараёнида уларга нисбатан бозордаги талаб ўзгариши, харидорлар гуруҳининг истеъмол хусусиятлари, рақобатчи хўжалик юритувчи субъектларининг маркетинг стратегияси каби жиҳатларга асосланишни талаб қилади. Ушбу

масалаларни ижобий ҳал этишнинг асосий шартларидан бири ишлаб чиқариш ва маркетинг хизматларини ўзаро ҳамкорликда ташкиллаштиришдир. Илмий ишда тадқиқ этилаётган тўқимачилик корхоналари ҳам иқтисодийни ҳудудий ривожлантириш ва аҳолининг бирламчи истеъмол эҳтиёжларини қондиришда муҳим ўрин тутди.

Биз республика тўқимачилик тармоғининг 2007-2016 йиллардаги ҳудудлар бўйича ишлаб чиқариш ҳажмлари динамикасини таҳлил қиларканмиз, қуйидаги маълумотларга эга бўладик:

1. 2007 йилда тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришда йирик улушни ташкил этган аксарият вилоятлар (Бухоро – 11,5 фоиз, Қашқадарё – 10,9 фоиз)да ишлаб чиқариш ҳажмлари 2016 йилда пасайган.

2. Енгил саноат корхоналари кўп ҳудудларда тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажмлари юқори улушни ташкил этган (Фарғона вилоятида 13,5, Тошкент шаҳрида 10,1 ва Андижон вилоятида 10,3 фоиз). Бироқ Наманган вилоятида бундай корхоналар кўпчилигига қарамай, тўқимачилик маҳсулотлари тайёрлаш 6,4 фоиздан ошмаган.

Бу таҳлиллар ҳам юртимизда тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришнинг ҳудудий диверсификацияланишида талай номувофиқликлар мавжудлигини кўрсатади.

Маҳсулотлар турини кўпайтириш, сифатини яхшилаш, меҳнат унумдорлигини ошириш, технологик жараёнларни замонавийлаштириш бугунги кунда тўқимачилик саноати олдида турган муҳим вазифалар сирасига киради. Чунки тўқимачилик маҳсулотлари савдосини рағбатлантириш кўп жиҳатдан уларни ишлаб чиқариш жараёнини тақомиллаштиришга, сифатига, ташқи кўриниши ва безагига боғлиқ бўлади.

Масалага шу нуқтаи назардан ёндашганда, тўқимачилик саноатининг республика иқтисодийтини ривожлантиришдаги қатор устувор жиҳатларини алоҳида қайд этиш мумкин.

Соҳа корхоналарининг республика экспорт салоҳиятини оширишдаги аҳамияти ошиб бораётгани. Унинг тизимидаги экспортёр корхоналар шундай фаолият билан машғул хўжалик субъектлари ўртасида юқори рейтингга эга. Бу тармоқ экспортбоп маҳсулотларнинг кенг номенклатурасига – ип-калавадан то тайёр маҳсулотгача эгаллиги билан ажралиб туради. Бугунги кунда тизим корхоналари ўз маҳсулотларини Россия, Германия, Польша

ша, Туркия, Хитой каби 30 дан ортиқ мамлакатга экспорт қилмоқда. Шунингдек, тармоқ корхоналари энгил саноат маҳсулотлари халқаро ярмаркаларида фаол қатнашиши натижасида салоҳиятли инвесторлар билан кўплаб ўзаро манфаатли шартномалар тузилди. Бугунги кунда йирик экспортчи корхоналар томонидан Европа Иттифоқи, МДХ ва Осиё давлатларида 42 тадан зиёд дилерлик тузилмаси ташкил этилган.

Статистик маълумотларга кўра, Ўзбекистон тўқимачилик корхоналари томонидан ишлаб чиқарилган асосий маҳсулот турлари экспорти географияси 2017 йилнинг 1 январь ҳолатига қуйидагича бўлган:

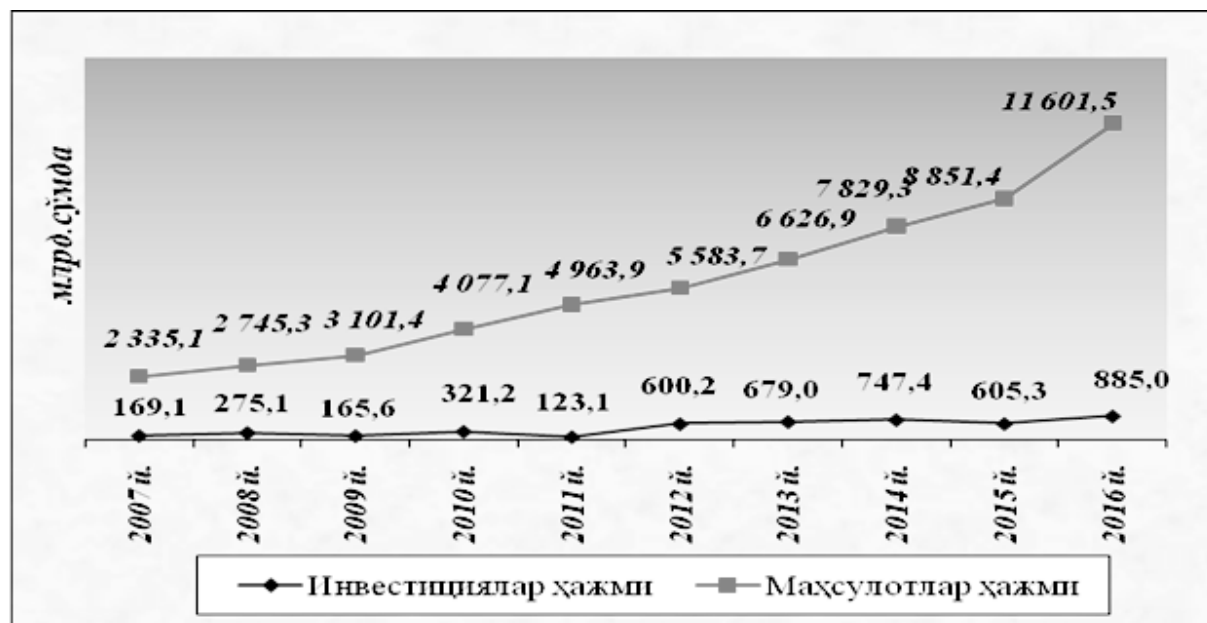
- 18,5 млн. долларлик хом ипак (БАА, Вьетнам, Туркия, Эрон, Хитой, Ҳиндистон, бошқа мамлакат – 1 та;
- 31,7 млн. долларлик ип газлама (Италия, Қирғизистон, Қозоғистон, Польша, Россия, Чехия, бошқа мамлакатлар – 20 та;
- 13,6 млн. долларлик гиламлар (Афғонистон, Россия, Туркия, Қирғизистон, Қозоғистон, Хитой, бошқа мамлакатлар – 6 та;
- 3,6 млн. долларлик пайпоқлар (Беларусь, Германия, Италия, Қирғизистон, Латвия, Қозоғистон, Россия);
- 28,8 млн. долларлик костюм, пиджак, шим каби

маҳсулотлар (Беларусь, Италия, Қирғизистон, Қозоғистон, Россия, Туркменистон, бошқа мамлакатлар – 10 та;

46,1 млн. долларлик трикотаж матоси (полотно), (Беларусь, Қирғизистон, Қозоғистон, Россия, Туркия, Украина, бошқа мамлакатлар – 6 та.

Тўқимачилик корхоналари республикада инвестициялаш даражасини оширишга, шунингдек, иқтисодиётга хорижий валюта тушумини кўпайтиришга катта ҳисса қўшаётгани. Мустақиллик йиллари республикамизда илғор мамлакатлар инвестицияси иштирокида 150 дан зиёд энгил саноат корхоналари қад ростлади. Тармоққа 1,9 миллиард АҚШ долларида ортиқ миқдордаги инвестициялар (шундан 1,3 млрд. доллари хорижий, қолгани маҳаллий инвестициялар ва банк кредитлари) жалб қилинди. Бу далиллар соҳа корхоналарининг экспорт салоҳияти тобора ошаётганидан далолат беради (1.1.-чизма):

Шунингдек, 2014 йилги Инвестиция дастури доирасида ялпи қиймати 165 миллион долларга тенг 33 та лойиҳа ўзлаштирилиб, талай янги корхоналар фойдаланишга топширилди, олдиндан мавжудлари модернизация қилинди. Уларнинг шарофати билан қўшимча равишда йилига 34,55 минг тонна ип калава, 20,36 миллион квадрат метр газлама, 5 минг тонна трикотаж мато, 2 миллион жуфт пайпоқ, 9,58

1.1.-чизма. Республика тўқимачилик тармоғига 2007-2016 йилларда киритилган хорижий инвестициялар ва ишлаб чиқарилган маҳсулотлар ҳажми динамикаси.

Манба: Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф томонидан ишлаб чиқилган.

миллион дона кийим-кечак ишлаб чиқариш имконияти қўлга киритилди.

Охириги вақтларда жаҳон иқтисодиётида юзага келган вазият тўқимачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш маркази Европа ва АҚШдан ривожланаётган Жануби-Шарқий, Марказий Осиё ва Жанубий Америкага кўчишига олиб келди. Ана шу жараёнда соҳага маҳаллий ва чет эл инвестициялари мунтазам жалб қилиниб, илғор технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналар бунёд этилиши, маҳсулотлар сифати халқаро талабларга мувофиқлаштирилиши Ўзбекистон дунё тўқимачилик ҳамжамиятида ўзига хос ўрин эгаллашига замин яратмоқда. Республикамизда тайёрланаётган айти турдаги товарларнинг 75 фоизи жаҳонга машҳур компаниялар дастгоҳлари ўрнатилган қўшма ва хорижий корхоналар ҳиссасига тўғри келмоқда. Эндиликда тўқимачилик маҳсулотлари юқори қўшилган қиймат даражасига эга, валюта тушуми учун қулай, давлат бюджетининг даромад қисмини шакллантирадиган, шунингдек, ижтимоий дастурларни амалга оширадиган манбалардан бирига айланиб бормоқда.

Давлат раҳбарининг 2010 йил 15 декабрдаги “2011-2015 йилларда Ўзбекистон Республикаси саноатини ривожлантиришнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ҳамда 2011 йил 30 мартдаги “Тўқимачилик саноати корхоналарини жадал ривожлантиришни рағбатлантириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорлари энгил саноат тармоғи учун кенг имкониятлар эшигини очди. 2012 йили Қорақалпоғистонда “Элит стар текстиль” (қиймати 4,9 млн. доллар), учта вилоятда “Ўзтекс Шовот” (32,4 млн. доллар), “Фарғона – Турон текстиль” (10 млн. доллар), “Бухоро энерго текстиль” (2,8 млн. долларлик) сингари йирик корхоналар ишга туширилди. Тизим корхоналарини юқори технологияли ускуналар билан жиҳозлаш мақсадида Кореянинг “ТМС”, Туркиянинг “ТТМ Макина” компаниялари билан пайпоқ тўқийдиган автоматлар, пилталаш ва тараш машиналари ҳамда тўқиш ускуналари ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш

борасидаги изланишлар давом эттирилди. Бу лойиҳалар амалга оширилиши учун 10 млн. доллардан ортиқ инвестиция йўналтирилди.

Тўқимачилик соҳаси республикада янги иш ўринлари яратиб, бандлик муаммосини ҳал этиш, аҳоли даромадлари ва фаровонлигини оширишнинг бош манба эканлиги. Тармоқ корхоналари асосан қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишлашга ихтисослашгани уларнинг мамлакатда ишсизликни камайтиришдаги аҳамиятини оширади. Бинобарин, соҳа кенгайтирилиши туфайли ҳозиргача 3700 дан ортиқ янги иш ўрни очилди. Шунингдек, нисбатан кам маблағ сарфлаши сабабли унга кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини жалб этиш имкониятлари кенгайди. Бу тармоқ ривожини жадаллаштиришга, рақобат бозорини шакллантиришга хизмат қилмоқда.

Тўқимачилик саноатининг миллий иқтисодий тимиздаги ўрнини янада мустаҳкамлаш соҳа корхоналарини модернизациялашни, улардаги ишлаб чиқаришни қайта таъмирлашни, техник ва технологик янгилашни талаб қилади. Маҳаллий тўқимачилик машинасозлиги корхоналарини қуриш эса нур устига нур бўлади.

Дарвоқе, ҳозир соҳани ривожлантириш, 2020 йилга қадар корхоналарни модернизациялаш учун 1 млрд. АҚШ доллари яқин маблағ ажратилмоқда. Бундан ташқари, четдан келтирилган асбоб-ускуна ва дастгоҳларнинг техник имкониятларидан самарали фойдаланиш учун Германиянинг “Truchler”, “Oerlikon tekstile”, Швейцариянинг “Rieter”, Италиянинг “Marzoli”, “Savio”, Япониянинг “Toyota” ва бошқа фирмалар маҳсулотларига хизмат кўрсатиш ҳамда уларни таъмирлаш бўйича сервис марказлари фаолияти такомиллаштирилмоқда.

Хулоса ўрнида айтидиган бўлсак, тўқимачилик тармоғи иқтисодий тимизнинг муҳим бўғини саналади. У республика энгил саноатининг миллий ва халқаро бозорларда нуфузли обрў-эътиборга эга ишлаб чиқариш тузилмаси сифатидаги мавқеи янада мустаҳкамланишига кўмаклашади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. <http://www.trustedclothes.com>
2. www.engilsanoat.uz расмий сайти маълумотлари.
3. “Ўзбекенгилсаноат” АЖнинг www.legprom.uz расмий сайти маълумотлари.

УЎТ:338.001.76.(575.1)

Иқтисодиётни модернизациялаш

шароитида саноатлаштириш тадбирларини ишлаб чиқишнинг назарий асослари

Отабек ГУЛАМОВ,

Ўзбекистон Республикаси

Қуrolли кучлари академияси ўқитувчиси.

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг қўламли ислохотлар пухта ўйланган режа ва дастурлар асосида амалга оширилмоқда. Ҳар бир ривожланиш дастури аниқ натижага эришишни кўзлаб, республикаимиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётининг барча муҳим жиҳатларини қамраб олаётир.

Аннотация

Мақолада ҳозирги кунда долзарб ҳисобланган саноатлаштириш тадбирларини ишлаб чиқишнинг назарий асослари таҳлил этилган.

В статье рассмотрены актуальная проблема индустриализации промышленности в условиях модернизации экономики и теоретические основы разработки её мероприятий.

The article deals with the actual problem of industrialization of industry in terms of economic modernization and the theoretical basis for development of its activities.

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида миллий иқтисодиёт корхоналарининг ички ва ташқи бозорларда рақобатбардошлигини ошириш бўйича вазифалар белгилаб берилган.

Миллий иқтисодиёт корхоналарини рақобатбардошлигини оширишда белгилаб берган муҳим вазифалари қуйидагилардан иборат:

– 2020 йилгача саноатнинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини босқичма-босқич 40 фоизгача кўпайтириш;

– машинасозлик, енгил саноат, биринчи галда, ип-газлама ва тикувчилик;

– саноатини янада юқори суръатлар билан ривожлантириш;

– саноат ишлаб чиқаришининг ҳудудий жойлашuvi ва таркибини такомиллаштириш масаласини ҳал этиш;

– маҳаллий хомашёни қайта ишлаш билан шуғулланадиган ва рақобатга бардошли тайёр маҳсулот ишлаб чиқарадиган кичик корхоналар ва микрофирмалар ташкил этишга устувор аҳамият бериш;

– замонавий ишлаб чиқариш яхши ривожланмаган аҳоли пунктларида кичик корхоналар ёки маҳаллий хомашё асосида маҳсулот ишлаб янги қўшма корхоналар ташкил этиш, мавжуд ишлаб чиқариш қувватларини модернизация қилиш ва технологик янгилашга йўналтирилаётган хорижий инвестицияларни янада кенг қўлабда жалб этиш.

Ушбу вазифаларни амалга ошириш саноатлаштириш стратегиясини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда.

Калит сўзлар: ҳаракатлар стратегияси, саноатлаштириш стратегияси, миллий ишлаб чиқариш, инновацион жараён, огир саноат, саноатлаштириш сиёсати.

Саноатлаштириш стратегиясида давлат ташқи савдо сиёсати, инвестиция-қурилиш мажмуасини такомиллаштириш, солиқ, божхона ва ҳудудий тараққиёт сиёсатларининг самарали воситаларидан унумли фойдаланиш ҳал қилувчи аҳамият касб этади.

Айтиш ўринлики, миллий ишлаб чиқаришни саноатлаштириш сиёсати саноат тармоғидаги иқтисодий-молиявий, ташкилий-ҳуқуқий, техник-инновацион жараёнларни рағбатлантириш, хусусий сектор имкониятларини тўла сафарбар қилишга шарт-шароит яратиш чора-тадбирлари билан биргаликда, иқтисодиётнинг бошқа тармоқлари билан саноатнинг интеграциялашувини қўллаб-қувватлашни тақозо этади.

Саноатлаштириш жараёни иқтисодиётнинг барча тармоқларига, хусусан, қишлоқ хўжалиги, хизмат кўрсатиш соҳаларига жадал кириб бориши билан, яъни техника ва машинанинг ишлаб чиқариш жараёнига кенгроқ кириб бориш билан тавсифланади.

Жаҳон мамлакатлари саноатлаштириш тажрибасида, дастлаб саноат тараққиётида қишлоқ хўжалиги ва тоғ-кон хом-ашёсини қайта ишлаш соҳалари жадал ривожлантирилгани кўринади. Саноатлашган жамиятда эса қайта ишлаш саноатининг ўзи ахборот технологиялари ёрдамида юқори даражада такомиллаштирилади. Саноатлаштириш жараёнида саноатда йирик хусусий корпорациялар шаклланади ва бу саноатлашган жамиятнинг асосий белгисига айланади.

Ҳозирда Жанубий-Шарқий Осиё мамлакатларида оғир саноат тармоқларига эга бўлмаган ҳолда, ахборот технологиялари ишлаб чиқаришга юқори даражада ихтисослашиш натижасида, бу соҳада катта даромадларни қўлга киритаяптилар.

Саноатлаштириш сиёсати глобаллашув шароитида иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини хусусий тадбиркорликнинг ривожланишини рағбатлантириш орқали оширишга қаратилган бўлиб, бу сиёсат алоҳида тармоқ ёки тармоқларни ривожлантиришга нисбатан кенгроқ мақсадни кўзлайди. Бунинг натижасида иқтисодиётнинг қиёсий устунликлардан фойдаланиш имкониятлари кенгаяди ва мамлакатнинг барча ресурсларидан самарали ва тўлиқ фойдаланишга эришилади.

Саноатлаштириш сиёсати – муайян мамлакатда иқтисодиёт тармоқларини таркибий жиҳатдан қай-

та қуриш, ҳаётий зарур саноат тармоқларини барпо этиш ва ривожлантиришга қаратилган тадбирлар мажмуидир. Аммо бу жараёни тезлаштиришда бу билан чекланиб қолмасдан, ишлаб чиқариш инфратузилмасини барпо этиши, саноат ишлаб чиқаришини бошқарувчи, янгиловчи интеллектуал асосни яратиши тақозо этилади[3].

Истиқболда қуйидаги асосий ўзгаришлар саноатлашув жараёнининг жадал ривожланишини белгилаб беради:

- саноат корхоналарида глобаллашувнинг таъсирини кучайтиришда бозорнинг самарали фаолият олиб боришини таъминлаш;

- ахборот технологияларига асосланган ИТТ йўналишининг таъсири ортиб боришини иқтисодиётнинг тармоқларида кенг ёйиш;

- илмталаб саноатда кичик ва хусусий тадбиркорлик фирмаларининг аҳамиятини ошириб бориш ва ўсишини таъминлаш;

- замонавий тармоқлар ва ишлаб чиқариш соҳаларининг пайдо бўлишига шароит яратиб бериш, самарадорлиги кескин пасаяётган тармоқларни алмаштириш.

Юқоридаги мулоҳазаларни умумлаштириб айтиш мумкинки, саноатлаштириш – глобаллашув шароитида илғор технологияга асосланган саноат тармоқларининг хусусий сектор ва давлат томонидан жадал ривожлантирилиши ҳамда илмий-техника ютуқларининг барча соҳаларда кенг қўлланилиши орқали миллий иқтисодиётнинг жаҳон хўжалигидаги рақобатбардошлигининг доимий ошиб боришини билдирувчи иқтисодий-технологик жараёндир. Бу жараённинг мураккаблиги шундаки, унинг имконият даражасига қараб, кучли рақобат шароитида мамлакатларнинг халқаро меҳнат тақсимоотида фаол иштирокини таъминлайди.

Айтиш жоизки, саноатлаштириш жараёни бутунги кунга келиб, барча мамлакатлар учун бир ҳаётий зарурият эканлиги кўринмоқда, чунки жаҳон хўжалигининг глобаллашаётган бир даврида мамлакатлар ўртасида пайдо бўлган “чексиз рақобат муҳит” ва юқори суръатлар билан авж олаётган боғлиқлик даражасининг ортиши миллий саноатни модернизациялашни тақозо қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.

2. Н.Б.Холматов, Н.А.Имомова. “Ўзбекистонда саноатлаштириш сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг илмий-назарий жиҳатлари”. Иқтисод ва молия, 2010 йил 1-сон, 20-23-б.

УЎТ:330.3:332.1

Минтақани ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқишнинг илмий-услубий асослари

Орынбай НАЗАРБАЕВ,
Қорақалпоқ Давлат университети
“Иқтисодиёт” кафедраси доценти, и.ф.н.
Эльмира МАДЕНОВА,
“Иқтисодиёт” кафедраси ассистенти,
мустақил тадқиқотчи.

Мамлакатимизда иқтисодиётни бошқаришда ўрта ва узоқ муддатли стратегия, концепция, мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш ва уларни амалга ошириш бўйича кенг қамровли ўзгаришлар амалга оширилмоқда. Шу жумладан, Президентимиз Ш.Мирзиёев томонидан имзоланган Ўзбекистон Республикаси маъмурий ислохотлар концепциясида “Мамлакатнинг интеллектуал ва технологик салоҳиятини оширишнинг узоқ муддатли сценариялари асосида устувор соҳа ва тармоқлар ва минтақаларни инновацион ривожлантиришнинг келажакдаги моделларини шакллантириш имконини берадиган стратегик режалаштириш тизимини яратиш” лозимлиги кўрсатиб ўтилган¹.

Аннотация

Мақолада минтақа иқтисодиётини барқарор ривожлантириш стратегиясининг зарурияти ва долзарблиги, минтақани узоқ муддатли барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш тизими, ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш тартиби, тузилиши ва услублари кенг ёритилган.

В статье подробно раскрываются необходимость и актуальность стратегии стабильного развития экономики региона, система разработки долгосрочной стабильной социально-экономической стратегии, методы, структура и опыт разработки стратегии развития.

The article describes actual problems of economic development in regions, the preparedness of the system to the long-term and stable socio-economic development strategy and methods of its accomplishment.

2017 йилдан бошлаб мамлакатимизда тармоқлар ва минтақаларни ривожлантиришни ўрта муддатли стратегияси, концепциялари,

мақсадли дастурлар ишлаб чиқиш миқёси кескин кўпайганлигини, оператив бошқарувдан келажакни кўзлаган ҳолда иқтисодиётни тартибга

Калит сўзлар: стратегия, регион, прогноз, барқарор ривожланиш, инновация.

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиqlаш тўғрисида”ги фармони. Тошкент.

солишда тубдан бурилиш бўлганлигини эътироф этиш лозим.

Айниқса, бу ўринда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясини тасдиқланганлиги ва ижро этилаётганлигини таъкидлаш лозим².

Бизнинг тадқиқот объектимиз бўлмиш Қорақалпоғистон Республикаси бўйича ҳам бир қатор янги дастурлар қабул қилинди. Жумладан, “Қорақалпоғистон Республикаси ҳудудларини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш дастури тўғрисида”ги (Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг қарори, Тошкент 2017 йил 17 январь), “2017-2021 йилларда Орол бўйи минтақаларини ривожлантиришнинг давлат дастури тўғрисида”ги (Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, Тошкент, 2017 йил 18 январь) қарорлари алоҳида аҳамият касб этади.

Ўз навбатида мамлакат Президенти Ш.М.Мирзиёев томонидан белгилаб берилган иқтисодий ривожлантиришнинг янги устувор йўналишлари минтақалар доирасида узоқ муддатли стратегияни ишлаб чиқишга қаратилган илмий-амалий тадқиқотлар учун фундаментал асос яратади.

Минтақани узоқ муддатли барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш маълум тизимга асосланиши лозим.

Тақлиф этилаётган тизимнинг бошланғич нуқтаси Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегиясидан иборат бўлиши шарт.

Мамлакат миқёсида ягона минтақаларни ривожлантириш стратегиясининг кейинги босқичида амалга оширилаётган тадқиқот объекти, жумладан, Қорақалпоғистон Республикасини ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш стратегияси ишлаб чиқишнинг билдиради.

Охири босқич, алоҳида шаҳарлар ва туманларни ривожлантириш стратегиясини ўз ичига олади.

Иқтисодий адабиётларда минтақани ривожлан-

тириш стратегиялари турли кўринишли шаклларда ишлатилади.

Амалиётда асосан минтақани ривожланиш стратегияси давлат томонидан ишлаб чиқилган мақсадли дастурлар орқали амалга оширилади. Мисол учун минтақани комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш устувор вазифалар қаторига киритилганлиги сабабли, Қорақалпоғистон Республикаси, барча вилоятлар ва Тошкент шаҳарни 2017-2018 йилларда комплекс ривожлантириш дастурлари ишлаб чиқилди³.

Ривожланиш стратегиясининг шакли сифатида иқтисодийнинг айрим тармоқлари ва соҳаларини ривожлантириш стратегияларини, прогнозларини, дастурларини айтиб ўтиш лозим. Масалан, Қорақалпоғистон Республикасида балиқчилик тармоғини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида⁴. Амалий жиҳатдан кам қўлланиладиган минтақаларни ривожлантириш стратегияси шаклларида минтақа аҳолисини жойлаштиришнинг узоқ муддатли схемаси, шаҳарларнинг бош режаларини киритиш мумкин. Мисол учун Нукус шаҳрини 2035 йилларга мўлжалланган бош режасини ишлаб чиқиш Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган⁵.

Минтақани ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш маълум услубиёт ва услубларга асосланади. Услубий ёндашувлардан бири сифатида стратегияни ишлаб чиқишда асосий эътибор учта муҳим вазифани ҳал қилишга қаратилиши лозим⁶. Биринчидан, минтақада жойлашган йирик корхоналарнинг ривожланиш стратегиясини аниқлаш. Иккинчидан, бизнес муҳитни ва шароитни баҳолаш. Учинчидан, минтақада бошқарув фаолиятининг самарадорлигини ошириш.

Минтақани ривожлантириш стратегиясининг асосий услубларида бири бу прогнозлаштиришдир. Минтақаларни келажакда ижтимоий-иқтисодий ривожланишини аниқлашда турли прогнозлаштиришнинг усул ва шаклларида фойдаланилади.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони. Тошкент, 2017 йил 7 февраль.

³ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил январь-июнда қабул қилган қарорлари (2017-2018 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида).

⁴ Қорақалпоғистон Республикасида балиқчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 6 майдаги қарори.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 20 майдаги қарори.

⁶ Идрисов А. Стратегия развития регионов. ПРО Инвест Консалтинг. 2009, 18 стр.

Умуман, хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози яна бир бор узоқ муддатга мўлжалланган ривожланиш стратегияси зарур эканлигини кўрсатди. Ривожланиш стратегиясини ишлаб чиқиш минтақа миқёсида ҳам жуда долзарб бўлиб, ундан самарали фойдала-

ниш марказий ва маҳаллий бошқарув тизимининг фаолияти самарадорлигини янада ошишига, табиий-иқтисодий салоҳиятдан унумли фойдаланишга, барқарор иқтисодий ўсишни таъминлашга, айниқса аҳоли турмуш даражасини босқичма-босқич оширишда муҳим механизм бўлиб хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.М.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 8 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги фармони. Тошкент.
2. Ш.М.Мирзиёев. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги фармони. Тошкент.
3. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Тошкент. Фанлар Академияси, 1991 й. 715-бет.
4. Егоршин А.А. Теория и практика стратегического планирования в регионе. М.2004, - 163 стр.
5. Смирнов Е.П. Стратегия развития регионов: Теория, практика, новые подходы. Финансы, экономика, безопасность. 2005, - 214, стр9. Ахмедов Т.М. и др. Региональная экономика. Москва, 2006, -236стр.
6. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил январь-июнда қабул қилган қарорлари (2017-2018 йилларда Қорақалпоғистон Республикасини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари дас-тури тўғрисидаги).
7. Қорақалпоғистон Республикасида балиқчиликни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисидаги. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 6 майдаги қарори.
8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2016 йил 20 майдаги қарори.

Макроиқтисодиёт фанини ўқитишда илғор педагогик технологиялардан фойдаланиш

Шамшинур ЯКУБОВА,
Қарши Давлат университети
иқтисодиёт фанлари номзоди.

Хозирги даврда таълим тизимини ислоҳ қилиш давлатнинг изчил ва барқарор тараққиёти, аввало, унинг иқтисодий равнақи йўлидаги муаммоларни ижобий ҳал этишга бевосита тааллуқли. Мамлакатнинг жаҳон ҳўжалигидаги мавқеини белгилашда унинг ҳудуди ёки хом ашё захиралари ҳажми асосий ўрин эгалламайди.

Глобаллашув жараёнлари жамият ҳаётининг барча жабҳаларини кенг қамраб олаётган бугунги даврда миллий ҳўжаликнинг рақобатбардошлик даражаси глобал рақобатда муваффақиятли иштирок этишнинг асосий шарти ҳисобланади. Бу кўрсаткич мамлакатнинг юқори технологияли, инновацион маҳсулотлар ишлаб чиқариш салоҳиятига яқиндан боғлиқ.

Мамлакат жаҳон ҳўжалиги тизимида ўзига хос ўрин эгаллаши учун ишлаб чиқариш ва кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни тўғри йўлга

Аннотация

Мақолада замонавий педагогик технологияларнинг таълим тизимидаги ўрни ва аҳамияти таҳлил қилинган ҳамда макроиқтисодиёт фанини ўқитишда бугунги давр адабиётларининг ўзига хос жиҳатлари ёритилган. Шунингдек, ҳудудий олий ўқув юртларида ушбу фанни ўқитиш жараёнига замонавий модулли таълим тизимини татбиқ этиш юзасидан таклиф-мулоҳазалар билдирилган.

В статье анализируются роль и значение применения современных педагогических технологий в сфере обучения, рассмотрены основные аспекты современной литературы по макроэкономике, а также приведены основные выводы и предложения по внедрению модульной системы обучения в преподавании макроэкономики в региональных вузах.

The article analyzes the role and importance of the application of modern pedagogical technologies in the field of education, examines the main aspects of contemporary literature on macroeconomics, as well as the main conclusions and proposals for the introduction of a modular education system in the teaching of macroeconomics in regional higher education institutions.

қўйиш, бунинг учун кадрлар тайёрлаш тизимини мунтазам ва изчил равишда такомиллаштириб бориш лозим.

Президентимиз томонидан сўнгги пайтларда қабул қилинган тегишли қарорларда айтилишидаги ислохотлар самарасига алоҳида эътибор қаратилган. Жумладан, олий таълим муассасаларини замонавий ахборот-коммуникация технологиялари воситалари билан жиҳозлаш, уларнинг талабалари, ўқитувчилари ва ёш тадқиқотчиларнинг жаҳон таълим ресурслари, замонавий илмий ада-

Калит сўзлар: замонавий педагогик технология, инновацион таълим технологиялари, модуль тизими, макроиқтисодиёт, иқтисодий ўсиш.

биётларнинг электрон каталоглари ва маълумотлар базаларига кириш имкониятларини кенгайтириш кечиктириб бўлмайдиган муҳим вазифа эканлиги таъкидланган [2]. Айни чоғда, ушбу даргоҳларда таълим сифатини оширишга, улар юртимизда изчил давом эттирилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирок этишига ҳалақит бераётган тўсиқлар мавжудлиги ҳам эслатилган [3].

Бундай муаммоларга барҳам бериш учун таълим ва илм-фанда янги ҳамда замонавий усулларни қўлаш, таълим стандартлари, фан дастурларини унификация ва модернизация қилиш, олий таълим муассасаси педагоглари ва профессор-ўқитувчилари фаолияти самарадорлигини ошириш бўйича махсус курслар, ўқув семинарлари уюштириш ва ўқув-методик материаллар билан таъминлаш, халқаро миқёсда рақобатлаша оладиган кучли билим ва кўникмаларга эга кадрлар тайёрлаш муҳим ўрин тутади. Бунда олий таълимнинг бакалавр босқичида иқтисодий таълим йўналишлари бўйича ўтиладиган макроиқтисодиёт фанининг роли ва аҳамияти ҳам бекиёсдир. Президентимиз 2017 йил 7 февралда имзолаган “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонда тўлиқ бир йўналиш иқтисодиётни янада ривожлантириш ва либераллаштиришга йўналтирилган макроиқтисодий барқарорликни мустаҳкамлаш ва юқори иқтисодий ўсиш суръатларини сақлаб қолиш, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини оширишга бағишлангани ҳам бу фикр тўғрилигини исботлайди [1].

Ушбу тадқиқот ишида, юқоридаги мулоҳазалардан келиб чиқиб, макроиқтисодиёт фани ўқитилишида, талабаларда макроиқтисодиёт назарияси, макроиқтисодий таҳлил ва давлатнинг макроиқтисодий сиёсати тўғрисида бир тизимга солинган билим ва кўникмаларни шакллантириш ва янада такомиллаштириш мақсадида таълим беришда модулли ёндашув тизимини қўллаш масаласини тадқиқ қилиш белгиланди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Педагогик технологиянинг оммавий тарзда ишлаб чиқилиши ва татбиқ этилиши ўтган асрнинг 50-йилларига бориб тақалади ҳамда Америка ва Европа мактабларида таълимни ташкил этишдаги технологик ёндашув шаклланиши билан боғланиб кетади.

Педагогик технология деганда, дастлаб ўқув жараёнини техникалаштириш тушунилади. Бунда дастурлаштирилган таълим шаклланган бўлиб, у

мазкур йўналишнинг илк самараси ва педагогик технологиянинг навбатдаги босқичлари учун асосий пойдевор бўлиб хизмат қилди.

Педагогик технология соҳасидаги тадқиқотлар ривожланиши туфайли уни тушуниш доираси кенгайди. Бу машҳур педагоглар ва услубий олимларнинг илмий ишларида ўз ифодасини топди. Масалан, педагогик технология тушунчасига академик В.Монахов ўнга яқин, профессор В.Башарин 8 та таъриф берган. В.Беспалько, Б.Блум, В.Журавлев, М.Кларин, Г.Морева, В.Монахов ва бошқалар нуқтаи назаридан қараганда, педагогик технология (тор маънода таълим технологияси) таълим тизимининг асосий таркибий қисми саналади ҳамда дидактик жараёнлар, воситалар ва таълимнинг ташкилий шакллари билан узвий боғлиқликда амалга оширилади [5]. Таълимнинг айнан шу соҳаси “Қандай ўқитиш керак?” деган анъанавий саволдан ташқари, “Қандай қилиб самарали ўқитиш лозим?” деган саволга ҳам жавоб топиш имконини беради. Хусусан, педагог-олим В.Беспалько педагогик технологияни “амалиётга татбиқ қилинадиган муайян педагогик тизим лойиҳаси” сифатида таърифлайди ва асосий эътиборни ўқув-педагогик жараёни олдидан лойиҳалашга қаратади [7].

ЮНЕСКО таърифига кўра, педагогик технология таълим шаклларини такомиллаштириш вазифасини кўзлаган ўқитиш ҳамда ўзлаштиришнинг барча жараёнларини техника ва инсон омилларида, уларнинг биргаликдаги ҳаракатлари воситасида яратиш, татбиқ этиш ва аниқлашнинг изчил методи ҳисобланади.

Замонавий таълимга хос муҳим жиҳатлардан бири педагог фаолиятининг инновацион характер касб этишига эришишдир. Бу масала ривожланган мамлакатларда ўтган асрнинг 60-йилларидан эътиборан жиддий ўрганила бошлаган. Х.Барнет, Ж.Бассет, Д.Гамильтон, Н.Гросс, Р.Карлсон, М.Майлз, А.Хейвлок, Д.Чен, Р.Эдем, Ф.Гоноболлин, С.Годнин, В.Загвязинский, В.Кан-Калик, Н.Кузьмина ва В.Сластенин каби тадқиқотчилар илмий ишларида инновацион фаолият, педагогик фаолиятга инновацион ёндашиш, инновацион ғояларни асослаш ва уларни амалиётга самарали татбиқ этиш, хорижий педагогик инновациялардан хабардор бўлиш орқали педагог фаолиятида улардан самарали фойдаланиш борасидаги амалий ҳаракатлар мазмуни ёритилган.

Таъкидлаш мумкинки, макроиқтисодиёт энг ёш

иқтисодий фанлар сирасига киради. Макроиқтисодий масалалар XVIII асрдан бошлаб ўрганиб келинганига, 1752 йилда Д.Юм савдо баланси, пул таклифи ва нархлар даражаси ўзаро алоқадорлигини ўрганиш бўйича тадқиқотлар олиб борганига қарамай, у фақатгина XX асрнинг 30-40-йилларида фан сифатида шаклланди. 30-йилларда юзага келган Буюк депрессия мазкур жараённинг катализатори вазифасини ўтади. Биринчи жаҳон урушидан кейинги демократизация жараёнлари ҳам макроиқтисодиёт фани ривожланишига катта таъсир кўрсатди. Демократик ҳукумат вакиллари аҳоли турмуш даражаси кескин пасайиб кетишидан хавотирга тушдилар ва депрессияни бартараф этишнинг иқтисодий чораларини ишлаб чиқиш йўллари ахтардилар.

1936 йили инглиз иқтисодчиси Жон Мейнард Кейнснинг “Бандлик, фоиз ставкаси ва пулнинг умумий назарияси” номи асари чоп этилди. У макроиқтисодиёт мустақил фан сифатида шаклланишига тўртки берди. Кейнснинг асосий ғояси шундан иборат эдики, бозор иқтисодиёти ҳар доим ҳам ўзини ўзи тартибга сололмайди, чунки нархлар маълум даражада ноэгиловчан бўлади. Бундай вазиятда иқтисодиёт нархлар механизми воситасида инқироз ҳолатидан чиқиб кета олмайди. Шу боис ялпи талабни жонлантириш учун давлатнинг иқтисодиётга аралашувига зарурат туғилади. Бу ёндашув кейинчалик иқтисодиётда “Кейнс инқилоби” деб атала бошланди.

Умумлаштириб айтганда, макроиқтисодиёт фани сўнгги йилларда ривожланишнинг янги босқичларини бошдан кечирди. Натижада бир қатор янги иқтисодий мактаблар ва ёндашувлар пайдо бўлди.

Мамлакатимиз таълим тизимида ҳам Истиқлолнинг дастлабки йиллариданоқ янги иқтисодий йўналишлар, жумладан, макроиқтисодиёт фани амалиётга жорий қилинди. Олдин олий таълимда, кейинроқ ўрта махсус, касб-хунар таълими муассасаларида бу фандан сабоқлар бериладиган бўлди. Унинг ривожига кўплаб иқтисодчи олимлар катта ҳисса қўшишди. А.Вахабов, С.Ғуломов, Б.Ходиев, Т.Расулов, С.Чепель, Д.Аҳмедов, А.Ишмухамедов, Қ.Жумаев, З.Джумаевларнинг дарсликлари ва ўқув қўлланмалари чоп этилди. Улардан бирида келтирилишича, макроиқтисодиёт умумий иқтисодий назариянинг бўлими бўлиб, унда миллий хўжалик даражасида иқтисодиётнинг фундаментал муаммолари тадқиқ қилинади [6].

Бугунги кунда ушбу фан тушунчалари ва атмалари кундалик ҳаётимизнинг ажралмас қисмига айланиб бораёпти. Ҳеч бир оила ёки иқтисодий субъект йўқки, унинг фаолиятида асосий макроиқтисодий кўрсаткичларнинг таъсири бўлмаса. Зеро, макроиқтисодий барқарорлик ва ялпи ишлаб чиқаришнинг юқори ўсиш суръатларини таъминлаш орқали аҳолининг турмуш фаровонлиги даражасини ўстириш ҳар қандай давлатнинг иқтисодий сиёсатида бош мақсад ҳисобланади.

Юртимизда унга эришиш учун қисқа давр ичида, асрларга татигулик кенг кўламли ишлар амалга оширилди ва диққатга молик ютуқлар қўлга киритилди. Айниқса, иқтисодий ўсиш суръатлари барқарорлашгани, республикаимизни ривожлантиришга оид юқори натижалар қайд этилгани бу ҳулоса асосли эканлигини кўрсатди. Иқтисодиётни модернизациялаш стратегияси қабул қилингани муносабати билан 2004-2015 йилларда асосий макроиқтисодий индикаторларнинг ўсиш суръатлари барқарор кўриниш (8 фоиз)га эга бўлди. Иқтисодиётни модернизациялаш ва таркибий ўзгартиришларни амалга ошириш учун миллий хўжаликка инвестициялар сарфлаш бошқа макроиқтисодий кўрсаткичларга нисбатан юқори суръатларда амалга оширилди [4].

Бу ютуқларга эришишда давлат томонидан ислохотлар стратегияси тўғри белгилангани ва оқилана макроиқтисодий сиёсат олиб борилгани ҳал қилувчи роль ўйнади. Давлат иқтисодий сиёсатининг назарий асослари сифатида тан олинadиган фанлар орасида макроиқтисодиёт фани алоҳида ўрин тутди.

Маълумки, Давлат таълим стандартлари доирасида бир қанча дарслик, ўқув қўлланмалари ва маърузалар битилган. Шу боис мазкур битирув ишини ёзишда фан тараққиётидаги сўнгги тенденциялар ва йўналишларни ўрганишга ҳамда ёритишга ҳаркат қилинди. Чунончи, макроиқтисодиёт фанидан замонавий чет эл адабиётларнинг энг яхши ўнтаси танлаб олинди, таҳлил қилинди. Ўрганишлардан аён бўлишича, макроиқтисодиёт фани бўйича хорижий адабиётларнинг аксарияти мустақил таълим олиш учун асосий манбалар ҳисобланади. Хусусан, Campbell McConnell, Stanley Brue and Sean Flynn томонидан яратилган асар макроиқтисодиётни чуқур ўрганишни хоҳлаган талабалар ва мутахассислар учун асқатади.

Манбада макроиқтисодиётнинг энг асосий кон-

цепциялари ва йўналишлари ёритилган ҳамда бир қатор энг янги етакчи назариялар таҳлили келтирилган. Бу макроиқтисодиётни ўрганишда янги босқичга кўтарилишга ёрдам беради. Айниқса, уни

онлайн тарзда масофавий таълим асосида ўргатувчилар учун асосий ресурс ҳисобланади.

Битирув ишини тайёрлаш жараёнида муаллиф томонидан маҳаллий адабиётлар таҳлилини амалга

2-жадвал.

Макроиқтисодиёт фани мавзуларининг қиёсий таҳлили¹

	Олий таълим муассасалари намунавий ўқув дарсликларида	N. Gregory Mankiw Macroeconomics	Olivier Blanchard, David Johnson Macroeconomics
1	2	3	4
1	Макроиқтисодиёт фанининг вазифалари, предмети ва услуби	Макроиқтисодиёт фан сифатида	Макроиқтисодиётга кириш
			ҚИСҚА ДАВР
2	Миллий иқтисодиётни ҳисоблаш мезонлари: ишлаб чиқариш, тақсимлаш ва фойдаланиш	Макроиқтисодий маълумотлар билан ишлаш	Товарлар бозори
3	Иқтисодий давр ва асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар динамикаси, ишсизлик сабаблари, турлари ва оқибатлари	Миллий даромад	Молия бозорлари
4	Инфляция сабаблари, турлари ва оқибатлари	Пул ва инфляция	Товарлар ва молия бозорлари. IS-LM модели
5	Иқтисодий ўсиш	Очиқ иқтисодиёт	Товарлар ва молия бозорларида очиқлик
6	Иқтисодий ўсишнинг неоклассик моделлари. P.Солоу модели	Ишсизлик	Очиқ иқтисодиётда товарлар бозори
7	Умумий макроиқтисодий мувозанат. Жами талаб ва жами таклиф модели	Иқтисодий ўсиш 1	Ишлаб чиқариш, фоиз ставкаси ва алмашинув курси
			ЎРТА ДАВР
8	Товарлар бозоридаги макроиқтисодий мувозанат. Кейнснинг даромад ва харажат модели	Иқтисодий ўсиш 2	Ишчи кучи бозори
9	Давлат бюджети ва бюджет солиқ сиёсати	Иқтисодий тебранишларга кириш	Иш ҳақи ва нарх ўрнатилиши алоқадорлиги ҳамда ишчи кучига талаб ва таклиф
10	Пул бозоридаги макроиқтисодий мувозанат	Ялпи талаб 1	Барча бозорларнинг биргаликда амал қилиши. AD-AS модели.
11	Банк тизими. Пул-кредит сиёсати	Ялпи талаб 2	Филлипс эгри чизиғи. Ишсизлик ва инфляциянинг табиий даражаси
12	Товар ва пул бозорларидаги макроиқтисодий мувозанат. IS-LM модели.	Очиқ иқтисодиётда ялпи талаб	Инфляция, иқтисодий ўсиш ва пул миқдорининг ошиши
13	IS-LM модели доирасида макроиқтисодий сиёсатнинг таҳлили	Ялпи таклиф	Ўрта даврда алмашинув курси
			УЗОҚ ДАВР
14	Халқаро савдо назарияси	Макроиқтисодий барқарорлик сиёсати	Иқтисодий ўсиш асослари
15	Савдо сиёсати	Давлат қарзлари	Жамғарма, капитал жамғарилиши ва ишлаб чиқариш
16	Тўлов баланси	Истеъмол	Техника тараққиёти ва иқтисодий ўсиш
17	Валюта курси ва валюта сиёсати		Очиқ иқтисодиётда иқтисодий ўсиш
18	Очиқ иқтисодиётда макроиқтисодий сиёсат ва уни олиб бориш муаммолари		
19	Ички ва ташқи мувозанат модели		

¹ Абдирашидов А.А. “Иқтисодиёт назарияси II (микро-макроиқтисодиёт)” фанидан “Товар ва пул бозоридаги макроиқтисодий мувозанат. IS-LM модели” модули бўйича битирув иши, Т.: ТДИУ, 2017 й. 16-б.

ошириш учун талай манбалар ўрганилди. Чунончи, ТДИУ ҳузуридаги ПКҚТМО тармоқ маркази тингловчилари ушбу фанга доир талай адабиётларни таҳлил қилишган. Улардан бири – А.Абдирашидов макроиктисодиёт фанига тегишли маҳаллий ва хорижий адабиётларни ўзаро солиштириб, муайян хулосалар чиқарган [8]. 1-жадвалда хорижий ва маҳаллий адабиётларнинг мавзулар бўйича қиёсий таҳлили келтирилган.

Жадвал маълумотларидан муаллиф шундай хулосага келадики, хорижий адабиётлар макроиктисодиётни маълум даврларга, хусусан, қисқа, ўрта ва узоқ муддатли даврларга бўлиб ўрганишни таклиф этади. Сабаби – иқтисодиётдаги жараёнлар ва ҳодисалар турли даврларда турлича таъсирга ва натижага эга бўлади. Демак, макроиктисодиётнинг ҳақиқий мутахассиси айнан қисқа ёки узоқ муддатли даврда қайси моделларни қўллаш ҳамда қандай натижаларга эришиш мумкинлиги ҳақида пухта билим ва кўникмаларга эга бўлиши лозим. Аксариyat макроиктисодий моделлар ҳам айнан қисқа ёки узоқ муддатли давр ҳолатини ифодалайди. Бироқ маҳаллий адабиётларда мазкур жараён кузатилмайдиган. Яъни мавзулар кетма-кетлиги ва қамраб олиш қўлами қисқа ёки узоқ даврларга ажратилмаган.

Хуллас, бугунги кунда макроиктисодиёт фани иқтисодий таълимнинг барча тармоқлари учун муҳимдир. Шундан келиб чиқиб, унинг назарий манбаларини сон ва сифат жиҳатдан янги даражага кўтариш лозим. Қайси соҳа вакили бўлмасин, ҳар бир шахс, айниқса, ёш авлод мамлакат макроиктисодий кўрсаткичлари динамикаси, давлатнинг ижтимоий-иқтисодий сиёсати ва аҳволи, ташқи иқтисодий фаолияти, давлат бюджети параметрлари ҳамда ишсизлик, инфляция, ишлаб чиқариш ҳажми тўғрисидаги маълумотлардан бохабар бўлиши керак.

Умумий хулосалар шундан иборатки, таълим сифатини таъминлаш билим олувчиларнинг касбий тайёргарлик даражасидан ташқари, ўқув жараёни қандай ташкил этилганида ва жорий сифат мезонларига нечоғли жавоб беришида ҳам кўринади. Бу вазифа қатор қонунларда ва меъёрий ҳужжатларда ўз аксини топади.

Ўқитиш методлари ўқув жараёнининг асосий қисми бўлиб, таълим жараёнида субъектларнинг ўзаро ҳаракатини тавсифлайди. Шу боис ўқув фаолиятини тегишли методларсиз мақсади амалга ошириб бўлмайди.

Интерфаол ўқитиш ахборотларни ўзлаштириш

асноси талабаларда фаоллик, ижодкорлик, мустақилликни шакллантирибгина қолмай, таълим мақсадлари тўлақонли амалга ошишига ёрдам беради.

Замонавий ахборот технологияларининг таълим жараёнларига жорий этилиши:

- талаба касбий билимларни эгаллашида;
- ўрганилаётган ҳодиса ва жараёнларни моделлаштириш орқали фан чуқур ўзлаштирилишида;
- ўқув фаолиятини хилма-хил шаклда ташкил этиш ҳисобига талабанинг мустақил фаолияти соҳаси кенгайишида;
- интерактив мулоқот имкониятларини жорий этиш йўли билан ўқитиш жараёнини индивидуallasштириш ва дифференцияallasштиришда;
- сунъий интеллект тизими имкониятларидан фойдаланиш орқали талаба ўқув материалларини ўзлаштириш стратегиясини эгаллашида;
- ахборот жамияти аъзоси сифатида унда ахборот маданияти шаклланишида;
- ўрганилаётган жараён ва ҳодисаларни компьютер технологиялари воситасида тақдим этишда, талабаларда фан асосларига қизиқиш ва фаолликни оширишда муҳим аҳамият касб этади.

Умуман олганда, таълим тизимида ўқитишнинг модулли ёндашувини қўллаш учун қуйидагилар тавсия этилмоқда:

- замонавий ўқитишнинг модуль тизими асосан чет эл тажрибаларига асосланганини ҳисобга олган ҳолда, уни татбиқ этиш учун, аввало, зарур шарт-шароит яратилиши ҳамда университетнинг моддий-техник базаси талаблар даражасида шакллантирилиши керак;
- худди шу сабаблар боис ўқув жараёнида миллий менталитет ва манфаатларни ҳисобга олиш ҳамда қўшиб олиб бориш зарур;
- макроиктисодиёт фанини Меҳнат иқтисодиёти ва социологияси таълим йўналиши талабаларига ўқитишда модуль тизимини жорий этиш фаннинг талабалар томонидан ўзлаштирилиш даражаси янада ошишига ёрдам беради;
- ўқитишнинг бу тизимини жорий этиш чоғида талабаларнинг тайёргарлик даражасини ва шахсий қобилиятларини ҳисобга олиш лозим;
- таълим тизимига модуль усулини мунтазам қўллаб, ўқув жараёнига жалб қилинаётган профессор-ўқитувчиларни рағбатлантириб бориш мақсадга мувофиқдир.

Дарҳақиқат, замонавий ютуқ малакали кадрлар

ҳар бир давлатнинг иқтисодий ривожланишига маълум даражада ўз ҳиссаларини қўшадилар. Бас, шундай экан, таълим тизимига мунтазам равишда янги ва илғор замонавий технологияларни жорий

этиш шарт. Бу жамиятга ҳар томонлама наф келтиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 20 апрелдаги “Олий таълим тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 5 июндаги “Олий таълим муассасаларида таълим сифатини ошириш ва уларнинг мамлакатда амалга оширилаётган кенг қамровли ислохотларда фаол иштирокини таъминлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори. // www.lex.uz
4. А.В.Ваҳабов ва б. “Макроиқтисодий сиёсат ва барқарор иқтисодий ўсиш стратегиялари” модули бўйича ўқув-услубий мажмуа, Т. 2018.
5. Монахов В.М. Введение в теорию педагогических технологий. Монография. Волгоград, Перемена, 2006. -318 с.
6. Д.Қ.Ахмедов, А.Э.Ишмухамедов, Қ.Х.Жумаев, З.А.Джумаев. Макроиқтисодиёт. Дарслик. Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг Адабиёт жамғармаси нашриёти, 2004.
7. Беспалько В.П. Слагаемые педагогической технологии. – М.: Педагогика, 1989.
8. А.А.Абдирашидов. “Иқтисодиёт назарияси II (микро-макроиқтисодиёт)” фанидан “Товар ва пул бозоридаги макроиқтисодий мувозанат. IS-LM модели” модули бўйича битирув иши, Т.: ТДИУ, 2017 й. 16-б.

УЎТ:338(100):[1:316]
ББК65.5+60.027

Хорижий мамлакатларда меҳнат соҳасидаги муносабатларни шартномавий- жамоавий тартибга солиш масалалари

Алишер АБДУРАСУЛОВ,
Ўзбекистон Республикаси Миллий
гвардияси
ҳарбий-техник институти
катта ўқитувчиси.

Хозирги глобллашув ва шиддатли ривожланиш шароитида давлат бошқарувини замонавий жамият эҳтиёжларига мос равишда, модернизация қилиш ўта долзарб масала сифатида кун тартибига чиқмоқда. Фуқароларнинг давлат бошқарувига кенг жалб этилиши, демократик давлат бошқаруви ғоялари бир қатор халқаро ҳуқуқий ҳужжатларда ўз ифодасини топган. Жумладан, Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясида қуйидаги қоида эътироф этилган: “Ҳар бир инсон бевосита ёки эркин сайланган вакиллар воситаси орқали ўз мамлакатини бошқаришда қатнашиш ҳуқуқига эга... Халқ иродаси ҳукумат ҳокимиятининг асоси бўлиши лозим”¹.

Аннотация

Мақолада хорижнинг жамоа шартномаларини тузиш соҳасидаги тажрибаси ўрганилган. Буюк Британия, Германия, Италия ва бошқа қатор мамлакатларнинг меҳнат соҳасидаги муносабатларни шартномавий-жамоавий тартибга солиш тажрибаси ўрганилган ҳолда Ўзбекистонда жамоа шартномаларини тузиш механизмини такомиллаштириш бўйича таклиф-тавсиялар асосланган.

В статье изучается зарубежный опыт составления коллективных договоров. Изучен опыт коллективно-договорного регулирования в Великобритании, Германии, Италии и других странах, а также обоснованы рекомендации по совершенствованию механизма составления коллективных договоров в Узбекистане.

The current article studies the foreign experience in the field of making collective agreements. It also analyzes the collectively-contractual regulation in Great Britain, Germany, Italy and other developed countries. Based on this analysis, recommendations for improving the mechanisms for making the collective agreements in Uzbekistan are provided.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев томонидан 2017 йил 7 февралда қабул қилинган 4947-сонли “Ўзбекистонни янада ривожлантириш-

нинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида мамлакатни ижтимоий-сиёсий ва ижтимоий-иқтисодий ривож-

Калит сўзлар: жамоа музокаралари, жамоа шартномаси, жамоа-шартномавий тартибга солиш, иш берувчилар ва касаба уюшмалари ўртасидаги ижтимоий шериклик.

¹Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси, 21-модда.

лантириш бўйича вазифаларни амалга оширишда жамоа шартномаларини тузишнинг замонавий механизмларини жорий этиш масаласи кўзда тутилган. Бу борада хорижда тўпланган бой тажрибаларни ўрганиш ва республика шароитларига тадбиқан таклифлар ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга.

Бугунги кунда жаҳондаги бир қатор мамлакатларнинг меҳнат соҳасидаги муносабатларни шартномавий-жамоавий тартибга солиш тажрибаси алоҳида қизиқиш уйғотмоқда ҳамда кўплаб тадқиқотчилар томонидан Ўзбекистонда жамоа шартномаларини тузиш механизмини такомиллаштириш ва ривожлантириш намунаси сифатида ўрганилмоқда.

Жамоа шартномаларини тузиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасини ўрганиш юзасидан қуйидаги ҳолатларга эътибор қаратиш муҳим:

1. Жамоа шартномасининг аҳамияти. Мазкур масалани Буюк Британиянинг меҳнат ҳуқуқи мисолида кўриб чиқиш мумкин. Буюк Британия меҳнат ҳуқуқининг обрўли назариётчилари П.Дэвис ва М.Фридендларнинг фикрича, жамоа шартномалари иккита вазифани бажаради. Биринчиси – процедурали, иккинчиси – меъёрий вазифа.

Процедурали вазифани бажарадиган жамоа шартномаларининг қоидалари касаба уюшмалари ва иш берувчилар ўртасидаги низоларни ҳал этиш тартиби, жамоа музокараларини ўтказиш механизмини белгилаш ва бошқа шу сингари масалаларга тегишлидир.

Иккинчи вазифаси меъёрий вазифа деб номланади ва жамоа шартномалари якка меҳнат шартномаларининг шартларини белгилашни кўзда тутати. Умуман олганда, барча меҳнат шартлари ишловчилар учун ўрнатилади ва жамоа шартномаларининг меъёрий қоидаларига киритилади. Бунда касаба уюшмаси ва иш берувчи ўртасидаги алоҳида процедурали жамоа шартномаларини, алоҳида меъёрий келишувларни тузиш ҳам, ҳар икки гуруҳ шартларини бир ҳужжатда жойлаштириш ҳам мумкин бўлади².

Ўзбекистон Республикасида ягона жамоа шартномаси тузилиб, у меҳнат жараёни юзасидан турли шартларни бирлаштиради.

2. Жамоа шартномаларини тузишни ҳуқуқий тартибга солиш. Жамоа шартномасини тузиш ҳуқуқи, шу жумладан, жамоа шартномасининг мазмуни, унинг шакли, ҳуқуқий кучи ва меҳнат соҳасидаги муносабатларни жамоа-шартномавий тартибга солиш тартибини белгиладиган юридик меъёрлар билан таъминланади. Масалан, Италия жамоа музокаралари тизимининг асосий хусусияти уларни юриштиш тартиби, мазмуни ва предметини белгиладиган махсус қонунчилик меъёрларининг етишмаслиги ҳисобланади. Шу сабабли шартномалар тўғрисидаги фуқаролик қонунчилиги умумий қоидаларидан фойдаланилади. Италияда жамоа меҳнат муносабатларига “аралашмаслик” ғояси ҳукмронлик қилади. Бу жамоа келишувларидан фойдаланиб, мазкур муносабатларнинг ўз-ўзини тартибга солишини ривожлантириш имкониятини берди. Бироқ етарли бўлмаган миқдор ва сифатдаги жамоа-шартномавий меъёрлар муносабатлар беқарорлигига олиб келиб, Италияда ижтимоий шериклик томонлари бирор марта ҳам буни келтириб ўтмаганлар³.

Қатор мамлакатларнинг (ГФР, Австрия) қонунчилиги касаба уюшмалари иштирокида тузилган жамоа шартномаларида тартибга солинмаган масалалар бўйича корхоналар меҳнат жамоалари ваколатли органларининг жамоа келишувлари тузиш имкониятини кўзда тутати. Алоҳида мамлакатларда (масалан, Австрияда) жамоа шартномаларини тадбиркорлардан мустақил равишда ишчиларнинг исталган ваколатли ташкилотлари тузишлари мумкин⁴.

Қўпчилик мамлакатларда томонлар жамоа шартномалари тузиш ва уларни ихтиёрий равишда юриштиш ҳақидаги жамоа шартномаларига киришишлари шарт, аммо жамоа шартномаларини тузиш мажбурияти мавжуд эмас⁵.

Қатор мамлакатларда жамоа музокараларини олиб боришнинг даврийлиги белгиланган. Масалан, Италияда иш ҳақи тўлаш бўйича тармоқ музокаралари ҳар икки йилда ўтказилиши керак (маҳаллийлари ҳар 4 йилда), иш ҳақи билан боғлиқ бўлмаган бошқа масалалар бўйича эса ҳар 4 йилда (маҳаллийлари заруриятга қараб)⁶. Канада, Италия, АҚШ, Японияда касаба уюшмаларининг низомлари одатда касаба

²Лютов Н.Л. Коллективное трудовое право Великобритании / Н.Л.Лютов. – М.: Волтерс Клувер, 2009. 636.

³Тирабоши М. Социальное партнерство в Италии / М. Тирабоши // Трудовое право России стран Евросоюза: сб. статей / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.С.Скачковой; Рос. акад. наук; Ин-т гос. и права. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2012. – С. 158.

⁴Фридрих, М. Коллективный договор в Австрии / М. Фридрих // Трудовое право России и стран Евросоюза: сб. ст. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.С.Скачковой; Рос. акад. наук; Ин-т гос. и права. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2012. – С. 172–174.

⁵Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: учебник / И.Я.Киселев. – М.: Дело, 1999. – 244 с.

уюшмалари аъзолари томонидан жамоа шартномаларининг ратификацияланишини (тасдиқланишини) талаб қилади. Буюк Британия, ГФР, Бельгия, Австрия, Швецияда бундай ратификация одатда кўзда тутилмаган, Францияда эса фақат завод шартномавий муносабатларида кўзда тутилган⁷.

3. Жамоа шартномасининг мазмуни. АҚШ, Япония, Франция, Бельгия, Люксембургда қонунчилик ёки суд органлари барча ёки алоҳида жамоа шартномалари турларини қайд этиб қўядилар. Бошқа кўпгина мамлакатларда жамоа шартномаларининг мазмунини томонларнинг ўзлари белгилайдилар. Ғарб мамлакатларида жамоа шартномаси одатда кўп сонли шартларга эга бўлган кўламли ҳужжатни ўзида мужассамлаштиради. Иш ҳақидан ташқари (тариф ставкалари, тариф устамалари, қўшимча тўловлар), иш вақти, дам олиш вақти ва бошқа меҳнат шароитларидан ташқари, жамоа шартномалари пенсия таъминоти (завод пенсиялари ва нафақалари), ишчиларга ижтимоий-маиший хизмат кўрсатиш, меҳнатни меъёрлаштириш ва ташкил қилиш, иш тартиби, бандлик таркиби ва таъминланиши, ишчи кучининг тақсимланиши, меҳнат муҳофазаси ва техника хавфсизлиги, интизом қоидалари, корхоналардаги касаба уюшмаларининг ҳуқуқлари, кадрларни касбга тайёрлаш ва ишлаб чиқариш ўқувлари, ёллаш ва ишдан бўшатиш шартлари, меҳнат низоларини кўриб чиқиш тартиби, пудрат шартномаларига ва чекловларга тегишли меъёрий ҳужжатлардан иборат. Кўпинча қонунларда жамоа шартномалари иш берувчилар ва ишчиларнинг ўзаро муносабатларини тартибга соладиган ҳар қандай қоидалардан иборат бўлиши мумкин⁸. Масалан, иш ҳақи масалалари ГФРда яқин вақтларгача фақат тариф келишувлари орқали тартибга солинган. Фақат 2015 йилнинг 1 январидан бошлаб Германияда 2014 йилнинг 11 августидagi “Энг кам иш ҳақи тўғрисида”ги Қонун билан белгиланган соатига 8,5 евро энг кам соатбай ҳақ тўлаш

тартиби амал қилмоқда⁹.

ГФРда фақат касаба уюшмаларига иш берувчилар ташкилотлари ёки алоҳида корхоналар билан тариф ставкалари тўғрисида музокаралар олиб бориш ҳуқуқи берилган. Тариф келишувларининг катта қисмини бунда касаба уюшмалари – мустақил касаба уюшмалари бирлашмаларининг аъзолари тузадилар. Немис тариф тизими тармоқ тариф тизимининг устуворлиги билан тавсифланади. Бундай келишувлар ё бутун тармоқлар, ёки унинг алоҳида тармоқлари учун тузилади, тегишли тариф келишувларида ёзиладиган барча корхоналарга нисбатан минтақавий ёки миллий даражада амал қилади¹⁰.

Италия жамоа музокаралари тизими учун меҳнатга ҳақ тўлаш стандартлари ва шароитларини шакллантириш ҳамда оширишга кучли тузила хосдир. Италияда нафақат тартибга солиш даражаси, балки предметдан келиб чиқиб ҳам турли келишувлар тузилади. Сиёсий келишувлар (иқтисодий ва ижтимоий масалалар бўйича); процедуралӣ ёки ташкилий келишувлар (ташкilot ва касаба уюшмалари фаолияти масалалари бўйича); иш ҳақи ва меҳнат шароитлари бўйича келишувлар; бошқарув масалалари бўйича келишувлар (корпоратив меҳнат бозори бўйича) тузилади. Италияда касаба уюшмалари билан ҳукуматнинг бюджет режалари ҳам муҳокама қилинади¹¹.

Хорижий мамлакатларда жамоа шартномаси меъёрий ва мажбурий қоидалардан иборат. Мажбурийларига, масалан, иш берувчи ўз мажбуриятларини бажарса, касаба уюшмалари иш ташлашлар ўтказишдан воз кечишлари ҳақидаги қоида киради. АҚШ, Канада, Янги Зеландия, Норвегия, Швейцария, Финландия, Испания, Швецияда жамоа шартномалари амал қилиши давомидаги иш ташлашлар қонун билан тақиқланган. АҚШ, Канада, Швейцария, Нидерландияда жамоа шартномаларига “ижтимоий тинчлик тўғрисидаги шартлар”, яъни жамоа шартномалари амал қилиши даврида иш ташлаш ёки локаутлардан

⁶Тирабоши М. Социальное партнерство в Италии / М.Тирабоши // Трудовое право России стран Евросоюза: сб. статей / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.С.Скачковой; Рос. акад. наук; Ин-т гос. и права. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2012. – С. 160.

⁷Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: учебник / И.Я.Киселев. – М.: Дело, 1999. – 248-249 с.

⁸Киселев, И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: учебник / И.Я.Киселев. – М.: Дело, 1999. – 242-243 с.

⁹О минимальной заработной плате [Электронный ресурс]: Закон Федеративной Респ. Германия, 11 авг. 2014 г. // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_miloz/index.html.

¹⁰Дриббуш Х. Профсоюзы в Федеративной Республике Германия. Организация. Рамочные условия. Вызовы [Электронный ресурс] / Х.Дриббуш П. Бирке // Library of the Friedrich-Ebert-Stiftung. – Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/10871.pdf>.

¹¹Тирабоши М. Социальное партнерство в Италии / М. Тирабоши // Трудовое право России стран Евросоюза: сб. статей / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.С.Скачковой; Рос. акад. наук; Ин-т гос. и права. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2012. – С. 154.

воз кечиш тўғрисидаги ёки низони кўриб чиқишнинг тинч тартибидан фойдалангунга қадар иш ташлашдан ҳақиқатда воз кечишни билдирадиган арбитраж орқали меҳнат низосини мажбурий тинч йўл билан ҳал қилиш тўғрисидаги қоидалар киритилади. “Ижтимоий тинчлик тўғрисидаги шарт” нисбий бўлиши мумкин, яъни фақат жамоа шартномасида тартибга солинган ёки мутлоқ, яъни жамоа шартномаси амал қилиши даврида иш ташлашлар локаутларни тўлиқ истисно этувчи масалаларга нисбатан амал қилиши мумкин¹².

Жамоа шартномасини тузиш – иш берувчилар ва касаба уюшмалари вакиллари биргаликдаги ва алоҳида ҳаракатларини, қатор босқичларни ўз ичига оладиган мураккаб жараёндир. Мазкур жараён умумий жиҳатдан меҳнат тўғрисидаги қонунчилик билан тартибланган ҳамда жамоа-шартномавий амалиёт билан тўлдирилади ва ривожлантирилади¹³.

Жамоа шартномаларини тузиш бўйича хорижий мамлакатлар тажрибасидан Ўзбекистон шароитида фойдаланиш юзасидан қуйидаги жиҳатларга эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ:

1. Томонлар манфаатларининг ваколатлилиги.

Юридик адабиётларда “жамоа шартномаси, келишуви томони” ва “томонлар вакили” каби тушунчаларининг ўзгаришига дуч келиниши мумкин. Аниқ ташкилотларнинг жамоа шартномаларида шу сингари хатоликларга йўл қўйилади. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодексининг 36-моддасида кўрсатилишича, иш берувчилар ва уларга ваколатли вакиллар жамоа шартномасида томонлар бўлиб чиқади. Шу билан бир вақтда Меҳнат кодексининг 28-моддасида иш берувчи вакилиги келтирилади. Иш берувчининг ваколатли вакили жамоа шартномасининг томони бўла олмайди, у фақат томонларнинг манфаатларини мужассамлаштиради. Демак, иш берувчи жамоа шартномасининг вакили, ташкилот раҳбари ёки таъсисчилик ҳужжатлари ёки маҳаллий меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар орқали ваколатли бўлган шахслар эса унинг вакили ҳисобланади. МК 22-моддаси қоидаларини ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси бандлик ва меҳнат муносабатлари айрим вакиллари фикрларига қараганда, касаба уюшмаси бугунги кунда жамоа шартномасини тузишда ишчиларнинг ягона ваколатли вакили сифатида эътироф этилади.

Агар жамоа музокараларида касаба уюшма ташкилоти касаба уюшмасига аъзолигидан қатъи назар, барча ишчиларнинг манфаатларини кўзласа, ташкилот

ишчилари музокаралар олиб бориш ва касаба уюшма ташкилотлари жамоа шартномаларини тузиш бўйича унинг умумий йиғилишида (конференция) ваколатларга эга бўлади.

МК 23-моддасида ишчиларнинг бир қанча ваколатли органлари мавжуд бўлган вазиятда, улар вакил бўлган ишчилар номидан жамоа музокаралари олиб бориш ҳуқуқи уларнинг ҳар бирига берилиши мустаҳкамлаб қўйилган. Бироқ Ўзбекистоннинг амалдаги қонунчилигида ваколатлилиқ тартиби тартибга солинмаган.

Биринчидан, ташкилот ёки унинг алоҳида бўлимларида битта жамоа шартномасини тузиш зарурияти кўрсатилган. Бу Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 25 сентябрида қабул қилинган “Ижтимоий шериклик тўғрисида”ги қонунида мустаҳкамлаб қўйилган ёндошувга жавоб беради.

Иккинчидан, ташкилотда, уларнинг сайлов органлари (муайян касаба уюшмаси вакиллари сони бу ташкилотлар таркибидаги касаба уюшмалари аъзолари сонига мутаносиб равишда белгиланади, аммо бунда комиссия ишида мазкур касаба уюшмасидан камид битта вакил қатнашиши керак) қарорига кўра, амал қиладиган барча касаба уюшмаларининг жамоа музокараларини юритиш учун комиссия ишида мутаносиб ваколатлилиқ тамойили мустаҳкамлаб қўйилган.

Учинчидан, жамоа шартномасининг ўзида ишчилар томонидан барча касаба уюшма ташкилотлари кўрсатилади, унинг вакиллари жамоа музокаралари юритиш учун комиссия таркибига киритилади. Ишчилар томонидан шартномани кўп сонли касаба уюшмаси ишчилари ваколатли вакили имзолайди, бинобарин, жамоа шартномасини тузишда қатнашувчи касаба уюшмалари уни имзоланишнинг бошқа тартиби билан келишишни истисно этади.

2. Жамоа музокаралари жамоа шартномаси, келишуви тузишдан бевосита илгарилаб кетади. Жамоа шартномасини тузиш бўйича жамоа музокаралари олиб боришга томонлардан ҳар бири ҳаққидир. Бунинг учун бошқа томонга жамоа музокараларини бошлаш талаби билан ёзма хабарни жўнатиш зарур. МКнинг 31-моддасида жамоа музокаралари олиб бориш тўғрисида бундай талабни олган томонларнинг уларни етти кунлик ва томонлар келишуви билан бошқа муддатда бошлаш мажбурияти белгиланган. Мазкур меъёрга таяниб, шундай хулоса қилиш мумкинки, МКда томонларнинг жамоа музокараларига кириш

¹² Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: учебник / И.Я.Киселев. – М.: Дело, 1999. – 248-249 с.

¹³ Волк Е.А. Коллективные договоры и соглашения как источники современного трудового права (теория и практика) / Е.А.Волк, К.С.Костевич, К.А.Томашевский; под общ. ред. К.А.Томашевского. – Минск: Амалфея, 2012. – 94-106 с.

мажбурияти мустаҳкамлаб қўйилган, аммо жамоа шартномасини тузиш мажбурияти мавжуд эмас.

Ўзбекистон Республикасида жамоа шартномаларини тузиш механизмини такомиллаштириш бўйича қуйидагиларни тавсия қилиш мумкин:

1. Комиссиянинг мақсад ва вазифаларини, уни шакллантириш таркиби ва тартиби, аъзоларининг ҳуқуқ ва мажбуриятлари, ишлаш тартиби ва ҳ.к.ни тартиблаш мумкин бўлган жамоа музокараларини юритиш бўйича комиссия тўғрисидаги Низомни ишлаб чиқиш тавсия этилади.

2. Жамоа музокараларини юритиш бўйича комиссия тўғрисидаги Низом ёки жамоа шартномаларида жамоа музокараларини юритиш бўйича комиссия ишида қатнашадиган шахслар учун кафолатлар ва компенсацияларни кўзда тутиш лозим. Ҳозирги вақтда мазкур масала фақат МКнинг 32-моддаси билан тартибга солинади. Бу жамоа музокараларида қатнашиш билан боғлиқ ишчи томонидан қилинган қўшимча харажатлар компенсациялари ёки ишчилар штатлари ёки сонининг қисқариши билан боғлиқ равишда МКнинг 34-моддасига кўра, ишдан бўшатишга вазиятда ишида қолдириш устуворлиги каби кафолатлар бўлиши мумкин. Жамоа шартномасида унинг ижроси устидан назорат ва меъёрларнинг бажарилмаслиги учун томонларнинг жавобгарлиги билан боғлиқ масалаларга эътибор қаратиш зарур.

3. Жамоа шартномаси лойиҳасини ташкилот ишчилари умумий йиғилишида муҳокама қилиш ва

маъқуллаш тартибини ўтказиш мақсадга мувофиқ. Мазкур тартиботни ўтказиш тартибини томонлар ўз хоҳишига кўра аниқлашга ҳақли.

4. Жамоа музокараларида жамоа шартномаларида амал қиладиган ташкилот ишчилари билан танишиш тартиби ва муддатларини белгилаш зарур бўлиб, улар мазкур ташкилотга тарқалади. МКнинг 38-моддасига кўра, иш берувчининг барча ишчиларни, шу жумладан, биринчи бўлиб ишга қабул қилинганларни унда амал қиляётган жамоа шартномаси билан таништириш мажбурияти белгиланган. Бинобарин, бу мажбурият касба уюшмасининг эмас, балки айнан иш берувчининг мажбурияти эканлигига эътибор қаратиш лозим. Чунки қонунчилик билан таништириш муддати белгиланмаган бўлса, мазкур тартибот амалиётга жалб этилиши мумкин ва мос равишда, ишчилар қўшимча кафолатлар тўғрисида шунчаки билмайдилар ҳам.

5. Жамоа шартномасида ташкилот таъсисчилари (иштирокчилари) таркиби ўзгарганда, бу шартноманинг амал қилиши тўғрисидаги қоида кўзда тутилиши мақсадга мувофиқ. Чунки таъсисчилар (иштирокчилар) умумий йиғилишини юритишга киритилган кўпчилик қарорлар шунчаки кўпчилик овозлар билан қабул қилинади, жамоа шартномасининг амал қилиши тўғрисидаги масала таъсисчилар (иштирокчилар) таркиби 50 фоизга ўзгарган вазиятда юзага келиши мумкин. Жамоа шартномасида мазкур вазиятда у кучида қолиши ва янгисини тузгунга қадар амал қилишини кўзда тутиш лозим бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Меҳнат кодекси. – Т.: Адолат нашриёти, 2010. 263-б.
2. Волк Е.А. Коллективные договоры и соглашения как источники современного трудового права (теория и практика) / Е.А.Волк, К.С.Костевич, К.А.Томашевский; под общ. ред. К.А.Томашевского. – Минск: Амалфея, 2012. – 292 с.
3. Дриббуш Х. Профсоюзы в Федеративной Республике Германия. Организация. Рамочные условия. Вызовы [Электронный ресурс] / Х.Дриббуш, П.Бирке // Library of the Friedrich-Ebert-Stiftung. – Режим доступа: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/10871.pdf>.
4. Киселев И.Я. Сравнительное и международное трудовое право: учебник / И.Я.Киселев. – М.: Дело, 1999. – 728 с.
5. Лютов Н.А. Коллективное трудовое право Великобритании / Н.А.Лютов. – М.: Волтерс Клувер, 2009. – 232 с.
6. О минимальной заработной плате [Электронный ресурс]: Закон Федеративной Респ. Германия, 11 авг. 2014 г. // Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz. – Режим доступа: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_milog/index.html.
7. Тирабоши М. Социальное партнерство в Италии / М.Тирабоши // Трудовое право России стран Евросоюза: сб. статей / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.С.Скачковой; Рос. акад. наук; Ин-т гос. и права. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2012. – С. 151–170.
8. Фридрих М. Коллективный договор в Австрии / М.Фридрих // Трудовое право России и стран Евросоюза: сб. ст. / под ред. д-ра юрид. наук, проф. Г.С.Скачковой; Рос. акад. наук; Ин-т гос. и права. – М.: РИОР: ИНФРА-М, 2012. – С. 171–186.

УЎТ:334.75:330.3(575.1)

Мамлакатда инвестиция муҳитини ривожлантириш ва тадбиркорлик фаолиятини ташкил этишнинг хориж тажрибаси

Саидубайдуллахон
САИДУМАРАЛИХОНОВ,
ТДИУ 2-босқич талабаси.

Бугунги жаҳон ҳўжалигидаги глобаллашув мамлакатда инвестиция муҳитини ривожлантириш ва инвестицияларни жалб этиш ҳамда уларни самарали тақсимлашда ўзгача ёндашувларни талаб этмоқда. Хусусан, ҳеч бир мамлакат аввал барча инвестицион маблағларни жалб қилиб, кейин уни тақсимлашни ташкил этмайди. Чунки бу ҳолат инвестор учун қониқарли ҳисобланмайди. Давлат жалб этилган инвестицияларни тақсимлашни ташкил этишни оқилона солиқ сиёсати ва турли имтиёзлардан фойдаланган ҳолда амалга оширади. Шунингдек, инвестиция маблағларини самарали тақсимлаш юзасидан келиб чиқиб, давлат хорижий инвесторга инвестицион лойиҳаларни таклиф этади. Қолаверса, ушбу жараённинг Давлат инвестиция дастури доирасида амалга оширилиши бу борада давлат стратегик мақсадларни кўзлаб ҳаракатланаётганлигини кўрсатади. Бунда давлат инвестиция сиёсатининг таъсирчан воситалари нисбатан чекланганлиги сабабли муайян вазиятларда қайси жараён самарали, қайсилари самарасиз эканлигини билиш қийин. Бу фаолиятдан қандай натижага эришилишига қараб, давлат жалб этилган инвестицияларни тақсимлашда қанчалик самарага эришганлигини кўриш мумкин бўлади.

Аннотация

Мақолада давлат инвестицион стратегиясини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар тизими, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантиришнинг хориж тажрибаси ўрганилиб, тадқиқотлар натижасида ушбу соҳа фаолияти бўйича хулосалар чиқарилган.

В статье приводятся система мер по реализации стратегии государственных инвестиций, зарубежный опыт развития малого бизнеса и предпринимательства, а также выводы, сделанные по итогам исследований по деятельности в данной сфере.

The article describes the measurement system of the investment policies to implement the strategy of public investment, foreign experience in the development of small business and entrepreneurship, as well as the conclusions drawn from the results of research on activities in this area.

Бу фаолиятни ташкиллаштириш асосан мамлакатдаги иқтисодий сиёсат, қонунчилик (асосан со- лиқ қонунчилиги), инвестицияни жалб қилиш ин- фратузилмасининг ривож ва мамлакат иқтисодий

Калит сўзлар: тадбиркорлик, кичик бизнес, SBA, кичик бизнес ва тадбиркор бўйича ихтисослаштирилган органлар, хорижий тажрибалар.

аҳволига боғлиқ.

Давлат инвестицион стратегиясини амалга ошириш бўйича чора-тадбирлар тизимини ва инвестицион тактикани қўллаш билан мезодаража ва макродаражада фаолиятни ташкил этиш орқали самарадорликка эришишни кўзлайди.

Мезодаража фаолиятда (ҳудудлар ва тармоқлар) – иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларни ривожлантириш, истиқболли лойиҳаларни қўлаб-қувватлаш учун йўналтирилган мақсадли инвестиция дастурларини ишлаб чиқиш орқали тақсимлаш амалга оширилади.

Макродаража фаолиятда – давлат инвестиция стратегиясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, маблағлардан самарали фойдаланиш, истиқболли тармоқлар ва ҳудудларни қўлаб-қувватлаш учун чора-тадбирларни амалга ошириш, жумладан, жалб этилган инвестициялардан оқилона фойдаланишни кўзда тутати.

Бугунги кунда иқтисодиётни модернизациялаш шароитида турли тармоқлар ва соҳаларни модернизация қилиш, таркибий ислохотлар ҳамда инвестиция сиёсатининг устувор йўналишларини белгилашда давлатнинг роли сақланиб қолмоқда. Бунда давлат мавжуд муаммоларни ҳал этиш ва жалб қилинган инвестицияларни самарали тақсимлашни янада такомиллаштириш юзасидан бош ислохотчи сифатида иштирок этмоқда. Мазкур мақолада кичик бизнес ва тадбиркорликни ташкил этишнинг хориж тажрибаси ўрганилиб, чет мамлакатларда кичик бизнес ва тадбиркорлик сектори назоратини амалга оширувчи турли орган ва масъул ташкилотлар ҳамда улар томонидан амалга ошириладиган ислохотлар кўриб чиқилган.

Ҳозирги пайтда кичик бизнес ва тадбиркорлик нафақат мамлакатимизда, балки дунёнинг ривожланган давлатларида ҳам иқтисодиётнинг энг муҳим секторларидан бири бўлиб қолмоқда. Мамлакатимизда ўтган йиллар давомида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ривожлантириш асосий устувор вазибалардан бири сифатида бел-

гиланиб, бунда қулай ишбилармонлик муҳитини яратиш, кичик бизнеснинг ялпи ички маҳсулотдаги улушини кўпайтириш ҳамда тадбиркорлар фаолиятида дуч келадиган турли тўсиқларни бартараф этишга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бунга сабаб сифатида ушбу сектор янги ишлаб чиқаришларни тезкор ташкил этишини ва шу асосда янги иш ўринлари яратишини ҳамда инновацион фаолликка мослашувчанлигини келтиришимиз мумкин. Фикримиз тасдиғи сифатида шуни айтишимиз мумкинки, АҚШда инновацияларнинг 55 фоизи ва янги иш ўринларининг қарийб $\frac{3}{4}$ қисми кичик бизнес ва тадбиркорлик секторида яратилмоқда.

АҚШ ва Европа Иттифоқи давлатларида тадбиркорлик фаолиятини бошлашда янги иш ўринларини ташкил этиш бўйича мезонлар ишлаб чиқилган бўлиб, бунга кўра АҚШ микротадбиркорлик субъектларида 20 тагача иш ўрни, кичик тадбиркорлик субъектларида эса 21-100 тагача иш ўрни яратиш мумкин. Шунингдек, Европа Иттифоқи давлатларида микротадбиркорлик субъектларида 10 тагача иш ўрни, кичик тадбиркорлик субъектларида эса 11-50 тагача иш ўрни яратиш мумкинлиги белгилаб берилган.

Ривожланган давлатлар тажрибаси шуни кўрсатадики, кичик бизнес ва тадбиркорлик соҳасини давлат томонидан қўлаб-қувватланиши ва ривожлантирилиши ижобий самара келтиради. Шу сабабли дунёнинг кўпгина давлатларида ушбу соҳани қўлаб-қувватлаш ва ривожлантириш бўйича ихтисослаштирилган давлат органлари ва ташкилотлари ташкил этилган. Хусусан, АҚШда кичик бизнес ва тадбиркорлик секторини ривожлантириш ҳамда давлат томонидан қўлаб-қувватлаш бўйича АҚШ Президенти ҳузуридаги “Кичик бизнес маъмурияти” (Small Business Administration – SBA) ихтисослаштирилган органи 1953 йилда ташкил этилган. SBAнинг дастлабки йиллардаги фаолият самарадорлиги мамлакатда кичик бизнес ва тадбиркорлик барқарор ривожланиб борганлигини кўрсатди. Шу сабабли соҳани ривожлантириш бўйича АҚШ таж-

АҚШ ва ЕИ давлатларида тадбиркорлик фаолиятида иш ўрнини ташкил этиш мезонлари

Мамлакатлар	Тадбиркорлик фаолиятида иш ўрни
АҚШ	Микротадбиркорликда – 20 тагача иш ўрни
Кичик тадбиркорликда – 21 тадан 100 тагача янги иш ўрни	
ЕИ давлатлари	Микротадбиркорликда – 10 тагача иш ўрни
Кичик тадбиркорликда – 11 тадан 50 тагача янги иш ўрни	

Манба: Российский внешнеэкономический вестник.10/2014

рибаси (кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш ва давлат томонидан қўлаб-қувватлаш бўйича ўтказилган ислохотлар ва дастурлар) Буюк Британия, Япония ва бошқа турли мамлакатлар томонидан ўрганилди ва ўз иқтисодиётига татбиқ этилди. Бугунги кунда кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш ва давлат томонидан қўлаб-қувватлаш бўйича Буюк Британияда “Кичик бизнесга хизмат кўрсатиш бўйича Миллий агентлик”, Японияда “Кичик бизнес ва тадбиркорлик агентлиги”, Венгрияда “Тадбиркорликни ривожлантириш бўйича Миллий кенгаш” ва Польшада “Хунармандчилик, кичик ва ўрта бизнес департаменти” каби ихтисослаштирилган давлат органлари ташкил этилган.

Кичик ва хусусий тадбиркорликни давлат томонидан қўлаб-қувватлаш ва рақобат муҳитини шакллантириш бўйича жаҳон тажрибаси бой ва хилма хил бўлса-да, улар бир-биридан ушбу жараёни амалга ошириш механизми, усуллари ва воситалари билан фарқ қилади. Ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларда иқтисодиётда рақобат муҳитини сақлаб қолиш ва рақобат механизмининг самарали фаолиятини таъминлаш мақсадида кичик ва хусусий тадбиркорлик учун қулай макроиқтисодий муҳит яратилиши билан бирга, унга давлат томонидан турли хил ёрдамлар кўрсатилади. Мазкур тажрибани ўрганиш, унинг ижобий томонларидан мамлакатимизнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда самарали фойдаланиш бугунги кунда энг долзарб вазифалардан ҳисобланади.

Ривожланган мамлакатлар, энг аввало, АҚШ, Япония ва Германия рақобатбардошликка эришиш масаласини ўз мамлакатларининг манфаатларидан келиб чиққан ҳолда турлича ҳал қиладилар. Ривожланган мамлакатлар ҳукуматларининг ушбу соҳада-

ги фаолиятларининг умумий йўналишлари қуйидагилардан иборат:

- иқтисодий, ҳуқуқий ва сиёсий воситалардан фойдаланиш асосида рақобатбардошлик даражасини ошириш бўйича ягона давлат сиёсатини юритиш;
- саноатнинг устувор тармоқларини қўлаб-қувватлаш ва саноат мажмуасидаги таркибий ўзгаришларга таъсир кўрсатиш;
- миллий товар ишлаб чиқарувчиларни давлат томонидан қўлаб-қувватлаш ва ички бозорни ҳимоялаш, шу жумладан, миллий ишлаб чиқарувчиларни маркетинг воситасида қўлаб-қувватлаш;
- бозор инфратузилмаси ривожланишига ёрдам кўрсатиш.

Хулоса ўрнида шуни айтишимиз мумкинки, жаҳон ҳўжалигидаги ривожланган давлатларнинг кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасини ривожлантириш бўйича амалга оширган тажрибасини назарий-амалий жиҳатдан ўрганиш ва уни мамлакатимизда татбиқ этиш, соҳани янада кенгайтиришга ҳамда мустаҳкамлашга асос бўлади. Шунингдек, мамлакатимизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларини ташкил этиш, улар фаолиятини ривожлантириш бўйича ихтисослаштирилган орган ёки кенгайтирилган ваколатларга эга ташкилотни (агентлик, департамент) ташкил этиш ушбу сектор фаолиятини янги даражага олиб чиқиши мумкин. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳаси бўйича ташкил этилган ихтисослаштирилган орган ёки ташкилот ушбу секторнинг маҳсулот ва хизматларини экспорт қилишни марказлаштириш, ушбу жараёни соддалаштириш, уларни маълум минтақа ёки жаҳон бозори талаблари асосида ягона шартлар асосида бирлаштириш имконини беради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. К.Каримова, К.Шарифходжаева. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик – мамлакат иқтисодий таянчи. “Халқаро молия ва ҳисоб” илмий электрон журнали. №1, февраль, 2017 йил.
2. Мировая экономика: Экономика зарубежных стран: Учебник/ Под ред. В. П. Колесова, М. Н. Осъмовой. – М.: Флинт, 2008г.
3. Российский внешнеэкономический вестник. Международные программы поддержки малого и среднего бизнеса. 10/2014.
4. Small business administration [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.s-ba.gov/aboutsba/sbaprograms>

Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатиш тизимини ривожлантириш

Улуғбек КУЧЧИЕВ,
Тошкент давлат аграр
университети тадқиқотчиси.

Сўнгги йилларда мамлакатимизда чорвачилик тармоғи ривожланишига алоҳида эътибор берилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартдаги “Чорвачиликда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарорига асосан мамлакатимизда фаолият юритаётган 23 та ширкат хўжаликлари негизда 900 дан ортиқ чорвачилик йўналишидаги фермер хўжаликлари ташкил этилган бўлса, 8 та иқтисодий барқарор ширкат хўжаликлари масъулияти чекланган жамиятларга айлантирилди. Ундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 майдаги ПФ–5034- фармони билан гўшти экспорт қилишга доир қўшимча чора-тадбирлар белгиланган бўлса, 2017 йил 4 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятини тартибга солишнинг навбатдаги чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан бир неча маҳсулотлар қаторида гўшти импорт қилишда божхона божи ва акциз солиқлари бекор қилинди.

Аннотация

Мазкур мақолада чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатиш тизимини ривожлантириш, хусусан тармоқни қўллаб-қувватлашда аҳамият қаратилиши лозим бўлган жиҳатлар борасида тадқиқотлар олиб борилган ҳамда уларни такомиллаштириш борасида таклифлар ишлаб чиқилган.

В данной статье проведены исследования по развитию системы услуг, оказываемых животноводческой отрасли, в частности, по аспектам, на которые следует обратить внимание при поддержке отрасли, а также разработаны рекомендации по их усовершенствованию.

The article analyzes the research on the improvement of the service industry offered in the livestock sector, especially by the aspects which require more attention and support. Moreover, recommendations on the development of the sectors are also provided.

2017 йил 18 октябрдаги Вазирлар Маҳкамасининг “Чорвачилик ва балиқчилик тармоқларининг озуқа-базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорига асосан чорвачилик ва балиқчилик хўжаликлари биржа савдолари орқали харидорлар реестри бўйича давлат захирасидаги

буғдойларни харид қилиш имконияти яратилди. Унга мувофиқ ўз маҳсулотларини озиқ-овқат маҳсулотларининг асосий турларига қўйилган нархларни назорат ва мониторинг қилиш Республика комиссияси тасдиқлаган нархда сотиш мажбуриятини оладилар.

Калит сўзлар: чорвачилик тармоғи, гўшт ва сув маҳсулотлари, интеллектуал салоҳият, зооветеринария хизматлари, чорва моллари, ветеринария соҳаси, сутчилик фермалари, насли чорва моллари

Ундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 27 апрелдаги “Республикада замонавий саноат усулида омухта-ем ишлаб чиқаришни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори билан республикада омухта-ем ишлаб чиқарувчи ташкилотларнинг хомашё базасини кўпайтириш мақсадида паст рентабелли пахта ва ғалладан бўшаган майдонларга 2018 йилда маккажўхори экинини жойлаштириш ҳамда дон қабул қилиш ташкилотлар билан маккажўхори етиштирадиган ташкилотлар ўртасида 2018 йил ҳосилидан макка донини харид қилиш шартномалари жорий йилнинг 5 майгача тузилиш, 2019 йил ҳосилидан бошлаб, давлат эҳтиёжлари учун макка донини харид қилиш тартибини ишлаб чиқиш, грануланган ва экструдирланган замонавий омухта-ем ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш каби долзарб вазифалар белгилаб берилган.

Шу билан биргаликда Ўзбекистон Республикаси Иқтисодиёт вазирлиги ва Ўзбекистон Республикаси Молия вазирлигининг 2018 йил 28 майдаги “Омухта-емни биржа савдолари орқали реализация қилиш (сотиш) тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида”ги қарори билан биржа савдоларини ташкил этиш ва унда қатнашиш тартиблари ишлаб чиқилган.

Ўз навбатида айтиш мумкинки, кўп сонли рақобат муҳитида фаолият юритувчи деҳқон ва фермер хўжаликлари фаолиятини ривожлантиришда хусусий корхоналар фаолияти принципларидан фойдаланиш кўплаб устунликлар яратиб беради.

Хизмат кўрсатиш соҳалари ривожланиши чорвачилик тармоғида деҳқон ва фермер хўжаликлари, қайта ишлаш, савдо соҳаси корхоналари, маҳсулотларни тайёрловчи ташкилотлар ривожланиши учун ҳам шарт-шароитлар яратиб, уларнинг мақсадлари доирасига кириши орқали максимал фойда олиш, бутун бир тизимда ишлаб чиқариш харажатлари ва маҳсулотлар нобудгарчилигини камайтириш, маҳсулот сифати ва рақобатбардошлигини ошириш имкониятлари юқорилиги билан аҳамиятлидир.

Бозор муносабатлари шароитида чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатиш тизимини ривожлантириш жараёни бевосита ишлаб чиқаришни ривожлантириш жараёни билан биргаликда олиб борилсагина кутилган натижани бериши мумкин. Бунда асосан қуйидаги масалаларни ўз ичига оладиган тадбирларни амалга ошириш лозим бўлади:

– чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш

ҳажми, ресурс таъминоти ва маҳсулот сотиш ҳажмини бизнес режалаштириш (микроиқтисодий кўламда) ва тармоқни стратегик ривожлантириш йўналишлари хизматлар соҳасини ривожлантириш билан ҳамоҳанг тарзда олиб борилиши;

– чорвачилик маҳсулотлари етиштириш, ташиш ва қайта ишлаш ҳамда сотиш соҳаларини ривожлантириш мутаносиб равишда хизматлар кўрсатиш соҳаларини ҳам кредитлаш, молиялаш тизимини такомиллаштириш билан биргаликда олиб борилиши лозим;

– чорвачилик хўжаликларига турли хизматлар кўрсатиш тизимини йўлга қўйишда, мутахассислар малакасини ошириш, хўжаликларда даромадлар шаклланиши тизимини иқтисодий рағбатлантириш масаласини ҳам кўзда тутиши лозим;

– чорвачилик маҳсулотлари етиштириш, сақлаш ва қайта ишлаш соҳаларини моддий-техник ресурслар билан таъмин этиш тизимини такомиллаштириш, замонавий техника ва технологиялар импортини рағбатлантириш бевосита хизматлар соҳасига ҳам бир пайтнинг ўзида амал қилиши керак;

– чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш, қайта ишлаш, сифатини назорат қилиш соҳасида аграр фани ютуқлари ва илғор агротехнологияларни жорий этишни рағбатлантириш (микроиқтисодий ва макроиқтисодий кўламда) тадбирлари билан биргаликда, тармоққа турли хизматлар кўрсатиш соҳасини ривожлантиришни ҳам қамраб олувчи комплекс дастурларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ.

Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларини ривожлантириш ва уларнинг самарали фаолият кўрсатишини таъминлаш нафақат тадбиркорлик субъектларининг муаммолари балки давлатнинг ҳимоясида амалга оширилиши лозим. Чунки қишлоқ хўжалиги тармоғи каби тармоққа хизмат кўрсатувчи тизим корхоналари ҳам доимий равишда давлатнинг кўмаги ва протекционизм сиёсатига муҳтожлик сезади.

Бунда давлат томонидан бозор муносабатлари талабларига мос ва қишлоқ ҳудудлари ҳамда тармоқнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олувчи чора-тадбирларини амалга ошириш лозим бўлади. Жумладан:

– чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма объектларини ташкил этишда ҳудудларнинг ихтисослашув даражасини ҳисобга олиш билан биргаликда, инфратузилма объектларининг

ҳам юқори самара беришини кўзда тутиш лозим бўлади;

- инфратузилма объектларининг барча чорвачилик маҳсулотлари етиштирувчи субъектлар учун энг мақбул ҳудудий-географик жиҳатдан жойлаштириш зарурати ҳисобга олинаши лозим;

- фаолияти олиб бораётган хизмат кўрсатувчи субъектларнинг барқарорлигини таъмин этиш учун давлатнинг иқтисодий, молиявий ва ҳуқуқий рағбатлантириш дастакларидан кенг фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Жумладан, ишлаб чиқариш инфратузилма объектлари учун имтиёзли кредитлар, солиқлар тизими ва бошқа шу каби иқтисодий ҳамда молиявий дастаклар мунтазам жорий этилиши лозим.

- чорвачилик соҳасига хизмат қилувчи ишлаб чиқариш инфратузилма субъектларининг чуқур ихтисослашуви, хизматлар сифати ортиши ва баҳолари пасайишига замин яратишини ҳисобга оладиган бўлсак, хизматлар соҳасида эркин ва соғлом рақобатнинг пайдо бўлишига ҳуқуқий ва ташкилий асослар яратиш талаб этилади.

Фермер хўжаликларини ривожлантиришда хизмат кўрсатиш соҳаларининг самарали фаолияти зарурлиги билан биргаликда, яна бир муҳим масалага эътибор қаратиш лозим бўлади. Бу хизмат кўрсатиш соҳаларининг ривожланиши нафақат улар учун яратилган шарт-шароитлар билан боғлиқлиги балки фермер хўжаликларининг ривожланиши учун яратилган шарт-шароитлар билан ҳам боғлиқлигидир. Шунинг учун ҳам чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма субъектларини ривожлантиришни тартибга солишда ушбу хусусиятни ҳам ҳисобга олиш зарур бўлади.

Бозор шароитида чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма субъектларининг самарали фаолият кўрсатиши хизматларга талаб шаклланиши, таклиф хусусиятлари ва бозор баҳолари

даражаси ўзгариши каби қонуниятлар билан шаклланади. Айни пайтда таъкидлаш жоизки, аксарият ҳолларда хизмат кўрсатувчи субъектларнинг монопол вазияти ёки тармоқдаги рақобат муҳити етарли эмаслиги туфайли инфратузилма субъектларининг ривожланиши кўнгилдагидек амалга ошмайди.

Шунинг учун ҳам фермер хўжаликлари учун кредит, солиқ, нарх-наво ҳамда инвестиция соҳаларида самарали иқтисодий йўналишларни белгилаб олиш асосида эркин бозор талабларига мос келадиган макроиқтисодий муҳитни шакллантириш орқали қишлоқ хўжалиги учун ишлаб чиқариш инфратузилма объектларини ривожлантириш йўлидан бориш лозим.

Қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши ривожланишига ҳудудларнинг табиий-иқлим шароитлари, экин майдонлари, тупроқ унумдорлиги, агроресурслар билан таъминланганлик даражаси ва бошқа шу каби омиллар қандай таъсир кўрсатса, тармоққа хизмат кўрсатувчи инфратузилма субъектларининг ҳудудий жойлашуви ва хизмат кўрсатиш соҳаларини ривожлантириш масаласига ҳам шунчалик таъсир кўрсатади. Бундай таъсирлар бевосита ёки билвосита кўринишга эга бўлади.

Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма субъектларини ривожлантиришдаги юқорида тилга олинган хусусият қатор омилларни ҳисобга олишни тақозо этади. Бундай омиллар сирасига қуйидагиларни киритиш мумкин: ҳудудларнинг табиий-иқтисодий шарт-шароити, қишлоқ хўжалиги тармоғининг ихтисослашув йўналишлари, чорвачилик тармоқларининг жойлаштириш аҳволи, ҳудуд аҳолисининг ўсиш суръатлари, аҳоли бандлиги даражаси ўзгариши ва шу каби омилларини ҳисобга олган ҳолда инфратузилма субъектларини ташкил этиш ва ривожлантириш мақсадга мувофиқдир.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 16 мартдаги “Чорвачиликда иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 4 сентябрдаги “Ўзбекистон Республикаси ташқи иқтисодий фаолиятини тартибга солишнинг навбатдаги чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 18 октябрдаги “Чорвачилик ва балиқчилик тармоқларининг озуқа-базасини мустаҳкамлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 27 апрелдаги “Республикада замонавий саноат усулида омухта-ем ишлаб чиқаришни ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори.

УДК:636.08:330.088

Чорвачиликда сервисни ривожлантириш ва унинг самарадорлигини ошириш йўллари

Ойбек ҲУСАИНОВ,
ҚарМийИ мустақил изланувчиси.

Республикада чорвачилик тармоғини ривожлантириш ҳаётий заруратдир. Аҳоли сонининг ўсиб бориши чорвачилик маҳсулотларига бўлган талабни янада оширади. Халқнинг турмуш даражаси, умуман, қишлоқ хўжалигининг ривожланиши кўп жиҳатдан чорвачилик тармоқлари ривожига, унга сервис хизмати кўрсатиш тизимининг ҳолатига боғлиқ. Кейинги йилларда чорвачилик тармоғига сервис хизматни ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Аҳолини, айниқса, қишлоқ аҳолисини иш билан таъминлашнинг яна бир муҳим йўналиши шахсий ёрдамчи, деҳқон ва фермер хўжаликларида чорва моллар боқиш билан шуғулланадиган кишилар сонини кўпайтиришдан иборат. Қайд этиш кераки, бу масалада муайян ижобий натижалар қўлга киритилди.

Чорвачилик соҳасидаги иқтисодий ислохотлар ва таркибий ўзгаришлар ҳамда диверсификациялаш натижасида 2005 йилда қорамоллар бош сони 6 млн 571,8 минг бошдан 2017 йилда 12 млн. 414,7 минг бошга ёки 188,9 фоиз, шундан сигирлар сони мос

Аннотация

Мазкур мақолада чорвачилик соҳасининг ҳозирги ҳолати, маҳсулот ишлаб чиқариш динамикаси ва унга хизмат кўрсатувчи сервис объектларини ривожлантириш йўллари таҳлил қилинган. Сервис тизимини ривожлантириш асосида чорвачиликда маҳсулот ишлаб чиқаришнинг иқтисодий самарадорлигини ошириш йўллари ва чорвачилик хўжаликлари ҳамда сервис корхоналари ўртасидаги иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар тизимини такомиллаштириш асослаб берилган.

В данной статье анализируется современное состояние, динамика производства продукции животноводства и пути развития объектов сервиса. А также обоснованно совершенствование экономически-правовых отношений между сервисными и животноводческими предприятиями, пути повышения экономической эффективности производства продукции животноводства.

The article deals with current conditions, dynamics of livestock production and ways of development of service objects. Furthermore, the ways of development of livestock production and increasing economic efficiency by developing the service system are also analyzed. Besides, the development of legal and economic ties between livestock farms and service industries is also outlined.

равишда 2 млн. 821,3 минг бошдан 4 млн. 418,3 минг бошга ёки 156,6 фоиз, қўй ва эчкилар сони 11 млн. 351,9 минг бошдан 20 млн. 680,5 минг бошга ёки 182,2 фоиз, паррандалар сони эса 18 млн. 775,7 минг бошдан 71 млн. 343,4 минг бошга ёки 380 фоиз ўсди.

Калит сўзлар: чорвачилик, сервис, хизмат кўрсатиш, иқтисодий самарадорлик, инфратузилма, инновация, диверсификация, таркибий ўзгартириш, модернизация, иқтисодий-ҳуқуқий муносабатлар, инновацион фаолият.

Чорвачилик тармоғининг қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотидagi улуши 2017 йилга келиб 31 фоизни ташкил этди (2005 йилда 44,4 фоиз) ҳамда чорвачиликни жадал ривожлантиришда ихтисослашган хўжаликларни наслдор чорва моллари билан таъминлаш, турли йўналишдаги зооветеринария ва зоотехник хизматлар кўрсатувчи инфратузилмани ривожлантириш натижасида чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш охириги йилларда ўсиб бормоқда.

2017 йилда 2005 йилга нисбатан чорвачилик маҳсулотлари, жумладан, гўшт ишлаб чиқариш 1061,2 минг тоннадан 2 млн. 281,1 минг тоннага ёки 115 фоиз, сут ишлаб чиқариш 4 млн. 554,9 минг тоннадан 10 млн. 083,2 минг тоннага ёки 124,4 фоиз, тухум ишлаб чиқариш 1 млрд. 966,7 млн. донадан 6 млрд. 605,5 млн. донага ёки 235,9 фоиз ошди (1-жадвал).

Республика миқёсида чорвачилик тармоғини ривожлантириш бўйича қонунлар, қарорлар ва бошқа турли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар қабул қилиниб, улар асосида улкан тадбирлар амалга ошириляётганига қарамай, жойларда чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилмани ривожлантириш ва унинг самарадорлигини ошириш тизими фаолияти учун зарур бўлган моддий-техника ресурслар билан таъминлаш, бошланғич сармоя сифатида, шунингдек, моддий-техника воситаларини харид қилиш учун кредитлар ажратиш, агросервис субъектлари билан тенг ҳуқуқда ҳамкорлик шартнома муносабатларини ўрнатиш ва уларда томонларнинг мажбурияти ва жавобгарлигига риоя қилиш, маҳсулот етиштириш учун айланма маблағларни харид қилиш, етиштирилган маҳсулотларни ички ва ташқи бозорларда сотиш, маҳаллий ҳокимият ва давлат органлари томонидан маъмурий-буйруқбоз-

лик асосида ўринсиз аралашувлар ва бошқа сабаблар натижасида чорвачилик соҳаларининг иш фаолиятида турли муаммолар юзага келмоқда.

Ўзбекистон Президентининг 2017 йил 1 майдаги қарори билан белгилаб қўйилган барча тадбирлар чорвачиликни ривожлантиришга хизмат қилади. Бундан ташқари, чорвачилик тармоғида илмий-тадқиқот ишларини янада такомиллаштириш, илмий кадрлар тайёрлаш, илмий ва техник янгиликларни тадбиркорлик субъектларига етказиш мақсадида чорвачиликни ривожлантириш илмий-тажриба станцияларини очиш мақсадга мувофиқдир. Тармоқ лойиҳаларини биргаликда молиялаштириш, шунингдек, чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилма йўли билан чорвачиликни ривожлантириш дастурлари амалга оширилишига кўмаклашиш учун қарорда “Ипотека-банк” АТИБнинг инвестицион компаниясини ташкил этиш маъқулланди. Чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилмани ривожлантириш ва унинг самарадорлигини оширишда уларнинг ҳар бир ҳудуд шарт-шароитларини ҳисобга олган ҳолда тегишли сонини шакллантириш, моддий-техник базасини мустаҳкамлаш, инвестицияларни ва инновацияларни жалб этиш билан бир қаторда мазкур корхоналар билан фермер хўжаликлар ўртасидаги ўзаро иқтисодий муносабатларни такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “... аҳолини сифатли гўшт, сут, тухум ва ба-лиқ маҳсулотлари билан етарлича таъминлаш – энг асосий вазифаларимиздандир. Бунга эришиш учун қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратишимиз зарур. 2018-2019 йилларда банк кредитлари ҳисобидан 145 та лойиҳа доирасида қўшимча 35 минг бош зотдор қорамол боқиш йўлга қўйилади. Уму-

1-жадвал.

Барча тоифадаги хўжаликларда асосий турдаги чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш

Т/р	Маҳсулот номи	Ўлч. бирл.	Йиллар							2017 йилда 2005 йилга нисбатан фоизда
			2005	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
1.	Гўшт (тирик вазнда)	минг тонна	1061,2	1564,2	1672,9	1787,5	1893,4	2172,5	2281,1	215,0
2.	Сут	минг тонна	4554,9	6766,2	7310,9	7884,7	8039,3	9703,3	10083,2	221,4
3.	Тухум	млн. дона	1966,7	3441,7	3873,7	4379,1	5051,4	6111,7	6605,5	335,9
4.	Қорақўл тери	мингдона	688,8	1022,3	1116,9	1060,6	1121,3	1058,2	1089,7	158,2

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

мий қиймати 280 миллиард сўм бўлган 80 та лойиҳа асосида қўшимча 3 миллион 200 минг бош парранда боқишга мўлжалланган хўжаликларни ташкил этиш керак. Шунинг ҳисобидан 2018 йилда тухум етиштиришни 10 фоиз ошириб, унинг умумий ҳажмини 7 миллиард 800 миллион донага етказиш имкони юзага келади” [1].

Республикада чорвачилик маҳсулотлари, яъни гўштнинг 94,4 фоизи, сутнинг 95,7 фоизи, жуннинг 85,5 фоизи ва қорақўл терининг 83,5 фоизи деҳқон хўжаликлари ҳиссасига тўғри келмоқда. Аммо зооветеринария шохобчалари, асосан, чорвачиликка ихтисослашган фермер хўжаликларига хизмат қилмоқда. Шу сабабли чорвачилик маҳсулоти етиштирувчи деҳқон хўжаликларининг зооветеринария хизматларига бўлган талаби қондирилмаётир, чорва молларнинг маҳсулдорлигини ошириш, чорвачилик маҳсулотларининг сифатини кўтариш бўйича тегишли илмий маслаҳат ва ёрдам кўрсатилаётган келинмоқда.

Бунинг натижасида республикада чорва молларининг маҳсулдорлик даражаси ривожланган мамлакатларга нисбатан анча паст бўлиб келмоқда (2-жадвал).

Чорвачилик сермахсул ва сермехнат соҳа ҳисобланади. Европа Иттифоқи мамлакатларида чорвачиликнинг маҳсулдорлиги юқори бўлиб, фан ва техника ютуқларидан самарали фойдаланилмоқда. Масалан, Голландияда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 55 фоизи чорвачилик маҳсулотларига тўғри келади. Ўртача бир соғин сигирдан соғиб олинadиган сут миқдори 8500-9500 кг.ни ташкил этади, айрим фермер хўжаликларида бу кўрсаткич 12000-13000 кг.дан иборат бўлиши мумкин. Чорва молларининг суткалик семириш даражаси қорамолчиликда 700-800 гр.ни, илғор фермер хўжаликларида эса 1000-1100 гр.ни ташкил этади. Голландияда шундай фермер хўжаликлари мав-

жудки, фақат насли буқа уруғини экспорт қилиш билан шуғулланади, бундай фермер хўжаликларида 1 бош насли буқадан соф фойда йилига 90-100 минг АҚШ долларини ташкил этади. Ўзбекистон Президентининг 2008 йил 21 апрелдаги қарорига асосан, “Ўзнаслчилик” корхонаси негизида насли буқа уруғини қадоқлайдиган линия ўрнатилиб, музлатилган насли буқа уруғини мамлакатимизда тўлиқ ишлаб чиқариш йўлга қўйилди. Таъкидлаш жоизки, мамлакатимиздаги насли буқалар уруғини қадоқлаш линияси Марказий Осиёда ягона ҳисобланади. 2007 йилда республикаимизда бир доза ҳам насли буқа уруғи ишлаб чиқарилмаган бўлса, 2010 йилда 1 миллион 437 минг доза насли буқа уруғини қадоқлаш амалга оширилган бўлса, 2017 йилга келиб жами 4 млн. 510 минг дозани ташкил этди (2007 йилда четдан 64210 доза насли буқа уруғи олиб келинган бўлса, 2010 йилда атиги 26500 доза олиб келинди)

Ривожланган мамлакатлар тажрибаси кўрсатишича, чорвачилик соҳасида юқори маҳсулдорликка эришишда соҳада селекция-наслчилик ишларини олиб бориш ва такрор ишлаб чиқариш учун дунёнинг энг яхши зотлардан фойдаланиш энг муҳим омиллардан бири ҳисобланади. Республикаимизда наслчилик ишларини яхшилаш, чорвачилик йўналишидаги фермер хўжаликларини ривожлантириш, уларда насли қорамоллар подасини кўпайтириш, наслчилик ядросини шакллантириш ва кенгайтириш, қорамоллар маҳсулдорлигини ошириш мақсадида 2006-2016 йилларда Украина, Беларусь, Польша, Австрия, Германия, Голландия ва Европанинг бошқа мамлакатларидан 60 минг бошдан ортиқ насли голштино-фриз (Германия, Польша), қора-ола (Беларусь, Украина), қизил-чўл (Украина), симентал (Австрия) зотларига мансуб юқори маҳсулдор урғочи қорамоллар импорт қилинди ва ва шу асосда

2-жадвал.

Ўзбекистонда ва ривожланган мамлакатларда чорва молларининг маҳсулдорлик кўрсаткичи (2017 йил)

Мамлакатлар	Ўртача бир бош сигирдан олинган сут, кг/бош	Ўртача бир бош қорамолнинг семириши, кг/бош	Ўртача бир товуқдан олинган тухум, дона/бош
Ўзбекистон	1200	160	181
Ривожланган мамлакатлардаги энг юқори маҳсулдорлик	9800-10000	430	300
Фарқи, фоизда	833,3	268,8	165,7

Манба: <https://knoema.ru/atlas/topics/> ва Ўзбекистон Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

кўпгина наслчилик фермер хўжаликлари янгидан шаклланди. Четдан келтирилган қорамол бузоқлари 163 минг бошга кўпайди [2].

Чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун қуйидаги тадбирларни амалга оширишга алоҳида эътибор зарур:

- чорвачилик тармоғининг моддий-техник базасини мустаҳкамлаш;
 - наслчиликни тубдан яхшилаш ва модернизация қилиш;
 - хўжаликларга зооветеринария хизматлари кўрсатиш тизимини ривожлантириш;
 - тармоқда сервис хизматлари кўрсатиш сифати ва ассортименти ошириш;
 - чорвачилик маҳсулотларини қайта ишлаш тармоқларини ривожлантириш, қайта жиҳозлаш ва модернизация қилиш, соҳага инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш;
 - чорва молларини юқумли касалликларга қарши эмлаш ва касалликларга қарши курашда давлат томонидан молиявий қўллаб-қувватлаш;
 - айниқса, паррандачилик, балиқчилик, асаларичилик ва пиллачилик соҳаларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратиш;
 - ем-хашак базасини мустаҳкамлаш ва сифатини яхшилаш;
 - озуқа экинларини жойлаштиришнинг мақбул даражаларига эришиш, бунда лалми ерлардан чорва озуқаси етиштириш учун фойдаланишни кенгайтириш.
- Чорвачилик маҳсулотларини ишлаб чиқариш, тайёрлаш, қайта ишлаш ва сотиш жараёнида чорва-

чилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилмани ривожлантириш хизматлар кўрсатиш сифати юксалиши ва маҳсулот таннархи камайишида муҳим омил ҳисобланади.

Шу жиҳатдан ҳам чорвачилик тармоғига хизмат кўрсатувчи инфратузилмани ривожлантириш зарурати кундан-кунга ортиб бормоқда.

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалигининг ҳудудлар бўйича ихтисослашувини таҳлил қиладиган бўлсак, чорвачилик тармоғининг ривожланиш даражаси ҳудудлар кесимида турличадир. Тошкент, Навоий ва Хоразм вилоятлари чорвачилик маҳсулдорлиги бўйича пешқадам ҳисобланади. Ялпи кўрсаткичлар ҳақида сўз борганда, гўшт етиштиришда Самарқанд, Тошкент, Қашқадарё, Бухоро, сут етиштиришда Самарқанд, Хоразм, Қашқадарё, тухум тайёрлашда Тошкент, Самарқанд, Хоразм ва Андижон, жун тайёрлашда Қашқадарё, Самарқанд, Навоий, Бухоро ва Жиззах вилоятлари пешқадамдир [3].

Ҳозирги кунда республикада чорвачиликда қорамолчиликни ривожлантиришга устуворлик берилмоқда. Ушбу хусусиятдан келиб чиққан ҳолда чорвачилик тармоғига сервис хизмати (зооветеринария хизматлари, озуқа билан таъминлаш хизмати, сақлаш, қайта ишлаш, сотиш, техник сервис хизматлари, ахборот-консалтинг ва инновацион хизматлар) объектларини ҳудудларнинг ихтисослашувига, хўжалик турлари бўйича чорва моллар бош сони, озуқа билан таъминланганлиги, чорва молларнинг маҳсулдорлик кўрсаткичлари ва тармоқнинг самардорлик кўрсаткичларини таҳлил қилган ҳолда жойлаштириш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ш.Мирзиёев. Ризқ-рўзимиз бунёдкори бўлган қишлоқ хўжалиги ходимлари меҳнатини улуғлаш, соҳа ривожини янги босқичга кўтариш – асосий вазифамиздир. “Халқ сўзи”, 10.12.2017 йил.
2. Эл.ресурс:<http://fermeruz.uz/2016/09/07/chorvachilik-mashaqqatli-ammo-serdaromad-soha/>
3. Ю.Б.Юсупов, Ц.Лерман, А.С.Чертовикский, О.М.Акбаров. Ўзбекистонда чорвачилик: бугунги ҳолат, муаммолар ва тараққиёт истиқболлари. Аграр секторни ривожлантириш тенденциялари нуқтаи назаридан таҳлил. Тошкент, 2010. –Б. 29 (154).

УЎТ:332.6

Ўзбекистон Республикасини озик-овқат маҳсулотлари билан таъминлашда қишлоқ хўжалик иқтисодиётининг ўрни

Дунёнинг барча мамлакатлари сингари Ўзбекистонда ҳам озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга давлат аҳамиятига эга бўлган устувор вазифа сифатида қаралмоқда. Бу борада қабул қилинган кўплаб фармонлар, қарорлар шундан далолат беради. 1997 йил 30 августда қабул қилинган “Озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисида”ги Қонун мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий меъёрларини қатъий белгилаб берди. 18 та моддадан иборат мазкур қонунда озиқ-овқат маҳсулотларининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасини давлат томонидан бошқариш, нормалаш, технологиялар, ускуналар, буюм ва воситаларни давлат рўйхатидан ўтказиш, сертификатлаш, озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини назорат қилиш ва текшириш, тадбирларини режалаштириш, янги озиқ-овқат маҳсулотини яратиш ва ишлаб чиқариш, озиқ-овқатларни қадоқлаш, ўраш ва тамғалаш, сақлаш ва ташиш, реализация қилиш, Ўзбекистон Республикаси ҳудудига озиқ-овқат маҳсулотини олиб кириш бўйича қоидалар ва нормаларга мос келмайдиган озиқ-овқат маҳсулотидан фойдаланиш ҳамда уни йўқ қилиб ташлаш, озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлиги тўғрисидаги қонун ҳужжатларини бузганлик учун жавобгарлик белгиланди [1].

Ойбек АҲМЕДОВ,
Наманган муҳандислик-
қурилиш институти, “Менежмент”
кафедраси ассисенти.
Жасурбек НЕЪМАТЖОНОВ,
Наманган муҳандислик-қурилиш
институти талабаси.

Аннотация

Мақолада Ўзбекистон Республикасини озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминлаш борасида ҳуқуқий базанинг шакллантирилганлиги, қишлоқ хўжалик иқтисодиётида амалга оширилган ишлар таҳлили ва уни ривожлантириш бўйича тавсиялар баён этилган.

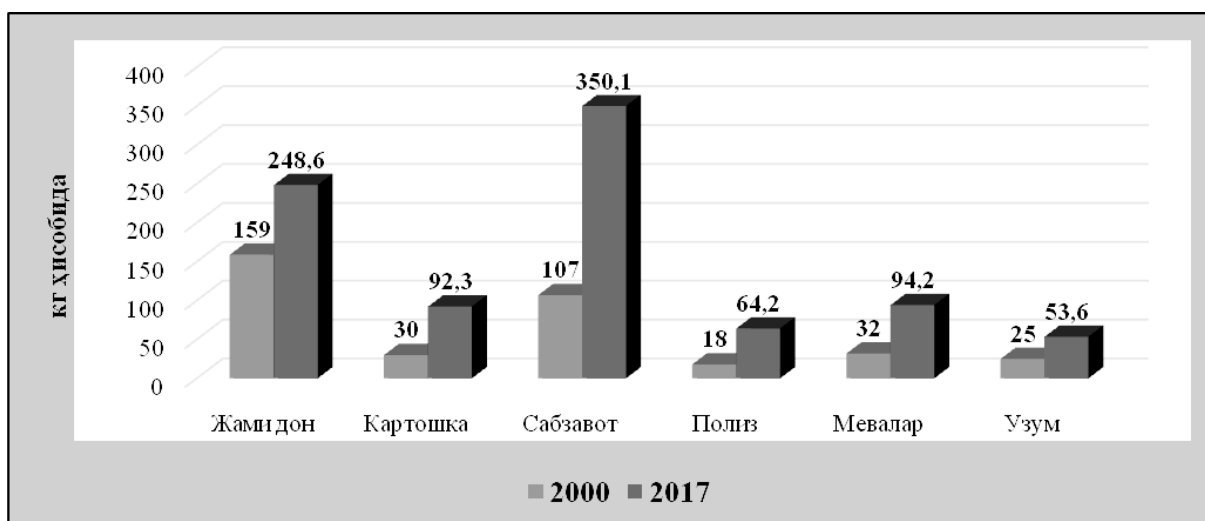
В статье излагаются правовые рамки для снабжения Республики Узбекистан продовольственными товарами, а также анализ экономики сельского хозяйства.

The article outlines the legal framework for supplying the Republic of Uzbekistan with food products, as well as analysis of the economy of agriculture.

Ушбу қонун аҳолини сифатли ва хавфсиз озиқ-овқат маҳсулоти билан таъминлашнинг ҳуқуқий асосларини белгилаб берди. Қонунга кўра, озиқ-овқат маҳсулотининг сифати ва хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги

давлат бошқаруви Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг Давлат санитария-эпидемиология хизмати, Ўзбекистон Республикаси Давлат ветеринария қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Қишлоқ ва

Калит сўзлар: озиқ-овқат хавфсизлиги, қишлоқ хўжалиги, мева ва сабзавот маҳсулотлари, гўшт, сут, тухум маҳсулотлари

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси

1-чизма. 2000-2017 йилларда аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари.

сув хўжалиги вазирлиги ҳузуридаги Ўсимликлар карантини бош давлат инспекцияси, Ўзбекистон стандартлаштириш, метрология ва сертификатлаштириш агентлиги ҳамда қонун ҳужжатлари билан белгиланадиган бошқа органлар томонидан амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг мамлакат парламентида қилган мурожаатномасида ҳам озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги муаммоларга тўхталиб ўтди. Жумладан, “Бозор иқтисодиёти шароитида тенг ва ҳалол рақобат муҳитини яратиш мақсадида “Мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини янада самарали таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармон лойиҳаси ишлаб чиқилиб, кенг жамоатчилик муҳокамасига қўйилди” деб таъкидлаб ўтди Президентимиз ўз мурожаатномасида [2].

Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш борасида ўртак бўладиган даражадаги ишлар амалга оширилмоқда. Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, сўнгги йилларда Ўзбекистонда аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи тўлиқ қондирилмоқда. Мамлакатимизда етиштирилаётган озиқ-овқат маҳсулотлари, аҳоли жон бошига ҳисоблаганда, халқаро миқёсда қабул қилинган истеъмол меъёридан уч баробар кўпроқни ташкил этди. Жумладан, ўтган йилларда аҳоли жон бошига ўртача 300 килограмм сабзавот, 75 килограмм картошка ва 44 килограмм узум етиштирилиб, 180 турдан ортиқ мева-сабзавот ва қайта ишланган маҳсулотлар 80 дан зиёд мамлакатга экспорт қилинмоқда.

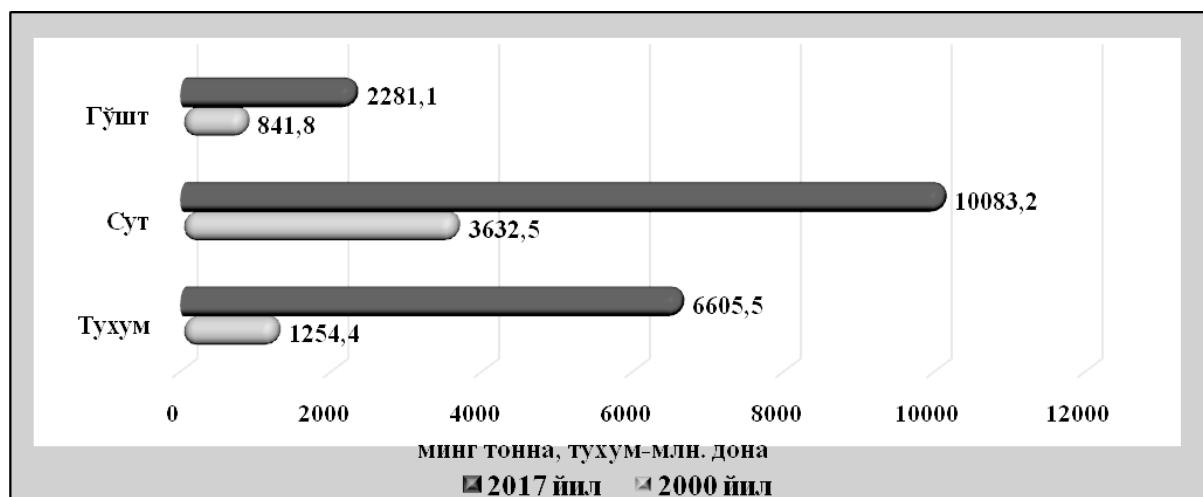
Таъкидлаш жоизки, агар 1990 йилда мамлакатимиз

аҳолисининг гўшт, сут, ва қандолат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжи асосан импорт ҳисобига қондирилган бўлса, ҳозирги кунда бу талабнинг 96 фоизини ўзимизда ишлаб чиқарилган маҳсулотлар қопламоқда. Республика аҳолиси асосан ўзимизда ишлаб чиқарилган озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланаяпти.

Ўзбекистон ўзининг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашдан ташқари, мева-сабзавот ва бошқа қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини экспорт қилиш орқали хорижий давлатларнинг озиқ-овқат таъминотида муносиб ҳисса қўшаётгани халқаро ҳамжамият томонидан юксак эътироф этилмоқда. Юртимизда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда қишлоқ хўжалигига жаҳоннинг илғор тажрибалари, замонавий ва интенсив агротехнологиялар жорий қилинаётгани, истиқболли навлар яратилаётгани уни амалиётга жорий этилиши мамлакат қишлоқ хўжалик маҳсулотларини йилдан-йилга ошиб келаётганлигини таъминламоқда.

1-расмда келтирилган маълумотларга кўра, 2000 йилда аҳоли жон бошига 159 кг дон, 30 кг картошка, 107 кг сабзавотлар, 18 кг полиз маҳсулотлари, 32 кг мевалар ва 25 кг узум етиштирилган бўлса, ушбу кўрсаткичлар 2017 йилда 2000 йилга нисбатан мос равишда дон – 89,6 кг, картошка – 62,3 кг, сабзавотлар – 243,1 кг, полиз маҳсулотлари – 46,2 кг, мевалар – 62,2 кг ва узум – 28,6 килограммга ошганлигини кузатиш мумкин.

Қишлоқ хўжалигини комплекс ривожлантириш йўлидан бораётган Ўзбекистонда чорвачилик, паррандачилик, балиқчилик, мева-сабзавотчилик, асаларичилик ва қишлоқ хўжалигининг бошқа муҳим йўналишлари

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида муаллиф ишланмаси.

2-чизма. 2000-2017 йилларда асосий турдаги чорвачилик маҳсулотлари ишлаб чиқариш

ни янада ривожлантириш давлат сиёсати даражасидаги масалалардан биридир. Маълумки, аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган талабини таъминловчи асосий тармоқлардан яна бири чорвачиликдир. Статистик маълумотларга кўра, мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган қишлоқ хўжалиги маҳсулотларининг 42,2 фоизи чорвачиликка тўғри келади. Чорвачиликни ривожлантиришга йўналтирилган давлат сиёсати натижасида гўшт, сут ва тухум маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми муттасил равишда ортиб бораётти.

Дастлабки маълумотларга кўра, 2017 йилнинг январь-декабрь ойларида барча тоифадаги хўжаликлар томонидан тирик вазнда 2 281,1 минг тонна гўшт (2016 йилнинг январь-декабрга нисбатан 5 фоизга кўп), 10 083,2 минг тонна сут (3,9 фоиз), 6 605,5 млн. дона тухум (7,4 фоиз) 1 089,7 минг дона (3,3 фоиз) қорақўл тери ишлаб чиқарилди. 2017 йил якунларига кўра, барча тоифадаги хўжаликларда қорамоллар сони 1991 йилдагига нисбатан 2,4 баробарга, жумладан, сигирлар сони 2 баробар, паррандалар сони 1,8 марта кўпайган. Бунинг ҳисобидан 2017 йилда 2172,5 минг тонна гўшт маҳсулотлари, 9703,4 минг тонна сут ва 6152,5 млн. дона тухум етиштиришга эришилди.

Хом ашё ва тайёр маҳсулот сифати ўрнатилган талабларга тўлиқ жавоб бериши шарт ҳамда овқатланиш хавфсизлигини кафолатлаши лозим. Маҳсулотларнинг

сифат ва хавфсизлик мезони озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда асосий устувор кўрсаткичлардан бири ҳисобланади. Истеъмолчи зарур маҳсулотларни харид қилаётганда албатта, унинг хавфсизлигига ишонч ҳосил қилиш лозим. Шу боис, ҳозирги кунда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар сифатини янада яхшилашга катта эътибор қаратилаяпти. Шу мақсадида 363 та корхонада ISO-9001 халқаро стандартига мувофиқ бўлган сифатни бошқариш тизими ҳамда ISO-22000 стандартларига мувофиқ бўлган озиқ-овқат маҳсулотлари хавфсизлиги менежменти тизими жорий этилган ва сертификатлаштирилган.

Хулоса қилиб айтганда мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини ривожлантириш борасида олиб борилаётган оқилona давлат сиёсати озиқ-овқат саноатининг ривожланишига ижобий таъсир кўрсатмоқда. Мева ва сабзавот маҳсулотларини етиштириш йилдан-йилга кўпайиб бормоқда. Бу эса қайта ишлаш саноатида янги ва қўшимча қувватларни ишга тушириш имконини беради. Бугунги кунда мамлакатимизда ишлаб чиқарилаётган асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажми аҳоли эҳтиёжига қараганда анча кўп бўлиб, ушбу маҳсулотлар экспорт ҳажмини оширишга ҳам имконият яратилмоқда. Бу эса ўз навбатида мамлакатимизда озиқ-овқат хавфсизлиги таъминланганлигининг исботидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 1997 й., 9-сон, 239-модда; 2003 й., 5-сон, 67-модда; Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2006 й., 14-сон, 113-модда; 2016 й., 52-сон, 597-модда; 2017 й., 16-сон, 265-модда.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси / Халқ сўзи, 2017 йил 23 декабрь.

Қишлоқ хўжалигида пиллачилик тармоғининг самарадорлигини ошириш муаммолари

Нодира АЛИЕВА,
Тошкент давлат аграр университети катта
ўқитувчиси.

Республикамызда иқтисодийни модернизациялаш ва диверсификациялаш шароитида пиллачилик тармоғи самарадорлигини ошириш, ипакчилик саноатини ривожлантириш бугунги кунги долзарб вазифалардан бири бўлиб қолмоқда. Мамлакатимизда пиллачилик тармоғи ривожланиши учун соҳада узлуксиз равишда инновацион ёндашувга йўналтирилган сиёсатни юритиш, уни изчил жорий этиш чора-тадбирларини ва инновация асосида техник-технологик модернизациялаш йўналишларини ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эгадир.

Аннотация

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигининг ҳар бир тармоғи каби пиллачиликни ҳам истиқболда янада ривожлантириш муҳим вазифалардан биридир. Бу вазифа мавжуд имкониятлардан самарали фойдаланиш, қишлоқ жойларда аҳоли бандлигини таъминлаш, тармоқнинг экспорт салоҳиятини ошириш, жаҳон бозорида ипак маҳсулотлар ассортиментини кўпайтириш ва уларнинг рақобатдошлигини оширишни кўзда тутди.

Дальнейшее развитие шелководства, как и других отраслей сельского хозяйства, является одной из основных задач в нашей стране. В настоящее время проводятся многочисленные исследования по эффективному использованию возможностей отрасли, обеспечению занятости в сельских районах, увеличению экспортного потенциала, производству ассортимента шелковых изделий и повышению их конкурентоспособности.

It is important to improve present condition of silk-weaving in Uzbekistan as other fields of agriculture. In order to use these opportunities effectively, decreasing the number of unemployment in the suburb regions of country, increasing the capacity of the field, diversifying silk products in the world market are recommended.

Юртимизда ипакчилик соҳасини ривожлантириш, ипак куртини парвариш қилиш ва пилла етиштириш жараёнларини узлуксиз такомиллаштириш, пилла, хом ипак, ипак калава ишлаб чиқариш, уларни чуқур қайта ишлашнинг самарали усуллари кенг жорий этилмоқда. Жумладан, Президентимизнинг 2017 йил 29 мартдаги “Ўзбекипаксаноат” уюшмаси фаолиятини

ташкил этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарори ва Вазирлар Маҳкамасининг ўша йили 11 августда қабул қилинган “2017-2021 йилларда пиллачилик тармоғини комплекс ривожлантириш чора-тадбирлари дастури тўғрисида”ги қарори тармоғни янги босқичга кўтариш борасида устувор йўналишларни белгилаб берди. Натижада 2017 йилда республикамызда жами

Калит сўзлар: пиллачилик тармоғи, ресурслар, самарадорлик, шартномавий муносабатлар, инвестиция, экспорт, инновация.

12 минг 450 тонна пилла етиштиришга эришилди. Ушбу соҳада ишларни мутлақо янги асосда йўлга қўйиш мақсадида “Ўзбекипаксаноат” уюшмаси ташкил этилди. Бу йил биринчи марта пилладан йилига уч марта ҳосил олиш тажрибаси синовдан ўтказилди ва ижобий натижа берди.

Республикамизда пилла етиштириш бўйича ўсиш кўрсаткичларига эришилаётган бўлса-да, уни барқарор характерга эга деб бўлмайди. Дунёда пилла етиштириш ҳажми бўйича биринчи ўринда Хитой, иккинчи ўринда Ҳиндистон, учинчи ўринда Ўзбекистон, тўртинчи ўринда Жанубий Корея туради. Пилла сифати бўйича биринчи ўрин Япония, иккинчиси Жанубий Корея ва учинчи Хитойга тегишли. Хорижий мамлакатларда навли пилла миқдори 93-95 фоизга тенг бўлса, республикамизда бу кўрсаткич 70-75 фоизни ташкил этади. Хорижий мамлакатлар (Хитой, Ҳиндистон, Япония, Жанубий Корея, Бразилия)да 1 грамм ипак қуртидан 3,5-4 кг, Ўзбекистонда эса 2,5-2,6 кг пилла олинади. Республика бўйича етиштирилган пилланинг сифат кўрсаткичларини таҳлил қилиб кўрилса, унинг пиллачилик яхши ривожланган давлатлардагига нисбатан 15-16 фоиз паст эканини кўрамиз. Шунинг учун ҳам дунё бозорида бизда етиштирилаётган пилланинг нархи икки барабар арзон.

Республика ипакчилик соҳасида ўтказилган таҳлил шуни кўрсатадики, бутунги кунда энг катта муаммолар ипак қурти етиштиришга бориб тақалади. Маънавий ва моддий эскирган ускуналардан фойдаланаётган пилла қурти тайёрлаш хўжаликлари талабни тўлиқ қондира олмайди. Натижада ҳар йили 230-250 минг кути пилла қурти импорт қилинади. Бу эса соҳа талабининг 50 фоизни ташкил қилади. Пилла хомашёси етарли ҳажмда ишлаб чиқарилаётгани аксарият пиллани қайта ишлаш ва ипакчилик корхоналарининг тўлиқ қувват билан ишламасдан, йилига 4-5 ойлаб фаолиятини тўхтатиб қўйишига олиб келмоқда.

Пиллачилик тармоғи ишлаб чиқариши иқтисодий самарадорлигига бир қатор омиллар таъсир этади. Булар ташкилий, иқтисодий, технологик ҳамда табиий, экологик омиллар сифатида талқин қилиниб, уларнинг уйғунлиқдаги таъсири пиллачилик ишлаб чиқариши самарадорлигини таъминлайди. Ташкилий омиллар қуйидагилар:

– фермер хўжалигида ишлаб чиқаришнинг пиллачиликка ихтисослашганлик (пилла етиштиришдаги тажрибалари, моддий-техник воситаларнинг мавжудлиги, махсус билимларга эга мутахассислар ва ишлаб чиқариш ходимлари билан таъминот даражаси кабилар) даражаси;

– фермерларни пиллачилик моддий-техника ресурслари билан таъминлаш ва уларга сервис хизмати кўрсатиш даражаси;

– пилла етиштириш билан боғлиқ ҳолда фермер хўжаликлари фаолиятини ташкил этиш ва мувофиқлаштириш масалалари.

Иқтисодий омиллар:

– фермер хўжаликлари томонидан етиштирилаётган пиллага тўланадиган нарх ўзгариши ва унинг пиллакорлар сарф-харжатларини қоплаши даражаси;

– пилла ишлаб чиқариш учун зарур бўладиган моддий-техник ресурсларнинг баҳолари ўсиши суръатлари ва пилла учун тўланадиган баҳо ўсиши суръатлари ўртасидаги нисбатнинг пиллакорлар манфаатларига мослиги даражаси;

– пилла етиштиришни давлат томонидан иқтисодий қўллаб-қувватлаш дастакларининг мавжудлиги;

– фермер хўжаликларида меҳнатни ташкил этиш ва рағбатлантириш механизмнинг тўғри йўлга қўйилганлиги;

– пилла етиштирувчилар ва қайта ишлаш корхоналари ўртасидаги ўзаро ҳисоб-китоблар тизимининг бозор хўжалиги қонуниятлари ва фермерлар манфаатларига мос келиши даражаси.

Технологик омиллар:

– фермер хўжаликларининг сифати талабларга жавоб берувчи, юқори ҳосилли ва насали пилла қурти уруғи билан таъминланганлик даражаси;

– пилла етиштириш жараёни ва, умуман, ишлаб чиқариш босқичларининг механизациялашганлик даражаси;

– пилла ишлаб чиқаришда янги, тежамли технологияларни қўллаш имкониятлари;

– юқори ҳосилли ва сифатли барг ҳосили берадиган тут навларини яратиш бўйича илмий-тадқиқот ишларини ривожлантириш ҳолати кабилар.

Юқорида санаб ўтилган ташкилий, иқтисодий ва технологик омилларни пилла ишлаб чиқариш жараёнида атрофлича ҳисобга олиш, улардан самарали фойдаланишни йўлга қўйиш ишлаб чиқариш самарадорлиги ошиб боришига олиб келади. Пиллачилик тармоғини ривожлантиришда бир қанча муаммолар мавжуд бўлиб, булар:

– пиллачилик тармоғида амалда бўлган меъёрий ҳужжатларнинг, техник талабларнинг эскирганлиги ва уларни такомиллаштириш зарурати;

– пилла хомашёсига қўйилган нархнинг пастлиги сабабли пилла етиштирувчи фермер хўжаликларининг ушбу масалага кераклича эътибор бермаётганлиги;

– пилла етиштирувчи хўжалиklar озуқа базаси-

нинг етишмаслиги ёки уларнинг ҳудудлар бўйича нотекис жойлашгани, шунингдек, тутзорлар ва қаторлаб экилган тутларни парваришlash ҳамда уларни ҳимоя қилиш бўйича меъёрий ҳужжат ва аниқ ташкилий ва иқтисодий механизмларнинг етарли эмаслиги;

- пиллачилик тармоғида шартномавий муносабатлар такомиллашмагани ва шартномаларнинг номукамаллиги натижасида ҳар йили шартномаларда белгиланган кўплаб миқдордаги пилла хомашёсининг қайта ишлаш учун етказиб берилмаслиги;

- пиллачилик ва тутчиликка ихтисослашган фермер хўжаликларини ташкил этиш бўйича кўрсатмаларнинг тўлиқ бажарилмаётганлиги ва уларни давлат томонидан қўллаб-қувватлаш бўйича ишларнинг етарли эмаслиги;

- пиллачиликка жалб этилаётган ички ва ташқи инвестицияларнинг нисбатан камлиги ва инвестицион муҳитни яхшилаш бўйича ҳуқуқий ва меъёрий асосларнинг етарли эмаслиги.

Республикада пиллачилик соҳасига алоҳида эътибор қаратилаётгани, пилла етиштирувчи фермер хўжаликларига ипак қурти парваришlash учун зарур бўлган моддий-техника ресурсларини етказиб беришга ва пиллакорларнинг моддий манфаатдорлигини таъминлашга қаратилган тадбирларга қарамай, республикада етиштирилаётган пилланинг 20-30 фоизини навсиз пиллалар ташкил этмоқда. Бунга бир қатор сабаблар бор. Жумладан:

- фермер ва деҳқон хўжаликларида пиллачиликни ривожлантиришдан манфаатдорлик пастлиги боис пилла етиштиришдаги масъулиятнинг ҳам камайиши;

- қишлоқ аҳолисининг турмуш маданияти ўсиб, ўзлари яшаётган уйларида ипак қуртини боқишга рози бўлмаслиги, қурт боқиб пилла топширганда ундан даромад олмаслиги, моддий ва маънавий рағбатлантирилмаслиги;

- инкубаторияда жонланган қуртларнинг ўз вақтида тарқатилмаслиги боис касалланиш ҳолатлари юз бериши;

- қишлоқ жойлардаги асосий иш берувчи қишлоқ хўжалиги корхоналари ҳисобланган фермер хўжаликларида ипак қуртини боқиш учун махсус жойларнинг йўқлиги;

- ипак қуртининг, асосан, қишлоқ оилаларида боқилиши боис қурт боқиш агротехникаси қоидаларига риоя қилинмаслиги, тажриба ва билимлар, малакали масалаҳатлар етишмаслиги;

- ипак қурти боқиш учун деҳқон хўжаликлари учун зарур бўладиган моддий-техник ускуналар етишмаслиги;

- мавжуд тут плантацияларида барг ҳосилдорлиги ва сифати пастлиги туфайли пиллачиликнинг озуқа базаси талабларга жавоб бермаслиги ва ҳоказо.

Бундан ташқари, ҳозирги кунда пиллачилик тармоғида, яъни пилла хомашёси ишлаб чиқарувчи фермер хўжаликлари ва пиллани дастлабки қайта ишловчи туман пилла қуритиш корхоналари ўртасида тузилган контрактация шартномалари шартларининг тўлиқ бажарилмаслигига қуйидагилар ўз салбий таъсирини кўрсатмоқда:

- пилла хомашёси етиштирувчиларнинг нисбатан кўп миқдорда ва сифатли маҳсулот етказиб беришдан моддий манфаатдорлик даражаси пастлиги;

- пилла етиштирувчи фермер хўжаликлари ва туман пилла қуритиш корхоналари ўртасида шартномаларнинг расмийлаштирилиши учун тузилиши;

- томонларнинг ҳуқуқий ва иқтисодий билим даражаси пастлиги;

- пиллачилик тармоғида шартномавий муносабатларни тартибга солиш тизими ва томонларнинг масъулиятини қатъий белгилаб қўйиш билан боғлиқ иқтисодий механизмлар етишмаслиги;

- тармоқда шартнома мажбуриятларини мониторинг қилиш ва назорат органларининг пиллачиликка “иккинчи даражали” муносабатда бўлиши;

- фермер ва деҳқон хўжаликларида етиштирилган пилланинг миқдори ва сифат кўрсаткичларига қараб ҳақ тўлаш механизми тўғри амалга оширилмаслиги;

- шартномага асосан белгиланган бўнак маблағларининг миқдори камлиги ва ўз вақтида берилмаслиги.

- фермер хўжаликларига сифатли хом пилла етиштириш учун зарур бўлган ашё ва ускуналарнинг зарурий миқдорда етказиб берилмаслиги.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Н.А.Аҳмедов, У.Т.Данияров. Пиллачиликни ривожлантиришда янги технологиялар. Ўқув қўлланма. Тошкент-2014 йил.
2. Ш.Ўроқов. Бозор иқтисодиёти шароитида пиллачилик тармоғи ривожланиш истиқболларини белгилаш. Иқтисод фанлари номзодлиги учун диссертация автореферати. Тошкент, 2005.
3. Н.Аҳмедов, С.Муродов. Ипакчилик асослари. Тошкент: “Ўқитувчи”, 1998 й.

УЎТ: 336.748.12

Ўзбекистон иқтисодиётида инфляция ва унга доир айрим масалалар

Парвина САЙИТКУЛОВА,
Тошкент молия институти талабаси.

Аннотация

Ушбу мақолада Ўзбекистон иқтисодиётида инфляция ва унга доир айрим масалалар назарий ва илмий жиҳатдан таҳлил қилинади.

В этой статье анализируются теоретические и научные аспекты инфляции и связанные с ней вопросы в экономике Узбекистана.

This article analyzes the theoretical and scientific aspects of inflation and related issues in the economy of Uzbekistan.

Инфляция – иқтисодий ўзгарувчан ўлчам бўлиб, у қўплаб омиллар таъсирида бўлади. Масалан, Ўзбекистон ҳукуматининг табиий газ ва электр энергияси етказиб бериш ва реализация қилиш тизимига оид 2017 йил 28 декабрдаги қарори таъсирида 2018 йилда қурилиш материаллари нархи ошиши кутилмоқда. Бунинг эса ноозиқ-овқат товарлар нархлари индекси ўсишига ва умумий инфляция даражасига таъсир этиши эҳтимоли бор.

Мамлакатимизда 2017 йилда содир бўлган инфляция жараёнларини таҳлил қиладиган бўлсак, унга таъсир этган қуйидаги омилларни алоҳида ажратиб кўрсатиш мумкин [4]:

– девальвация ва миллий валютани эркинлаштириш бўйича юритилаётган сиёсат инфляция суръатлари тезлашишига олиб келиб, товарлар ва хизматлар нархларининг умумий ўсишига таъсир этди. Хусусан, 2017 йилнинг биринчи ярмида истеъмол нархлари 5,2 фоиз ошиб, сентябрь–декабрь ойларида нархларнинг кўтарилиши 7,6 фоизни ташкил этди. Бу импорт товарлар нархлари ошиши, шунингдек, ички бозорга ўз маҳсулотларини етказиб берадиган маҳаллий ишлаб чиқарувчилар харажатлари кўпайиши билан боғлиқ. Бунга мисол Ўзбекистонда ишлаб чиқариладиган автомобиллар учун чакана нархларнинг бир йилда ўртача 1,5 баробар қимматлашишидир;

– уй-жой коммунал хизмати тарифларнинг 7,1 фоиз ошиши инфляция даражасининг 0,4 фоиз ўсишини таъминлади;

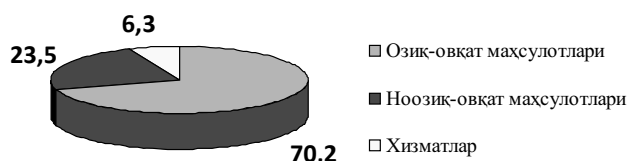
– аҳоли ва тадбиркорлик субъектларининг келгусида нархлар янада ошишини кутиши оқибатида бунга оид объектив сабаблар бўлмаган тақдирда ҳам нархлар кўтарилиши мумкин. Инфляцион кутилмалар истеъ-

молчиларнинг фойдаланиш учун маҳсулотларни захирага ола бошлашига сабаб бўлади, бу эса нархларнинг янада ўсишига туртки бўлади. Ёз ойларида инфляция даражаси секинлашишига асосий сабаб мавсумий жараёнлар ва мева-сабзавот маҳсулотларининг янги ҳосилидан бозорлар тўйинтирилиши билан боғлиқ. Бу, ўз навбатида, мева ва сабзавотлар нархлари пасайишига олиб келди (июнь ойида – 13,8 фоиз, июлда – 14,9 фоиз, августда – 4,6 фоиз).

Давлат статистика қўмитаси маълумотларига кўра, 2017 йилда Ўзбекистон истеъмол секторида инфляция даражаси 14,4 фоизни ташкил қилди. Унинг юқори бўлишига сабаб бўлган энг муҳим омиллардан биринчиси валюта курсидир. Масалан, 2015 йили Қозоғистонда миллий валюта 89 фоизга девальвация бўлди. Уларда ҳам инфляция 14 фоизни ташкил этди. Россияда 2 март рўй берган девальвация натижасида 10-12 фоиз инфляция кузатилди. Ўзбекистонда ўтган йил 5 сентябрда валюта курси либерализация қилинди, Марказий банкнинг 1 январдаги миллий валюта курси деярли 2,5 бараварга девальвация қилинди. Бу, албатта, инфляция кўрсаткичига бевосита таъсирини ўтказди. Шунинг учун валюта девальвацияси асосий омилдир.

Мамлакатимизда йиллар мобайнида қўплаб товар-

Калит сўзлар: пул, нарх, валюта, инфляция, девальвация, миллий валюта, озиқ-овқат товарлари, но-оziқ-овқат товарлари, хизматлар.

1-гистограмма. Истеъмол нархларининг ошиши (2017 йил декабрь)

Давлат Статистика қўмитаси маълумотларидан олинди.

лар нархларининг сунъий ушлаб турилиши натижасида инфляция даражаси паст бўлган, лекин бозор иқтисодиёти шароитида буни узоқ давом эттириш мумкин эмас. Чунки корхоналар зарар кўриб ишламаслиги, ишлаб чиқаришни кенгайтириши, аҳоли барча зарурий маҳсулотлар билан таъминланиши керак. Шу нуқтаи назардан мамлакатимизда 2018 йилда нархларни либераллаштириш бўйича ислохотларни давом эттириш лозим. Албатта, бу ҳам нархларнинг ошишига, инфляция даражаси ўсишига олиб келади.

Таҳлил натижаларимизга кўра, 2017 йил якуни бўйича товар ва хизматлар нархлари даражаси ўртача 2,7 фоиз ошган, жумладан, озиқ-овқат маҳсулотлари 4,4 фоиз, нооziк-овқат маҳсулотлари 1,8 фоиз ва хизматлар нархи 0,8 фоиз кўтарилган. Асосий инфляцион омил озиқ-овқат маҳсулотлари нархларининг ўсиши бўлган. 2016 йилнинг шу даврида эса озиқ-овқат маҳсулотлари инфляцияси 2 фоизга тенг бўлган [4].

2017 йилнинг энг қадрли ва энг қадрсиз валюталари рейтингини натижаларига кўра, йилнинг энг кўп фойда келтирган валютаси Мозамбик метикали (21 фоизли ўсиш билан) бўлди. Ундан кейинги ўринларда Чехия кронаси ва Польша злотийси қайд этилди, уларнинг курси 18 фоиз кўтарилган. Энг қадрсиз эса ўзбек сўми бўлди. 2017 йилда унинг курси 60 фоиз пасайган. Шу билан бирга, ўтган йилда криптовалюта эгалари ҳам максимал фойда олишган, жумладан, биткоин 1500 фоизли ўсишни қайд этган [3].

Шу ўринда алоҳида қайд этиш лозимки, 2017 йилда Ўзбекистонда Президентнинг “Валюта сиёсатини либераллаштириш бўйича бирламчи чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонида кўра, Ўзбекистон Республикаси юридик шахслари жорий халқаро операциялар бўйича хорижий валютани тижорат банкларидан чекланмаган миқдорда харид қилишлари мумкин бўлди. Марказий банк АҚШ доллари ва бошқа хорижий валюталарнинг

сўмга нисбатан янги қийматларини эълон қилиб, 2017 йил 5 сентябрдан АҚШ долларнинг Ўзбекистондаги расмий курси 8100 сўмга тенг бўлиши белгилади, яъни долларнинг расмий курси бир ҳафта илгарига нисбатан 3889 сўм 65 тийинга ошди.

1-жадвал.

Валюта номи	Валютанинг ўсиш (камайиш) даражаси
Мозамбик метикали	21,0%
Чехия кронаси	18,0%
Польша злотийси	18,0%
Сербия динари	17,5%
Молдова леу	16,5%
Албания леки	14,5%
Евро	12,7%
Тожикистон сомони	-10,7%
Аргентина песоси	-12,3%
Нигерия наираси	-12,5%
Эфиопия бирри	-19,0%
Конго франки	-27,0%
Ўзбекистон сўми	-60,0%

Ўзбек сўмидан олдинги ўринда келган Конго франки эса 27 фоизлик пасайиш кўрсаткичини қайд этган. Шунингдек, Тожикистон сомони ҳам энг қадрсиз валюталар сафида келтирилган бўлиб, унинг курси 10,7 фоиз пасайган.

Қимматбаҳо қоғозлар орасидаги энг юқори ўсиш кўрсаткичларини Греция (60 фоиз), Белиз (38,7 фоиз) ва Аргентина (30 фоиз) давлат облигациялари қайд этган. Энг кам фойда берувчи қимматбаҳо қоғозлар эса Венесуэла давлат облигацияларига тегишли, уларнинг қадри 55 фоизгача пасайган.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки:

2018 йилда ҳам 2017 йилда бўлгани каби Ўзбекистонда нарх-навони шакллантиришда бозор механизмларини жорий қилиш бўйича ислохотлар давом эттирилади, бу эса 2019-2020 йилларда инфляция даражасини пасайтиришда асосий омил бўлади;

маҳсулотлар нархини тўғри шакллантириш ва ишлаб чиқариш корхоналарининг фойда билан ишлашини таъминлаш натижасида мамлакатимизда 2019-2020 йиллар нарх-наво ҳамда инфляция даражасини пасайтиришга эришилади;

аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари томонидан келгусида нархлар кўтарилишидаги инфляцион кутилмалар нархлар ўзгаришига сезиларли таъсир кўрсатиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Хусаинов Ғ.А., Сайиткулова П.И. “Меҳнатга ҳақ тўлаш тизимини такомиллаштириш масалалари”. Иқтисодиёт ва таълим. №1, 2018. 93-96 бетлар.
2. <https://www.bloomberg.com>.
3. <https://www.stat.uz>.
4. <https://www.worldbank.org>. Global Economic Prospects – 2018.
5. <https://ria.ru/economy>.

УДК:658

Совершенствование порядка передачи в доверительное управление государственных пакетов акций

Бахтиёр ХАЙДАРОВ,
Центр по управлению
государственными активами при
Госкомконкуренции.

Одним из способов повышения эффективности акционерных обществ с государственным участием является передача государственных пакетов акций в доверительное управление доверительным управляющим инвестиционными активами.

Аннотация

В статье рассматривается действующий порядок передачи в доверительное управление государственных пакетов акций и выработаны предложения по его совершенствованию.

Мақолада давлат акция пакетларини ишончли бошқарувга беришнинг амалдаги тартиби кўриб чиқилган ва ушбу тартибни такомиллаштириш юзасидан таклифлар шакллантирилган.

The article deals with the current procedures of giving the state share holdings to the trustworthy institution. Besides, it also analyzes the recommendations for improving the procedures.

Процедура передачи государственных пакетов акций в доверительное управление и деятельность доверительных управляющих инвестиционными активами регулируются Гражданским кодексом Республики Узбекистан, Положением о порядке передачи в доверительное управление государственных пакетов акций (долей), утвержденным постановлением Кабинета Министров от 16.10.2006 г. №215, Положением о порядке ведения мониторинга эффективности деятельности доверительных управляющих по управлению государственными долями (рег. №1394 от 30.07.2004 г.), Правилами проведения конкурсов по передаче государственных пакетов акций (долей) в доверительное управление (рег. № 1410 от

16.09.2004г.) и другими актами законодательства.

Процедура передачи государственных пакетов акций в доверительное управление состоит из следующих этапов:

принятие соответствующего решения Президента Республики Узбекистан и Кабинета Министров Республики Узбекистан;

объявление конкурса;

прием документов, определение победителя, заключение договора с доверительным управляющим;

направление уведомления в Центральный депозитарий ценных бумаг о заключенном договоре;

перевод государственных пакетов акций, пе-

Ключевые слова: доверительное управление, инвестиции, акции, дивиденды.

реданных в доверительное управление на счет Депо доверительного управляющего;

предоставление со стороны доверительного управляющего отчетов, принятие мер по своевременной выплате дивидендов и других мер;

направление со стороны доверительного управляющего сообщений о проведении заседаний наблюдательного совета и общего собрания акционеров и получение от Центра по управлению государственными активами указаний по порядку голосования по определенным вопросам повестки дня;

оплата доверительному управляющему, за исключением органов государственного и хозяйственного управления, основного и премиального вознаграждения.

Исходя из требований Правил проведения конкурсов по передаче государственных пакетов акций (долей) в доверительное управление, в период с 1 января 2016 года по 1 июля 2018 года 3 раза объявлены конкурсы. Однако предложений по участию на конкурсе от претендентов не поступало.

Согласно постановлению Кабинета Министров от 20.07.2017 г. №533 государственный пакет акций в АО «Узметкомбинат» передан в доверительное управление ИП ООО «SFI Management Group».

Таким образом, на сегодняшний день только 1 государственный пакет акций управляется доверительным управляющим инвестиционными активами.

Для изучения причин неучастия профессиональных доверительных управляющих инвестиционными активами в конкурсах по передаче в доверительное управление государственных пакетов акций в рамках данной статьи рассмотрим два аспекта: первый – действующий порядок вознаграждения, второй – механизм возмещения инвестиций при внесении доверительным управляющим инвестиционными активами инвестиций.

Размер вознаграждения за управление определен ведомственным Положением о порядке оплаты услуг доверительного управления государственными долями и представителей государства по специальному праву участия в управлении акционерными обществами («золотая

акция») (рег. 09.09.2011 г. №2263).

Согласно пункту 13 Положения стоимость услуг по управлению государственными долями в хозяйственных обществах, имеющих стратегическое значение, доверительных управляющих инвестиционными активами (коммерческих банков) за отчетный квартал рассчитывается путем умножения четырехкратной минимальной заработной платы на соответствующий коэффициент согласно приложению 1 к настоящему положению. В приложении самой большой коэффициент определен на уровне 18,5, т.е. $184\,300 \times 4 \times 18,5 = 13\,638\,200$.

30 июля 2015 года пункт 17 вышеуказанного положения, где была предусмотрена выплата премиального вознаграждения по итогам года, признан утратившим силу.

Таким образом, при выполнении всех установленных показателей размер вознаграждения за управление стратегическим предприятием в квартал составит 13,6 млн. сум. При этом выплата премиального вознаграждения по итогам года не предусмотрена.

Второе направление тоже является немаловажным. Учитывая, что для участия в конкурсе доверительный управляющий инвестиционными активами представляет бизнес-план по развитию общества, для реализации предусмотренных в нем мероприятий могут потребоваться дополнительные инвестиции, которые готов вложить доверительный управляющий. При этом в законодательстве отсутствует механизм их возмещения со стороны общества, государственные пакеты акций в котором переданы в доверительное управление.

В рамках данной статьи выявлено, что отсутствует рыночный механизм оплаты деятельности профессиональных доверительных управляющих, что является основной причиной незаинтересованности доверительных управляющих активно участвовать в деятельности вверенных им государственных долей.

Учитывая вышеизложенное, считаем, что решение данных вопросов позволит привлечь профессиональных доверительных управляющих инвестиционными активами и в результате повысит эффективность деятельности передаваемых в доверительное управление акционерных обществ с

государственным участием.

В качестве решения предлагается предусмотреть оплату услуг доверительных управляющих в виде ежемесячного вознаграждения для возмещения его административных расходов и

бонуса, исчисляемого по итогам финансового года в зависимости от выполнения параметров бизнес-плана, а также механизмы возмещения внесенных инвестиций доверительного управляющего.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Постановление Кабинета Министров от 20.07.2017 г. № 533.
2. Положение о порядке передачи в доверительное управление государственных пакетов акций (долей), утвержденное постановлением Кабинета Министров от 16.10.2006 г. №215.
3. Положение о порядке ведения мониторинга эффективности деятельности доверительных управляющих по управлению государственными долями (рег. №1394 от 30.07.2004 г.).
4. Правила проведения конкурсов по передаче государственных пакетов акций (долей) в доверительное управление (рег. №1410 от 16.09.2004 г.).
5. Положение о порядке оплаты услуг доверительного управления государственными долями и представителей государства по специальному праву участия в управлении акционерными обществами («золотая акция») (рег. 09.09.2011 г. № 2263).

Инновационный путь развития экономики Узбекистана

Шавкат ЗАЙНУТДИНОВ,
доктор экономических наук, профессор
Ташкентского государственного экономического университета.

Равшан НУРИМБЕТОВ,
доктор экономических наук, профессор
Ташкентского архитектурно-строительного института.

Бахтияр КАЛМУРАТОВ,
старший преподаватель, соискатель
Каракалпакского государственного университета.

Современный этап развития экономики Узбекистана характеризуется его стабильностью. Так как за последние десять лет темп роста ВВП в республике составил в среднем 8 процентов. Только в 2017 году уровень ВВП снизился до 5,3 процента.

Экономика Узбекистана представляет более сотни отраслей разного направления. И далее экономика Узбекистана сохранит этот курс.

Предложенная Президентом страны Ш. Мирзиёевым программа «Стратегия действий по пяти важнейшим направлениям государственного и экономического развития на 2017-2021г.» определила стратегию перехода экономики республики на инновационный путь развития [1].

По общему определению, инновация – конечный результат инновационной деятельности, получивший реализацию в виде нового или усовершенствованного продукта, реализуемого на рынке нового или усовершенствованного технологического процесса, используемого в практической деятельности.

Инновацию считают осуществленной в том случае, если она внедрена на рынке или в производство.

Соответственно различают два этапа технологических инноваций – продуктовые и процессные.

Продуктовые инновации внедрены в новые или усовершенствованные продукты. Процессные инновации – это освоение новой или значительной продукции, организация производства. Выпуск такой продукции невозможен при использовании имеющегося оборудования или применяемых методов производства. Отметим различия американской и японской систем инноваций: например, в США 1/3 всех инноваций относится к процессным, а 2/3 к продуктивным, в Японии – обратное соотношение.

Инновации тесно связаны с научно-техническим прогрессом, являясь его результатом. Поэтому НТП – существенный фактор производства продукции, обеспечивающийся за счет совершенствования средств производства и технологий на базе открытия

Аннотация

В статье рассмотрены пути внедрения инноваций в развитие страны, а также современные модели управления инновационными процессами в условиях глобализации.

Мақолада мамлакат ривожланишида инновацияларни жорий этиш йўллари, шунингдек, глобаллашув шароитида инновацион жараёнларни бошқаришнинг замонавий моделлари баён этилган.

The article examines the ways of introducing the innovations in the development of the country, as well as modern models and management of innovation processes in the context of globalization.

Ключевые слова: инновации, организация производства, технический прогресс, ресурсы.

наукой новых закономерностей, явлений и свойств окружающего мира, повышения производительности труда.

В экономической литературе различают основные категории, связанные с понятием инновации. Это научно-технический прогресс, инновационный процесс, инновационная деятельность, инновационная эффективность и др.

Инновации взаимосвязаны и взаимообусловлены единством экономических интересов, от которых зависит эффективность использования материальных, финансовых, интеллектуальных, научно-технических и других ресурсов, необходимых для воспроизводства конкурентоспособной экономики [2].

Научно-технический прогресс – это процесс непрерывного развития науки, техники, технологии, совершенствование форм предметов труда, форм и методов организации производства и труда. Он является важнейшим средством решения социальных задач, таких как улучшение условий труда, охрана окружающей среды, а в итоге повышение благосостояния населения. НТП имеет большое значение для обеспечения системы национальной безопасности и обороны.

Инновационный процесс – это прогресс преобразования научного знания в инновацию, его можно представить как последовательную цепь событий, в ходе которых инновация вызревает от идеи до конкретного продукта, технологии или услуги и распространяются при практическом использовании. В отличие от других инновационный процесс не завершается внедрением, т.е. появлением на рынке нового продукта, услуги или доведением до проектной мощности новой технологии.

Основа инновационного процесса – процесс создания и освоения новой техники и технологий. Техника – совокупность вещественных факторов производства, т.е. средств и предметов труда, в которых материализованы новые знания и умения человека. Инновационная деятельность – деятельность, направленная на использование и коммерциализацию результатов научных исследований и разработок для расширения обновления номенклатуры и улучшения качества выпускаемой продукции, совершенствования технологии их изготовления с последующим внедрением и эффективной реализацией на внутреннем и зарубежных рынках. Инновационную деятельность, связанную с капитальными вложениями в инновации, называют инновационно-инвестиционной деятельностью.

Инновационная деятельность предлагает целый

комплекс научных, технологических, организационных, финансовых и коммерческих мероприятий, которые в своей совокупности приводят к инновациям.

Инновационная эффективность – относительная величина, измеряемая в долях единицы или процентных и характеризующая результат отдачи произведенных затрат. Основным критерий инновационной эффективности – максимизация эффекта (прибыли) при заданных затратах или минимизация затрат (издержек производства) на достижение заданного инновационного эффекта. Таким образом, инновационное развитие тесно связано с их инвестиционной деятельностью. Значительные инвестиции требуются как для того, чтобы довести результаты научно-исследовательских работ до промышленной готовности, так для покупки готовой промышленной технологии.

Основными разновидностями инновационной эффективности являются следующие:

Экономический эффект – рост производительности труда и снижение трудоемкости, материалоемкости и себестоимости продукции, рост прибыли и рентабельности;

Технический эффект – появление новой техники и технологии, открытий, изобретений ноу-хау и др.;

Ресурсный эффект – рациональное использование ресурсов на предприятии (материальных, финансовых, трудовых);

Социальный эффект – повышение материального и культурного уровня жизни населения, более полное удовлетворение потребности человека улучшение условий и безопасности труда. Совершенные взгляды инновационного развития прежде всего связывают с экономическим ростом государства, потому что инновации обеспечивают интенсивный рост производства, т.е. повышение производительности труда. И этот процесс связывают с моделью Р. Солоу, что технический прогресс повышает совокупную факторную производительность и равновесные темпы экономического роста. Надо сказать и о том, что в настоящее время на инновационном пути развития не только отдельные государства, но и все мировая экономика.

В современной мировой экономике доля инновационной продукции по масштабам выделяемых средств распределяется следующим образом: США – 39,2 процента, Китай – 21,2, Япония – 10,2, Великобритания – 7,8, Германия – 6,2, Франция – 6, Канада – 4, Россия – 2,9 и другие составляют 2,5 процента. Объем общих инновационных продуктов, например, в США составляет – 346 млрд. дол., в Китае – 290

млрд. дол., в ЕС – 269 млрд. дол. и в России – 24 млрд. долларов. Затраты на НИОКР составляют в США – 2,7 процента, в Китае – 1,4, в Японии – 3,3 и в Южной Корее – около 6,5 процента (патентов) относится малому бизнесу и инновационной технологии.

Отличительной особенностью к переходу на развитие является факторное влияние на сложившиеся взаимосвязи производства, которые реализуются на основе системного их дохода и методом управления экономики и хозяйственных структур.

Основа к переходу – инновационный путь развития состоит в комплексном рассмотрении всех элементов факторных влияний, выявлении их взаимодействия и взаимосвязи, а также в нахождении механизмов регулирования и управления.

Используя факторы структурных изменений можно рассмотреть действия принципов и законов инновационного пути развития не только на глобальном уровне, но на уровне регионов, национальных хозяйств предприятий. Это позволяет проследить принципы организации инновационной деятельности на уровне производства, определить производственные возможности, включая трудовой мотивационной потенциал. Это особенно важно в условиях изменения рыночной конъюнктуры и наличия стохастических, вероятностных процессов. Рыночная экономика своими жесткими законами может порождать неопределённость всего технико-экономического развития, колебания и даже задержки НТП, недуги неустойчивости в движении и внедрении инновации во всех отраслях экономики. Управление инновационными процессами в этой связи должно основываться на комплексном подходе и учитывать следующие принципы:

- разработка инновационной стратегии, комплексных научно-технических программ и их обеспечение необходимыми ресурсами;
- создание благоприятного экономического и политического климата для производителей, заинтересованных в развитии инновационной технологии;
- всесторонняя поддержка фундаментальной и прикладной науки, конструкторских бюро и научно-исследовательских организаций;
- повышение конкурентоспособности инновационной продукции в целях повышения экспортного потенциала.

Определяя сущность перехода мировой экономики на инновационное перерождение, большинство исследователей признаёт, что основной чертой современного типа воспроизводства выступает форми-

рование национальных систем (НИС), обеспечивающих инновационные процессы и виды деятельности. НИС представляет собой совокупность взаимосвязанных институтов, производящих и передающих знания, которые воплощаются в новых технологиях и продукции [3].

Сегодня Узбекистан располагает всем необходимым для перехода современной модели инновационного типа развития, основанной на расширенном и эффективном использовании созданного научно-технического потенциала, широком внедрении в практику достижений фундаментальной и прикладной науки, наукоёмких технологий, увеличение числа высококвалифицированных одаренных научных кадров.

За годы независимости в Узбекистане создана прочная база для развития НИС, проводятся масштабные научные исследования в области химии, энергетики, биологии, образования, медицины, электроники, сельскохозяйственной науки и др.

В Узбекистане приняты законы «Об инновационной деятельности» и «О науке». В настоящее время эти законы готовятся к принятию в новой редакции, совершенствуется система управления НИС, создано Министерство инновации и его подразделения в областных центрах. Вместе с этим переход экономики Узбекистана на инновационный путь развития связан с некоторыми проблемами.

Во-первых, не создана универсальная модель инновационной технологии, обеспечивающей ускоренный экономический рост.

Во-вторых, недостаточно проводятся теоретические исследования в области нанотехнологий, хотя на это имеются денежные ресурсы.

В-третьих, полностью нужно осуществить переход от экономики сырьевых ресурсов к экономике инноваций на базе использования новых инновационных идей.

В-четвертых, необходимо пересмотреть систему экспертизы инновационных новшеств с приглашением на эту работу зарубежных ученых и специалистов.

Когда речь идёт об инновационном пути развития, нельзя думать, что это касается только промышленности и сельского хозяйства, вопрос относится в целом к управлению обществом и его структурным подразделениям.

Поэтому, учитывая экономические возможности Узбекистана, необходимо наращивать привлечение инвестиций, особенно иностранных, в такие сферы, как образование, наука, здравоохранение и другие, необходима модернизация экономики, развитие сек-

тора конкурентоспособности, производительной и социальной инфраструктуры и определение других приоритетных направлений экономической политики Узбекистана. Переход экономики на интенсивный путь развития на сегодняшний день становится эффективной необходимостью. В этих целях эффективное инновационное развитие экономики связано с осуществлением следующих мероприятий:

1) для перехода к инновационному пути развития экономического роста требуется создание нового механизма кредитования и инвестирования;

2) целесообразно доведение финансирования науки и инновационных новшеств до уровня зарубежных стандартов;

3) необходимо снятие преград, мешающих переходу к инновационному пути развития, например, совершенствование всей системы налогообложения и управление высокой добавленной стоимостью, а также осуществление новой паспортизации основных фондов.

По инициативе Президента Узбекистана Ш. Мирзиёева была разработана программа стратегии действий на 2017-2021 г. по пяти направлениям экономики [1]. Одним из приоритетных направлений этой стратегии и являются меры, включённые в программу инновационного развития экономики. В этом важном деле имеет большое значение решение организационных вопросов. Создание и развитие эффективных государственных и негосударственных организаций и структур, т.е. повышение роли государства в инновационном развитии страны. Особенно важна роль государства в финансировании и экспертизе инновационных проектов. Дело в том, что не все инновационные проекты могут быть эффективными, требующими огромных затрат. Например, в США из 1000 инновационных проектов только 7 подлежат венчурному финансированию.

На основе вышеизложенного для перехода к инновационному пути развития нами предлагается следующее:

1. Необходимо совершенствование институциональных основ развития национальной инновационной системы, при этом: а) реализовать в отраслях небольшие и быстро окупаемые инновационные проекты с участием частного крупного бизнеса, с имеющимися возможностями для финансирования предпринимателей и частных инвесторов при поддержке государства; б) оказать поддержку спроса на инновационную продукцию со стороны частного сектора, создать «технологические коридоры» посредством совершенствования механизма поддержки экспорта наукоёмкой продукции.

2. Развить инфраструктуру национальной инновационной системы (НИС) посредством создания технопарков, инновационно-технологических центров и бизнеса инкубаторов.

3. Сформировать нормативную правовую базу, обеспечивающую благоприятные условия для развития инновационной деятельности.

4. Углубить процессы формирования деловой среды, способной обеспечить развитие конкуренции в стране, что станет побудительным мотивом и активизацией инновационной деятельности.

5. Повысить качество образования, обеспечить подготовку и переподготовку высококвалифицированных кадров по техническим и инновационным специальностям, включая специалистов по инновационному менеджменту.

Таким образом, решение этих задач – приоритет по ускоренному переходу к инновационному пути развития экономики, повышению конкурентоспособности страны и обеспечению достойной жизни населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Указ Президента Республики Узбекистан «О стратегии действий по дальнейшему развитию Республики Узбекистан». № УП-4947. 07.02.2017 г.
2. Щербаков В.Н. Ключевые проблемы инновационной деятельности промышленного предприятия. Журнал «Бизнес в законе». 2012, №6, 288-292 с.
3. Ходжаева М.Я. Анализ современных взглядов на сущность конкурентоспособности как фактора инновационного развития. Теоретико-методологический семинар. «Факторы инновационного роста научной экономики». Филиал РЭУ имени Плеханова в г. Ташкенте. 2014.

Biznes-Эксперт

ИҚТИСОДИЙ ИЛМИЙ-АМАЛИЙ ОЙЛИК НАШР

ЭКОНОМИЧЕСКИЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

2018 йил, 8 (128)-сон.
2008 йил январдан чоп этилмоқда.
Муассис: “Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ.
Бош директор У.Н. Нусуров

Тахририят:
Бош мухаррир ўринбосари — Б.У. Эгамкулов
Мусахҳиҳ — М. Мусулмонкулова
Дизайнер-саҳифаловчи — А.Ж. Нарманов

Тахририят манзили:
100003, Тошкент ш., Амир Темур кўчаси, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 239-83-89, 259-22-06.
E-mail: www.biznes-daily.uz

Журнал Ўзбекистон Республикаси Матбуот ва ахборот агентлигида 2013 йил 12 апрелда қайта рўйхатга олинган.
0507-сонли гувоҳнома.

Журналнинг “Matbuot tarqatuvchi” АК
обуна каталогидagi юридик ва жисмоний
шахслар учун индекси — 1169.

Бичими 60X84 1/8 (4 б.т.). Адади 610.
Чоп этишга 12.09.2018 йилда рухсат этилди.
“VneshinvestProm» МЧЖ босмахонасида чоп этилди.
23-сонли буюртма. Манзил: Тошкент ш.,
Навоий кўчаси, 30-уй.

Бир ойда бир марта чиқади. Баҳоси келишилган нархда.
“Biznes-Эксперт” журналидан кўчириб босиш фақат тахририятнинг ёзма розилиги билан амалга оширилади.
Тахририят фикри муаллифлар фикрига мос келмаслиги мумкин.

Юборилган қўлёзмалар рецензия қилинмайди ва қайтариб берилмайди.
Мақолалардаги факт ва рақамларнинг ҳаққонийлигига муаллиф шахсан масъул.

Реклама мазмунига реклама берувчи жавобгар.

№ 8 (128), 2018 года.
Издается с января 2008 года.
Учредитель: ООО Издательский дом “Бизнес-Daily Медиа”.
Генеральный директор: У.Н. Нусуров.

Редакция:
Заместитель главного редактора — Б.У. Эгамкулов.
Корректор — М.Г. Супонова.
Дизайнер-верстальщик — А.Ж. Нарманов.

Адрес редакции:
100003, г. Ташкент, ул. Амира Темура, 6.
Тел.: (+998 71) 259-21-96.
Факс: (+998 71) 239-83-89, 259-22-06.
E-mail: www.biznes-daily.uz

Журнал перерегистрирован в Агентстве по печати и информации Республики Узбекистан 12 апреля 2013 года.
Регистрационное свидетельство № 0507.

Подписной индекс журнала в каталоге
АК “Matbuot tarqatuvchi” для юридических
и физических лиц — 1169.

Формат 60X84 1/8 (усл. печ. лист 4). Тираж 610.
Подписано в печать 12.09.2018 г.
Отпечатано в типографии
ООО «VneshinvestProm».
Заказ 23. Адрес: г. Ташкент, ул. Навои, 30.

Выходит один раз в месяц. Цена договорная.

Перепечатка материалов “Biznes-Эксперт” допускается только с письменного разрешения редакции.

Мнение редакции может не совпадать с мнением авторов.

Присланные рукописи не рецензируются и не возвращаются.
Авторы несут персональную ответственность за достоверность фактов, содержащихся в публикациях.
Ответственность за содержание рекламы несет рекламодатель.

Бу ерда сизнинг рекламангиз бўлиши мумкин

РАҲБАРЛАР, ИҚТИСОДЧИЛАР, ИШБИЛАРМОНЛАР ВА ЁШ ОЛИМЛАР ДИҚҚАТИГА!

“Biznes-Эксперт” журналига йил давомида обуна бўлиш мумкин.
Нашрга обунани расмийлаштиргач,
Сиз ишончли эксперт ахборотиغا эга бўласиз.

Журналга “Ўзбекистон почтаси” АЖ, “Matbuot tarqatuvchi” АЖ
ва бошқа обуна агентликлари орқали обуна бўлиш мумкин.

Ундан ташқари Сиз обуна шартномасини тўғридан-тўғри
“Бизнес-Daily Медиа” Ноширлик уйи МЧЖ билан ҳам
расмийлаштиришингиз мумкин. Обуна индекси — 1169.

Қўшимча маълумотлар учун телефонлар: (99871) 259-21-96, 259-22-06.